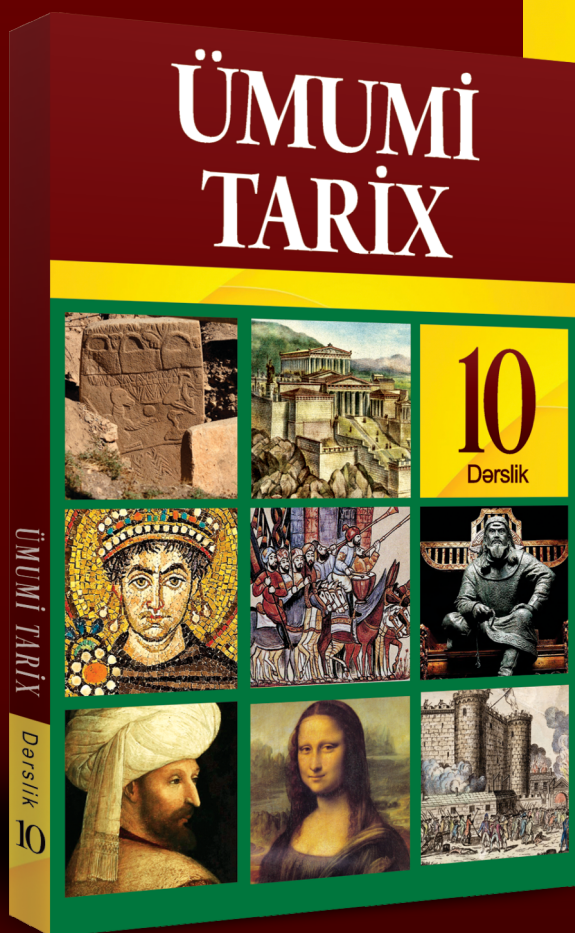

ÜMUMİ TARİX

Metodik vəsait

10

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himni

*Musiqisi Üzeyir Hacıbəylinin,
sözləri Əhməd Cavadındır.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadırız!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!
Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

ELNUR HÜSEYNOV,
NİYAMƏDDİN QULİYEV

ÜMUMİ TARİX 10

*Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün
Ümumi tarix fənni üzrə dərsliyin*

METODİK VƏSƏİTİ

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB
BAKİ 2017

MÜNDƏRİCAT

Dərslik və Metodik vəsait haqqında.....	3
Dərslikdə əksini tapmış bəzi məsələlərin izahı.....	7
10-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə məzmun standartları	10
10-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların şərhı	11
10-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların integrasiya imkanları	14
Şagird nəliyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsi.....	16
Fəndaxili və fənlərarası integrasiyanın zəruriliyi.....	24
Qiymətləndirmə üçün meyarların işlənilib hazırlanması.....	26
Təlim məqsədlərinin düzgün reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr	32
İnteraktiv tədris haqqında məlumatlar	34
Fənnin tədrisində müasir təlim metodlarının nəzərə alınması.....	35
Referatların hazırlanması.....	47
Fəal dərslərin quruluşu. Planlaşdırma.....	48
Dərslərin illik planlaşdırılması.....	50
Dərslərin icmalı və tövsiyələr.....	54
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	127

DƏRSLİK VƏ METODİK VƏSAİT HAQQINDA

Müstəqillik qazandığı gündən yüksək inkişaf yoluna qədəm qoyan Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə fəaliyyət göstərərək özünü dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə bərabər səviyyəyə çatdırmağa çalışır. Qloballaşan dünyada integrativliyin qorunub saxlanması, nailiyyətlərə doğru irəliləmək, uğurlar əldə etmək üçün təhsilin, əsasən də dərslərin rolu günümüzün əsas vasitələrindən biri kimi hələ də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Şəxsiyyətyönümlü integrativ məzmunla əsaslanan yeni təlim strategiyalarından istifadə etməyə şərait yaradan dərslərin hazırlamaq müasir dövrün ən vacib tələblərindən biridir. Xüsusən, yeni təhsilə yeni yanaşma və bu yanaşmanın nəticəsi olaraq öhdəyə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirmək bir sıra işlərin həyata keçirilməsini zəruri edir. Hər bir tarix müəllimi tədris etdiyi fənnə uyğun olaraq tədris resurslarının yaradılması sahəsində maraqlı olmalı, dərslərin gedişində əyaniliyə üstünlük verməklə yanaşı, fəal-interaktiv təlim mühtəvi yaratmalıdır. Bunun üçün də 10-cu sinif Ümumi tarix dərsləri hazırlanarkən ölkədə həyata keçirilmiş təhsil islahatlarına, xüsusən də dərslərlə bağlı qarşıya qoyulan tələblərə xüsusi diqqət ayrılmışdır. Təlim və tərbiyənin daim nəzarətdə saxlanması və bu sahədə aparılan işin mühüm hissəsi kimi dövlətin qoyduğu təhsil standartlarının tələbinə uyğun dərslərin hazırlanmasının vacibliyi əsas götürülmüşdür. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün 10-cu sinif Ümumi tarix dərsləri, eləcə də Metodik vəsait Ümumi tarix fənni kurikulumu əsasında tərtib olunmuşdur.

Bildiyiniz kimi, müasir dövrdə dərslərin təhsil sistemində məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli tədris resurslarından biri hesab edilir. Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında və inkişafında dərslərin rolu əhəmiyyətli dərəcədə əvəzsizdir və onun tələblərə uyğun hazırlanması zəruridir. Sizə təqdim etdiyimiz dərslərin komplekti özünün funksiyasına, məzmun və strukturuna görə fənn üzrə tədris planı və proqramı əsasında hazırlanmış, nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izahı verilərək təqdim olunmuşdur. İdraki təhsilin əsas resurslarından biri hesab edilən dərslərin özünəməxsus və orijinal xüsusiyyətləri ilə daha çox maraq doğuracaqdır. Ən zəruri informasiyalar, tapşırıq, sual və çalışmaları özündə əks etdirən 10-cu sinif Ümumi tarix dərsləri istiqamətverici, yönəldici, düşündürücü funksiyaları özündə birləşdirir. Dərslərdə artıq informasiya yükünə yer verilməmiş, məzmunun keyfiyyətli olması üçün orijinallıq qorunmuşdur. Fənn kurikulumlarına uyğunluq dərslərin əsas keyfiyyətlərindən biri kimi qeyd edilə bilər. Bunu nəzərə alaraq hazırlanmış dərslərin fəal təlim prosesində bir komponent kimi şagirdi idraki fəallığa sövq edəcəkdir. Bununla yanaşı, təqdim olunan şəkil və illüstrasiyalar, sual və tapşırıqlar şagirdləri tədqiqatçılığa və yaradıcılığa istiqamətləndirəcəkdir. Hazırlanmış dərslərin tək-cə bilik vermək, məlumatlandırmaq funksiyasına deyil, şəxsiyyətin formalaşmasına imkan yaradacaqdır. Şagirdlərin öz üzərlərində çalışması, tənqidi, məntiqi və yaradıcı tənqidi fəallıqların formalaşdırılaraq inkişaf etməsinə şərait yaradacaq imkanlara dərslərlə tanışlıq zamanı rast gələcəksiniz.

Bildiyiniz kimi, şagirdləri fəaliyyətə sövq etmək, həmçinin praktik olaraq işin icrasına imkanlar yaratmaq müasir dərslərin əsas keyfiyyətlərindən hesab edilir. Orada bacarıqları formalaşdırmaqla bilmək imkanının olması üstün cəhət kimi dəyərləndirilir. Bunun üçün kifayət qədər müxtəlif növ çalışma və tapşırıqlardan istifadə edilməsi tələb olunur. Bu tələbləri nəzərə almaqla dərslərdə, eləcə də müəllim üçün metodik vəsaitdə əsas nüanslara yer ayrılmışdır. Bununla yanaşı, integrativ bacarıqların inkişafına imkan yaratmaq, onu şəxsiyyətin

ümumi keyfiyyətinə çevirmək üçün dərslik komplektində yetərincə imkanlar açılmışdır. Bundan əlavə, şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılmasının da diqqət mərkəzində saxlanması üçün lazımi məlumatlar, şəkil və illüstrasiyalar, eləcə də digər öyrədici və düşündürücü vasitələr özünü qabarıq şəkildə dərslikdə əks etdirmişdir.

Yeni dərslikləri kurikulumların tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlamaq üçün bir sıra mühüm pedaqoji prinsiplərin gözlənilməsi zəruri hesab edilir.

Düzgünlük. Bu prinsip dərsliyi qeyri-ciddi faktlardan uzaqlaşdırır, inandırıcı, stimullaşdırıcı mənbəyə çevirir. Şagirdlər dərsliyə etibarlı tədris vəsaiti kimi yanaşırlar. Dərsliyin bu prinsipə uyğun hazırlanması üçün aşağıdakı tələblərin nəzərə alınmasını vacib hesab etmişik:

- ♦ təlim standartlarına uyğunluq;
- ♦ faktların dəqiqliyi;
- ♦ orfoqrafik, durğu işarələri, qrammatik qaydaların gözlənilməsi;
- ♦ mübahisəli faktların olmaması.

Əyanilik. Dərslikləri baxımlı etmək, onu şagirdin ən yaxın müəhəbbi kimi dəyərləndirmək, eləcə də stimullaşdırıcı vasitəyə çevirmək üçün əyaniliyə mühüm didaktik prinsip kimi müraciət olunur. Aşağıdakılar nəzərə alındıqda bu prinsip tam reallaşdırılıb:

- ♦ şəkillər, fotolar;
- ♦ illüstrasiyalar;
- ♦ sxemlər;
- ♦ cədvəllər;
- ♦ xəritələr;
- ♦ qrafiklər.

Əyaniliyi təmin etmək üçün yuxarıda sadalanan bütün vasitələrin eyni bir dərsliyə daxil edilməsi tələb olunmur. Ümumi tarix dərsliyi hazırlanarkən onun özünəməxsus cəhətləri, xüsusiyyətləri əsas götürülmüş, zəruri hesab edilən müvafiq əyani vasitələr seçilib təqdim olunmuşdur.

Müasirlik. Dərsliyin ən mühüm atributlarından biri onun yeniliyi, müasirliyidir. Dövrün, zamanın tələb və ehtiyaclarını özündə əks etdirməsi, şagirdlərdə yenilik əhvali-ruhiyyəsi yarada bilməsidir. Buna aşağıdakı tələbləri nəzərə almaqla nail olmaq mümkündür:

- ♦ sosial-iqtisadi sahələrdəki nailiyyətlərin nəzərə alınması;
- ♦ elmin özündəki inkişafın nəzərə alınması;
- ♦ təlim materiallarının müasir dünyagörüşü formalaşdırmasına istiqamətlənməsi.

Dərsliyin müasir olması üçün fakt və hadisələrin inkişafı ilə bağlı olması, onu əks etdirməsi əsas şərtlərdən biridir. Lakin bununla yanaşı, yeni texnologiyalara istinad olunması və onların dərsliyin məzmununa gətirilməsi müasirliyin əlamətlərindən biri kimi vacib tələblərdəndir. Bütün verilən bu tələbləri nəzərə almaqla ölkəmizin keçmişini özündə əks etdirən Ümumi tarix dərsliyi şagirdlərin, müəllimlərin, valideynlərin, eləcə də dərsliklə maraqlananların nəzərinə təqdim edilmişdir.

Tamliq. Tədris vəsaitlərindən biri kimi dərsliyin bütövlüyü, tamlığı onun məzmununda aşağıdakı müəyyən komponentlərin olmasını tələb edir:

- ♦ nəzəri materiallar;
- ♦ praktik materiallar;
- ♦ təsviri materiallar;
- ♦ qiymətləndirmə materialları.

Dərsliyin məzmununda verilməsi nəzərdə tutulan bu materialların hər biri mühüm didaktik əhəmiyyət daşıyır. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinə sövq olunması, öyrənmə prosesinin

təşkili və bacarıqların dəyərləndirilməsi baxımından imkanları ilə seçilir. Ona görə də 10-cu sinif üçün Ümumi tarix dərsliyini hazırlayarkən bu prinsipə əməl olunmuş, mühüm tələblərin gözlənilməsi vacib hesab edilmişdir.

Ardıcılıq. Dərslərlərin məzmunundakı materialların sıralanmasında ardıcılıq mühüm prinsiplərdən biri kimi gözlənilir. Bu zaman ardıcılığın aşağıdakı parametrləri əsas götürülür:

- ♦ psixoloji baxımdan;
- ♦ məzmun baxımından;
- ♦ təqvim-tematik baxımdan;
- ♦ məntiqi baxımdan.

Psixoloji baxımdan ardıcılıq. Təlim materialları ilk növbədə, şagirdlərin psixi proseslərlə bağlı fəaliyyətlərinin inkişafının təmin edilməsi üçün seçilmişdir. Hafizə, təfəkkür və təxəyyül proseslərinin formalaşması istiqamətinə yönəldilərək şagirdlərin müstəqil düşünməsinə, fəaliyyətinə və tətbiqi icra ilə məşğul olmasına imkanlar açmağa şərait yaradacaqdır.

Məzmun baxımından ardıcılıq. Təlim materiallarının sadədən mürəkkəbə doğru sıralanmasında özünü göstərir. Kurikulumda əsas nəzərdə tutulan sadədən mürəkkəbə prinsipi bu dərsləyin hazırlanması zamanı diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Təlim vaxtına uyğunluq. Təlim materiallarının miqdarı və ağırlığı müəyyənləşdirilərkən dərslər üçün ayrılan vaxt nəzərə alınmaqla hazırlanmışdır. Bu zaman nəzəri və praktik materialların balansının gözlənilməsi, standartların reallaşdırılmasına yönəldilməsi zəruri hesab edilir. Şagirdlərin təlimə marağının gücləndirilməsi üçün motivasiya imkanları genişləndirilir.

Məntiqi baxımdan ardıcılıq. Bu zaman sadədən mürəkkəbə prinsipi qorunmaqla, verilən məzmun, eləcə də tapşırıq və suallar məntiqə uyğun yerləşdirilmişdir.

Yaş səviyyəsinə uyğunluq. Dərslərlər şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun hazırlanmalıdır. Bu zaman iki əsas tələb diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır: a) dizayn; b) təlim materiallarının məzmunu, həcmi, maraqlılıq. Bütün bunlar şagirdin yaş xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla seçir. Bu da şagirddə ölkəmizin tarixinə marağı daha da gücləndirəcək və onun layiqli vətəndaş kimi yetişməsinə xidmət edəcəkdir.

Dərslərlər hazırlanarkən şagirdin sinif mühiti ilə yanaşı, müstəqil işləməsinə şərait yaradan amillər nəzərə alınmış, motivasiya imkanları gücləndirilmiş, vaxt nəzərə alınmaqla verilən materiallarda ən zəruri və düşündürücü məqamlara yer ayrılmışdır.

Oxunaqlılıq. Oxunaqlılığın nəzərə alınması üçün, ilkin olaraq, məzmun materiallarının maraqlı olması vacib hesab edilir. Belə materiallar şagirdlərin diqqətinə səbəb olur, onları öyrənməyə sövq edir. Təlim materiallarının lakonikliyi, aydın üslubda, sadə dildə olması öyrənmə fəaliyyətinin səmərəliliyini artırır.

Bu tələbin də nəzərə alınması maksimum gözlənilmiş, hadisələrin şərhə aydın və anlaşılan şəkildə dərslərdə verilmişdir.

İnklüzivlik. Bu prinsip əsasən yazılmış dərslərlərin özünün əhatəliliyinə görə seçilməlidir. Təlim prosesində yalnız bir səviyyəni deyil, müxtəlif səviyyələri ehtiva etməlidir. Həm istedadlı, həm də müəyyən səbəblərdən geridə qalan şagirdlərin təlim maraqlarını ödəyə bilməlidir. Bunun üçün təlim materiallarının seçilməsinə və dərslərə daxil edilməsinə differensial yanaşılmalı, hər bir sinifdə şagirdlərin inkişaf səviyyələri nəzərə alınmalıdır.

Dərslərdə inklüzivlik dövrün əsas tələbi kimi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Şagirdlərin inkişafı üçün zəruri olacaq imkanlar dərslər vasitəsilə təqdim olunmuşdur. Şagirdlərdə inklüzivlik əsas amil olaraq dərsləyin yazılmasında əsas meyara çevrilib sizlərə təqdim edilmişdir.

Fəal təlim üçün şəraitin yaradılması. Fəal təlim müasir təhsil prosesinin əsas atributlarından hesab edilir. Onun qurulmasında bir çox amillərlə yanaşı, dərslik də həlledici rol oynayır. Nəticəyönümlü kurikulumlar məhz belə dərsliklərin hazırlanmasını tələb etdiyi üçün bu tələbə uyğunluğu qoruyub saxlamağa çalışmışıq. Ona görə də dərslik hazırlanarkən fəal təlim üçün şəraitin yaradılmasına mühüm didaktik prinsiplərdən biri kimi önəm verilmişdir. Hər bir paragrafda təlim materiallarının verilməsi fəal təlim prosesinin uyğunlaşdırılmış, təlim marağının formalaşdırılması, problemin qoyuluşu, həll edilməsi, təqdim olunma və qiymətləndirmə üçün şəraitin yaradılması dərsliyin hazırlanmasında əsas prinsip kimi tutulmuşdur.

Gigiyenik tələblərə uyğunluq. Yeni dərsliklər həm də gigiyenik tələblərə cavab verməli və ona uyğun hazırlanmalıdır. Bu zaman Azərbaycan hökuməti ilə razılaşdırılmış “Ümumtəhsil sistemində dərslik siyasəti” və Təhsil Nazirliyinin qəbul etdiyi “Dərsliklərin texniki və gigiyenik standartları” adlı normativ sənədlərə istinad olunmalıdır. Yeni dərsliklərin hazırlanmasında mənbələrin göstərilməsi, təlim materiallarında kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə imkanlarının nəzərə alınması məsələləri də mühüm prinsiplər kimi dəyərləndirilməli, onların da nəzərə alınması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Hazırlanmış Ümumi tarix 10-cu siniflər üçün dərslik məhz bütün bu tələblərə uyğun şəkildə formalaşdırılmışdır. Müxtəlif psixoloq və pedaqoqların fikrinə görə, fəaliyyətlər üç istiqamətdə qruplaşdırılır: idraki, informativ-kommunikativ, psixomotor. Bu fəaliyyətləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək zərurətini əsas tutmaqla dərslik verilən bütün tələblərə uyğun işlənilmişdir.

Sadədən mürəkkəbə, xronoloji və məntiqi ardıcılıq nəzərə almaqla, dərslik 26 paragraf və 4 bölmədən ibarət bölgü əsasında tərtib edilmişdir. Paraqraflar tərtib olunarkən standartlar və onların reallaşdırılması üçün mənbələr, xəritələr, illüstrasiyalar, sxemlər, cədvəllər, sual və tapşırıqlar və s. vasitələr nəzərə alınmışdır. Metodik vəsaitin hazırlanmasında standartlar, standartların şərh, inteqrasiya cədvəli, dərslərin icmalı, açıq dərs nümunələri, qiymətləndirmə və qiymətləndirmə vasitələri öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, dərslik və metodik vəsaitin hazırlanmasında istifadə edilmiş mənbə və ədəbiyyatlar, internet resurslarının siyahısı sizlərə təqdim edilmişdir. Tərtib edilmiş paraqrafların hər birində qruplaşdırılmış, forma və üsullar təqdim olunmuş, işin texnologiyasına aydınlıq gətirilmiş, dərslikdən istifadənin bütün mexanizmləri işıqladılmışdır. İstifadə edilmiş resursların, eləcə də istifadəsi mümkün olan resursların siyahısı metodik vəsaitdə göstərilmişdir. Bir sözlə dərslik komplektinə daxil olan dərslik və Metodik vəsait dövlətin və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qoyduğu tələbi maksimum səviyyədə gözləməklə tərtib olunmuşdur.

Şerti işarələr:

	Sual və tapşırıqlar		İzahlar
	Sual		Mənbə
	Tapşırıq		Maralqlıdır
			Açar sözlər

DƏRSLİKDƏ ƏXSİNİ TAPMIŞ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİN İZAHI

Hazırkı dərslikdə bir sıra tarixi hadisə və proseslər ənənəvi dərsliklərdən fərqli şəkildə təqdim olunmuş və şərh edilmişdir. Bu zaman müəlliflər elmi əsərlərdən (xüsusilə son illərdə nəşr olunan) irəli gələn ümumi nəticələrə əsaslanmışlar. Dərslikdə oxucunun – müəllim və şagirdin diqqətini cəlb edəcək və müəyyən suallar doğura biləcək aşağıdakı bir neçə məsələnin izahını veririk.

Dulus çarxı haqqında. Əllə fırladılan sadə quruluşlu ən qədim dulus çarxı e.ə. VI–V minilliklərdə Mesopotamiyada və İran ərazisində meydana gəlmişdir. E.ə. IV minilliyin birinci yarısında belə dəzgahların daha təkmilləşmiş formaları Yaxın və Orta Şərqdə – Fələstindən Əfqanıstana qədər geniş ərazilərdə yayılmışdır. O zaman Ön Asiyada şərti olaraq “dulus çarxı” adlanan dəzgahın müxtəlif növlərindən istifadə olunurdu. Dulus çarxının gil diskdən (lövhədən) ibarət ən qədim nümunəsi qədim Urda aşkar edilmişdir. Bir çox tədqiqatçıların (İdeal Hərimanov, Nəcəf Müseyibli və b.) fikrincə, Azərbaycanda da Eneolit dövrünün sonlarında – e.ə. IV minilliyin birinci yarısında formalaşan Leylatəpə mədəniyyətinin daşıyıcıları saxsı qab istehsalında dulus dəzgahından istifadə etmişlər. Arxeoloji qazıntılar zamanı Böyük Kəsik (Ağstafa rayonu) və Qalayeri (Qəbələ rayonu) yaşayış məskənlərindən aşkar olunan lövhəşəkilli yastı daşlar dulus dəzgahının hissələri hesab olunur. Dulusçular sonrakı dövrlərdə istehsal prosesi zamanı məhsuldarlığı və qabların keyfiyyətini artırmaq məqsədilə dulus dəzgahını daha da təkmilləşdirmişdilər. Bəzi mülahizələrə görə Son Tunc, digər mülahizələrə görə isə Antik dövrdə ayaqla fırladılan dulus çarxları yaradılmışdır.

Avropa Hun dövləti. E.ə. 220-ci ildə Teoman tanhu tərəfindən əsası qoyulan Böyük (və ya Asiya) Hun dövləti e.ə. I əsrdə və bizim eranın ilk əsrlərində bir neçə dəfə parçalanmış, hunlar isə müxtəlif şəkildə (Qərb, Şərq, Şimal və Cənub hunları) adlanmışlar. Balamirin başçılıq etdiyi hunlar Ural dağlarından qərbə doğru Avropanın içərilərində hərəkat etmiş və mərkəzi Pannoniya olan (indiki Macarıstanda) qüdrətli bir dövlət yaratmışlar. Attilanın dövründə daha da güclənən bu dövlətin ərazisi Avropanın çox böyük hissəsini əhatə edirdi. Böyük Hun imperiyasının parçalanması nəticəsində Asiyada Qərb və Şərq hunlarına bölünməsi müəyyən dolaşıcılığa səbəb olduğundan hazırkı dərslikdə Balamir tərəfindən əsası qoyulan dövlət “Avropa Hun dövləti” adı altında təqdim edilmişdir. Bu dövlətin yaranma tarixi haqqında da müxtəlif fikirlər (352, 374 və ya 378-ci il) vardır. Bu mübahisəli məqamı aradan qaldırmaq üçün dərslikdə həmin dövlətin meydana gəlmə tarixi “IV əsrin 70-ci illəri” kimi verilmişdir.

Attilanın Roma papası ilə görüşü. Əvvəlki dərsliklərdə uzun müddətdir ki, Attilanın Katalaun döyüşündən bir il sonra Roma papası III Leo ilə görüşməsi haqqında fikir yer almışdır. Halbuki, Attila 452-ci ildə Roma papası I Leo ilə (440–461) görüşmüşdür. III Leo isə 795–816-cı illərdə (Böyük Karlıın dövründə) Roma papası olmuşdur.

Avar xaqanlığının süqutu. Böyük Karlıın başçılıq etdiyi frank ordusu IX əsrin ilk illərində (803–804) Avar xaqanlığına ağır zərbə vurub onun qərb əyalətlərini ələ keçirmişdir. Bolqar hökmdarı Krum xan yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək, 805-ci ildə xaqanlığın şərq əyalətlərini öz torpaqlarına qatmışdır. Həmin ildə Avar xaqanı xristinliyi qəbul etmiş və franklardan asılı vəziyyətə düşmüşdür. Beləliklə, bir xaqanlıq kimi 805-ci ildə Avar dövləti süqut etmişdir.

Kür Şad üsyanı. Şərqi Göytürk xaqanlığı 630-cu ildə müstəqilliyini itirib Çinin əsarəti altına düşür. Bu vəziyyətlə barışmaq istəməyən göytürklər 639-cu ildə şahzadə Kür Şadın başçılığı ilə Çin əsarətinə qarşı üsyan qaldırırlar. Lakin üsyan amansızlıqla yatırılır.

Tapo xaqan. Bumin xaqanın ölümündən sonra (552) onun kiçik oğlu Qara (Kolo) Şərqi Göytürk hökmdarı seçilmişdi. Lakin o, tez öldüyündən qardaşı Muğan xaqan hökmdar olmuşdur (553–572). Muğanın ölümündən sonra qardaşı Tapo (Lev Qumilyov – Tabo xan, digər əsərlərdə Taspar xaqan) onu əvəz edir (572–581). Bumin hələ sağlığında qardaşı (yeni Muğanın əmisi) İstəmi xanı xaqanlığın qərb cinahının başçısı (yabğu) seçmişdi. Qaydaya görə. Göytürklərdə şərq qanadın başçısı həm də bütün ölkənin hökmdarı – xaqanı sayılırdı.

Sultan Mahmudun Hindistana yürüşləri. Bağdad xəlifəsi Sultan Mahmud Qəznəlini taxta çıxandan (998-ci il) bir il sonra müstəqil hökmdar kimi tanıdı. Bundan sonra o, atasının işini davam etdirərək hər il Hindistana yürüş etməyi qərara aldı. Onun 1000-ci ildə Hindistana ilk yürüşü bir sıra sərhəd qalalarının Qəznəllərin ərazisinə birləşdirilməsi ilə nəticələnmişdi. Sonrakı il Mahmud Peşavar yaxınlığında hind hakimi Caypalı ağır məğlubiyyətə uğradıb çox böyük qənimət ələ keçirmişdir. Axırncı dəfə Sultan Mahmud 1025-ci ilin sonunda Qəznə şəhərini tərk edib 30 minlik nizami atlı dəstələri və çoxsaylı könüllülərlə Hindistana yürüş etmiş, Multan və Racput çöllərindən keçərək 1026-cı ilin yanvar ayında məşhur hind məbədi Somnatxaya çatmışdı. Bu (17-ci) yürüşdən də o, çoxlu qənimətlə geri çayırmışdır.

“Xalqların böyük köçü”. Son tədqiqat əsərlərində “Xalqların böyük köçü”nün IV–VII əsrlərdə baş verməsi qeyd olunur. 636-cı ildə vestqotlar Pireney yarımadasında svey tayfalarını sıxışdırırdılar. Slavyanlar VI əsrin sonlarından etibarən Bizans ərazisində, xüsusən Balkan yarımadasında möhkəmlənməyə başladılar. VII əsrin əvvəllərində artıq müxtəlif slavyan tayfaları Frakiya, Makedoniya, Yunanıstan, Dalmasiya, İstriya və imperiyanın başqa yerlərində məskən salmışdılar. VII əsrin ortalarında artıq slavyanlar bütün Balkan yarımadasına yayılmışdılar.

Suy sülaləsi. Son dövrdə nəşr olunmuş (Şərq tarixi) əsərlərdə Suy sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsi 581-ci il kimi verilmişdir.

Frank imperiyasının parçalanması. Böyük Karlın (768–814) oğlu Mömin Lüdovik (814–840) ali hakimiyyəti əlində saxlayaraq imperiyanı 3 oğlu arasında bölüşdürmüşdü.

Samo dövləti. Samo dövləti (631–658) Qərb slavyanları tərəfindən yaradılıb və qismən cənub slavyanlarını da əhatə edirdi. Dövlətin adı ona başçılıq edən hökmdarın adı ilə bağlıdır. Çex, slovak, qismən serb və slovenlərin ərazisini əhatə edirdi.

Qədim rus dövlətinin knyazlıqlara parçalanması. X əsrin sonlarından etibarən Kiyev knyazları dövlətin ərazisini öz oğulları arasında bölüşdürərək ali hakimiyyətə sahib olma qaydasını müəyyənləşdirmişdilər. Lakin 1097-ci ildə ali hakimiyyət uğrunda varislər arasında mübarizənin yekununda əldə olunmuş razılıq, yəni, hər birinin mülkündə irsi hakimiyyətin bərqərar olması və Kiyevdə hakimiyyətdə olan böyük knyazın tanınması, 1113-cü ildə Kiyevdə əhəlinin üsyanı ilə aradan qalxdı. Hakimiyyətə Svyatopolkun varisləri gəlməli olduqları halda, üsyançılar hakimiyyətə Vladimir Monamaxı gətirdilər. Onun və oğlunun hakimiyyətləri dövrlərində Rus dövlətinin siyasi birliyi saxlanılmışdı. Lakin XII əsrin 30-cu illərinin ortalarından etibarən Rus dövləti qəti olaraq suveren dövlətlərə – knyazlıqlara parçalandı.

İrlandiyanın və Şotlandiyanın işğalı. 1169-cu ildən etibarən ingilis baronlarının İrlandiyaya basqınları, 1171-ci ildə isə kral II Henrixin buraya yürüşü nəticəsində adanın cənub-şərq hissəsi zəbt edildi. İngilislər zəbt etdikləri ərazini Peyl (hasarlanmış ərazi) adlandırmışdılar. 1541-ci ildə VIII Henrix özünü İrlandiya kralı elan etdi. İrlandiyanın işğalı I Yelizaveta Tüdorun dövründə 1594-cü ildə başa çatdı. İrlandların Olsterdə milli-azadlıq mübarizəsi yatırıldı. İngiltərədə inqilab dövründə irlandlar 1641-ci ilin oktyabrında üsyan

qaldıraraq kralın tərəfində çıxış edirdilər. 1649–1652-ci ildə Kromvelin ordusu İrlandiyanın müqavimətini qırdı. İrlandiya ikinci dəfə işğal olundu.

Şotlandiyaya gəlincə, ingilislərin XII əsrdə buranı ələ keçirmək cəhdləri baş tutmadıqdan sonra Şotlandiya kralları təhlükəli cənub qonşularına qarşı mübarizədə Fransa ilə yaxınlaşmışdılar. 1542-ci ildə Şotlandiyada hakimiyyətə gələn Mariya Stüard Fransa kralı ilə evlənmişdi və 1559-cu ildə onlar özlərini İngiltərə kralları adlandırmışdılar. İngiltərə buna cavab olaraq Şotlandiya kalvinistlərinin yardımını ilə Mariyanın planlarının qarşısını aldı. 1560-cı ildə imzalanmış Edinburq müqaviləsi ilə Şotlandiyadakı fransız qoşunları çıxarıldı və ölkənin idarəsi 12 lorddan ibarət Şuraya həvalə olundu. 1567-ci ildə kalvinistlər Mariyanı Şotlandiyadan qovaraq hakimiyyətə onun azyaşlı oğlu VI Yakovu gətirdilər. Mariya İngiltərəyə gəldikdə həbs olundu, Fransa, İspaniya və Papanın səylərinə baxmayaraq o, 1587-ci ildə edam olundu.

“Yepiskop müharibələri”. İngiltərə kralı I Karlın Şotlandiyada anqlikan kilsə qaydalarını və ayinlərini tətbiq etməsi kalvinist əhalinin narazılığına səbəb oldu. 1638-ci ildə şotlandların kral ilə apardıqları danışıqlar uğursuzluqla nəticələndi. Kral mütləqiyyətinə və anqlikan kilsəsinə qarşı mübarizədə birləşən şotlandlar 1639-cu ilin yanvar-iyun aylarında kral qoşunlarını məğlub edərək İngiltərənin şimal qraflıqlarına soxuldular. Kral Berik sülhünü bağlamaqla tədbirlərindən imtina etdi. Bu Birinci yepiskop müharibəsidir. Lakin revanş niyyətində olan kral yeni ordu yaratmaq istəyini maliyyə çətinliyinə görə reallaşdırma bilmirdi. Bu səbəbdən də kral 1640-cı il 13 aprel-5 may tarixində fəaliyyət göstərən qısamüddətli parlamenti çağırmağa başladı. Lakin istədiyinə nail ola bilmədi. Kralın hərbi hazırlığını görən şotlandlar 1640-cı ilin avqustunda İngiltərəyə soxuldular. Oktyabrın 26-da imzalanmış Ripon barışıqları ilə kral altı şimal qraflığının şotland qoşunları tərəfindən tutulmasına və gündəlik onlara 850 funt sterlinq ödənc verməyə razı oldu. Bu məbləğin ödənilməsi üçün yeni verginin təyin edilməsinə razılıq almaq istəyən kral yenidən parlamenti çağırmağa məcbur oldu. Noyabrın 3-də fəaliyyətə başlayan uzunmüddətli parlament inqilabi dəyişikliklərə başladı.

Burbonlar sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsi. Burbonlar 1562–1594-cü illəri əhatə edən dini müharibələrin nəticəsində hakimiyyətə gəlmişlər. Müharibənin sonuncu – üçüncü mərhələsində (1580–1594) hugenotların rəhbəri Navarra hersoqu Henrix kral III Henrixin varisi olmaması səbəbindən taxtın varisi elan edildi. 1588-ci ilin aprelində bu barədə onların arasında saziş imzalanmışdı. III Henrixin hugenotlara yaxınlaşması Parisin katolik əhalisinin qəzəbinə səbəb oldu və o, 1589-cu ilin avqustunda katolik rahiblərdən biri tərəfindən qətlə yetirildi. Bu dövrdən etibarən 1594-cü ilə kimi Fransa taxtı boş qaldı. Ölkədə feodal qoşunlarının qarşıdurması ilə yanaşı, həm də yadelli müdaxilə də vəziyyəti ağırlaşdırırdı. İspaniya kralı II Filippin qoşunları Parisə daxil olmuşdular. Navarralı Henrix şəhəri mühasirəyə alsada, onu ələ keçirməkdə çətinlik çəkirdi. Parisdə Katolik Liqa hakimiyyəti ələ keçirmişdi və onun qüvvələri hersoqun qüvvələrindən 3 dəfə çox idi. Belə olduqda, Navarralı Henrix Parisin və ümumiyyətlə, bütün ölkənin katolik əhalisinin rəğbətini qazanmaq qərarına gəldi və 1593-cü ilin iyulunda Parisin Sen Deni kilsəsində kalvinist etiqaddan imtina edərək katolikliyi qəbul etdi. 1594-cü ilin fevralında onun tacqoyma mərasimi keçirildikdən sonra rəsmən IV Henrix adı ilə Fransanın kralı oldu.

Tenoçtitlan şəhəri. Tenoçtitlan şəhəri 1325-ci ildə asteklər tərəfindən indiki Meksikanın yerində salınmışdı. 1519-cu ildə Ernán Kortesin başçılığı ilə ispan konkistadorları buranı işğal etdikdən sonra şəhərin adını 1521-ci ildən Meksiko adlandırdılar. Daha sonra isə onu Yeni İspaniya adlandırdıqları müstəmləkənin mərkəzi elan etdilər.

“Boston çay dəsgahı” Nyu Yorkda möhür qanununa qarşı etiraz olaraq doqquz koloniyanın 27 nümayəndəsinin iştirakı ilə konqres 1765-ci il oktyabr ayının 7-25 tarixlərində keçirilmişdi. “Təmsilçilərimiz olmadan vergi qoyula bilməz!” tələbi səsləndi. Filadelfiyada keçirilən toplantılar Kontinental konqresslər adlandırılırdı. I konqres 5 sentyabr-26 oktyabr 1774-cü ildə, II isə 10 may 1775-ci ildə, 1 mart 1781-ci illərdə keçirilib. İngilis dilində “Tea Party” kimi yazılan ifadənin “çay məclisi” kimi yazılmasından imtina edərək onun “çay dəsgahı” kimi tərcümə olunmasına qərar vermişik.

Baxçasaray müqaviləsi. Müqavilənin şərtlərinə görə Osmanlı imperiyası və Krım xanlığı Solsahil Ukraynasının və Kiyevin Rusiyaya qatılmasını tanıdılar, Kiyevin cənub əraziləri, Podoliya və Braslavl əraziləri Osmanlı imperiyası və onun vassalı Sağsahil Ukraynası getmanının hakimiyyəti altında saxlanılırdı.

Yassı müqaviləsi. Yassı sülhü 1791-ci ilin dekabrında imzalanmışdır. Bir çox Türk mənbələrində hətta 1792-ci ilin yanvarı kimi də qeyd olunur. Müqavilə Yuli təqvimini ilə 29 dekabr 1791-ci ildə imzalanıb. Bu dövrdə Rusiyada bu təqvimdən istifadə olunurdu. Avropa ölkələrində isə 1582-ci ildən Qriqori təqvimi istifadə olunduğundan bu tarix onlarda 9 yanvar 1792-ci ilə təsadüf edirdi. Paraqraf Rusiya tarixinə həsr olunduğundan 29 dekabr 1791-ci il tarixi daha məqsəduyğundur.

10-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə məzmun standartları

10-cu sinfin sonunda şagird:

- ölkələrdə baş verən dəyişiklikləri tarixi zaman baxımından qiymətləndirir;
- dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir;
- ölkə və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir;
- geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi, siyasi həyatına təsirini təhlil edir;
- tarixi şəxsiyyətləri mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir;
- ənənəvi və sənaye cəmiyyətlərini mədəniyyətin inkişafına və mədəniyyətlərarası münasibətlərə görə qiymətləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və alt standartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

1.1. Tarixi faktları tarixi zamanla əlaqədə qiymətləndirir.

1.1.1. Asılı və müstəmləkə xalqlarının milli azadlıq hərəkatını tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2. Tarixi məkan

Şagird:

2.1. Məkanda baş verən hadisə, proses və təzahürlərlə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

3. Dövlət

Şagird:

3.1. Dövlətlərin inkişafını siyasi, sosial-iqtisadi münasibətlərin xarakterinə görə qiymətləndirir.

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının kapitalizməqədərki dövründə dövlətlərin (Afrika ölkələri, Asiya, Avropa və Amerikanın aparıcı dövlətləri) yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd Peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, Fateh II Mehmet, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qroznı) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

5. Mədəniyyət

Şagird:

5.1. Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.

5.1.1. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.

10-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların şərhı

Tarixi zaman		
Standart	Şərh	Açar sözlər
1.1.1. Asılı və müstəmləkə xalqlarının milli-azadlıq hərəkatını tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Asılı və müstəmləkə xalqlarının müstəmləkəçilərə qarşı mübarizəsini, milli-azadlıq hərəkatını, dövrə uyğun olaraq, tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Müstəmləkə, milli-azadlıq hərəkatı, üsyan, mübarizə.

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Müxtəlif ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərin dövrün ictimai-siyasi vəziyyətinə uyğun olaraq, həmçinin zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edib dəyərləndirir.	Oxşar sosial-iqtisadi hadisələr, tarixi şərait, ictimai-siyasi vəziyyət
1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Müxtəlif ölkələrdə baş vermiş oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamana görə müəyyənləşdirərək dəyərləndirir.	Mədəni hadisə və proses, tarixi zaman
1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələr, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Dünyada, eləcə də Azərbaycanda baş verən hadisələrin, proses və təzahürlər arasındakı əlaqələrin tarixi zamanla, müasir dövrlə əlaqələndirərək izah edilir.	Proses, təzahür, əlaqə, hadisə
Tarixi məkan		
Standart	Şərh	Açar sözlər
2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Müxtəlif tarixi dövrlərdə, ibtidai icma, quldarlıq, feodalizm və kapitalizm dövrlərində ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri, onların tənəzzülünü və inkişafının yerləşdiyi ərazi baxımından qiymətləndirir.	Tənəzzül, ibtidai icma quruluşu, quldarlıq quruluşu, feodalizm, kapitalizm, sosial-iqtisadi, mədəni həyat
2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Dünyada mövcud olan ölkələrin geosiyasi, yeni siyasi baxımdan ərazi dəyişikliyinə uğramasını müxtəlif formalarda – xəritə, sxem, cədvəl şəkilində hazırlayaraq təqdim edir.	Geosiyasi, ərazi dəyişikliyi
Dövlət		
Standart	Şərh	Açar sözlər
3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının kapitalizməqədərki dövrü dövlətlərin (Afrika ölkələri, Asiya, Avropa və Amerikanın aparıcı dövlətləri) yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.	Cəmiyyətin inkişafının kapitalizməqədərki dövrdə Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Asiya, Afrika dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesinin müharibə nəticəsində və dinc şəraitdə yaranmış geosiyasi dəyişikliklərini izah edir.	Kapitalizməqədərki, cəmiyyət, Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri, inkişaf prosesi, geosiyasi dəyişikliklər

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Baş vermiş müharibələr və işğallar zamanı yaranmış olan geosiyasi dəyişikliklərin, yəni siyasi baxımdan sərhəd və məkan dəyişikliyinə, cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	İşğal, müharibə, ərazi dəyişikliyi, siyasi vəziyyət, məkan dəyişikliyi. Sərhədlərin dəyişməsi, sosial-iqtisadi vəziyyət
3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.	Dövlətlərin tarixinə dair müxtəlif mənbələrə, maddi və yazılı mənbələrə müraciət edərək materialları toplayaraq onların əsasında məruzələr hazırlanması.	Maddi və yazılı mənbə, məlumatların toplanması, məruzələrin hazırlanması
Şəxsiyyət		
Standart	Şərh	Açar sözlər
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd Peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, Fateh II Mehmet, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qroznı) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Dövlətlərin və cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynamış tarixi şəxsiyyətləri, II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, Mete xaqan, İsgəndər, Perikl, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd Peyğəmbər, Böyük Karl, Mahmud Qəznəvi Alp Arslan, Çingiz xan, Fateh II Mehmet, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qroznı, Oliver Kromvel, I Pyotr, Corc Vaşinqton, III Səlim, Nadir şah, Ağaməhəmməd şah Qacar və başqalarının daxili və xarici siyasətini, onların fəaliyyətlərinin səciyyəvi cəhətlərini müxtəlif sosial qrupların mənafeyi baxımından araşdıraraq qiymətləndirir.	Tarixi şəxsiyyətlər, idarəetmə üsulları, kəndli, ağa, sosial qruplar, cəmiyyətin həyatı, yürüşlər, mənafe
4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.	Oliver Kromvel, Maksimilian Robespyer, I Pyotr, II Yekaterina, Corc Vaşinqton, Benjamin Franklin, Köprülü Mehmet paşa, III Səlim, Nadir şah, Ağaməhəmməd şah Qacar və başqalarının şəxsiyyət kimi tarixdə mühüm rol oynaması, dövlət quruculuğu, idarəçilik və s. fəaliyyətinə dair müxtəlif mənbələr üzrə məlumatlar toplamaqla məruzə və referatların hazırlanması.	Dövlət quruculuğu, idarəçilik, fəaliyyət, tarixi şəxsiyyətlər

Mədəniyyət		
Standart	Şərh	Açar sözlər
5.1.1. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərinin inkişafına təsirini izah edir.	Dünyada mövcud olan aqrar (ənənəvi), yeni kənd təsərrüfatına əsaslanan, eləcə də sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərin inkişafına göstərdiyi təsirini əsaslandıraraq izah edir.	Aqrar və ənənəvi ölkələr, kənd təsərrüfatı, sənaye cəmiyyəti, mədəniyyət
5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.	Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrin əsaslandırılması, eləcə də onların memarlıq, incəsənət, elm, texnika və digər sahələrə təsirini mənbələrə görə əsaslandırır.	Sivilizasiya, mədəniyyətlərarası əlaqə, dünya incəsənət nümunələri, memarlıq, elm və texnika
5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.	Müxtəlif ölkələrdə kənd təsərrüfatının, yaxud sənayenin üstün olduğu cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə əlaqədar referat və məruzələr hazırlayır.	Kənd təsərrüfatı, sivilizasiya, memarlıq, istehsal, toxuculuq və sənətkarlıq, mədəniyyətlərarası əlaqə

10-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə alt standartların integrasiya imkanları

Tarixi zaman	
Standartlar	Digər fənlərlə integrasiya
1.1.1. Asılı və müstəmləkə xalqların milli-azadlıq hərəkatını tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.1, 1.2.3 Ədəbiyyat (Əd.) – 2.2.1. İnformatika (İnf.) – 1.1.1. Coğrafiya (Coğ.) – 1.1.1.
1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 1.2.2. Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.3 Ədəbiyyat (Əd.) – 2.1.1. Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.1.
1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 1.3.1. Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.1. Ədəbiyyat (Əd.) – 2.2.1.
1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 1.3.1. Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.1 Azərbaycan dili (Az.d.) – 2.2.3, 4.1.2.
Tarixi məkan	
Standartlar	Digər fənlərlə integrasiya

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 1.3.1. Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.2., 4.1.4. Ədəbiyyat (Əd.) – 2.2.1.
2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəllər) təqdim edir.	Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.2., 4.1.4. İnformatika (İnf.) – 2.2.4., 3.2.2. Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 1.2.2.

Dövlət

Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
3.1.1. Cəmiyyətin inkişafı kapitalizməqədərki dövrdə dövlətlərin (Afrika ölkələri, Asiya, Avropa və Amerikanın aparıcı dövlətləri) yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 3.1.1. Azərbaycan dili (Az.d.) – 4.1.2. Ədəbiyyat (Əd.) – 2.2.1. Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.2
3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.2. Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 3.1.1. Coğrafiya (Coğ.) – 3.2.1
3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.	Azərbaycan dili (Az.d.) – 3.1.4. Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 1.2.2. Ədəbiyyat (Əd.) – 3.1.3.

Şəxsiyyət

Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hamurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd Peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, II Mehmet Fateh, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, VI İvan Qroznı) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 4.1.1., 4.1.2 Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.2., 1.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) – 1.1.5., 2.1.5
4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.	İnformatika (İnf.) – 4.1.2. Azərbaycan dili (Az.d.) – 3.1.4., 4.1.4. Ədəbiyyat (Əd.) – 1.1.5., 3.1.2. Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 4.1.2.

Mədəniyyət

Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
5.1.1. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 5.1.1. Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.2., 1.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) – 2.2.1.
5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 5.1.1., 5.1.2 Azərbaycan dili (Az.d.) – 1.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) – 2.2.1.
5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) – 5.1.1., 5.1.3. Azərbaycan dili (Az.d.) – 4.1.4. Ədəbiyyat (Əd.) – 3.1.2.

ŞAĞIRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nailiyyətləridir. Qiymətləndirmə isə onu üzə çıxaran ən etibarlı mənbədir. Qiymətləndirmə təlim nəticələri ilə balanslaşan bir prosesdir. Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsi, habelə dövlət təhsil standartlarının monitorinqinin həyata keçirilməsində də qiymətləndirmə bir mexanizm kimi əvəzolunmaz mövqeyə malikdir. Bu sistem hüquqi cəhətdən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin "Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sisteminə Qiymətləndirmə Konsepsiyası"nın təsdiq edilməsi barədə 13 yanvar 2009-cu il tarixli 9 nömrəli, "Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)"nda dəyişikliklər edilməsi haqqında 03 iyun 2010-cu il tarixli 103 nömrəli qərarları və onların icrasını təmin etmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 02 sentyabr 2013-cü il tarixli 792 nömrəli əmri ilə təsdiq olunan "Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair Müvəqqəti təlimat"ı və "Təlimatda dəyişiklik edilməsi barədə" 7 iyul 2014-cü il 782 nömrəli əmri ilə tənzimlənmişdir.

Məktəbdaxili qiymətləndirmə:

- Diaqnostik;
- Formativ;
- Summativ.

Əslində, bunlar yeni qiymətləndirmə sisteminə daxil olan və bir-birindən asılı olmadan fəaliyyət göstərən altsistemlərdir. Onların arasında ən əhatəli və əhəmiyyətli məktəbdaxili qiymətləndirmədir. Məzmunca öyrəninin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması kimi qəbul edilir, şagird irəliləyişlərinin (geriləmələrinin) izlənilməsi (monitorinqi); təlim prosesində qərarların qəbulu; şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi; kurikulumun qiymətləndirilməsi məqsədlərinə xidmət edir.

Qiymətləndirmə prosesinin tətbiq edilməsinin səbəbi:

- Təlim nəticələrinin standartların mənimsənilməsi;
- Şagirdlərin təlimə marağını yüksəltmək;
- Şagirdin güclü və zəif cəhətlərini müəyyən etmək;
- Şagird nailiyyətini dəyərləndirmək;
- Şagirdin nəyə nail olduğuna əmin olmaq;
- Şagirdin gələcək uğurlarının maksimallaşdırılması.

Şagird nailiyyətlərinin məktəbdaxili qiymətləndirilməsinin növləri:

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi: şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir.

Qiymətləndirmələrin aparılmasında aşağıdakı prinsiplərə riayət olunur:

- məqsəduyğunluq;

- nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;
- toplanılmış məlumatların keyfiyyətə müvafiqliyinin və etibarlılığının təmin olunması;
- qiymətləndirmədə şəffaflıq, ədalətlik, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq;
- təlim fəaliyyətində qiymətləndirilmə nəticələrinin inkişafetdirici rolunun təmin olunması.

Prosesin tamlığı üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi biri digərinin mövcudluğunu təmin edən və aparılmasına zəmin yaradan üç növü üzrə həyata keçilir:

- diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi);
- formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənməsi);
- summativ (yekun).

Diaqnostik qiymətləndirmə

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə müəllim üçün məktəblilərin potensial imkanlarını, meyil və maraqlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir. O, öyrədən təlim strategiyasının müəyyənləşdirməsində əvəzolunmaz rolə malikdir. Bir qayda olaraq, təhsil səviyyəsinin, dərslərin, tədris vahidlərinin əvvəlində sinifdəki şagirdlərin bilik və bacarıqları, eyni zamanda şagird bir ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə köçürüldükdə, yəni sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır. İlk səviyyənin dəyərləndirilməsi zamanı müəllim aşağıda təqdim olunan konkret məzmunlu suala cavab tapmağı qarşısına məqsəd kimi qoymalıdır:

► Şagirdlər əsas bilik və bacarıqlara müəyyən dərəcədə malikdirlərmi?

İlin əvvəlində həyata keçirilən qiymətləndirmə şagirdə bəxş etdiyi xüsusiyyətlərə görə tamamilə başqa məzmun kəsb edir. Onuncu sinfə qədəm qoyan məktəblinin ilkin səviyyəsinin dəyərləndirilməsi digərlərindən kəskin şəkildə fərqlənir, şagird nailiyyətlərinə görə deyil, inkişaf sahələrinə (şəxsi inkişaf, sosial-emosional inkişaf, fiziki inkişaf, idraki inkişaf) uyğun olaraq qiymətləndirilir. Bu həmin şagirdlərlə iş zamanı müəllimə pedaqoji fəaliyyətini tənzimləməyə, planlaşdırmağa yardım edir. Prosesin reallaşdırılmasında üsul və vasitələrin seçimi birbaşa müəllimdən asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, siniflər üzrə onlardan istifadə eynilik təşkil edə bilməz. Təlimə başlanılmadan öncə aparılan səviyyə müəyyən etmə ilə ilin davamında yeri gəldikcə aparılan diaqnostik qiymətləndirmə məzmunca fərqlənir. Məhz bu səbəbdən həmin üsul və vasitələrin seçimi müəllimdən xüsusi diqqət və yaradıcılıq tələb edir. Məsələn, birinci sinfdə diaqnostik qiymətləndirmə aparılarkən daha çox tapşırıqvermə, müsahibə, valideynlər və müəllimlərlə əməkdaşlıq üsulundan, çalışma, müəllimin qeydiyyat vərəqi, söhbət və müəllimin sorğu vərəqi vasitələrindən istifadə olunursa, digər siniflərdə isə uyğunluq aşağıdakı formada tənzimlənir: üsullar – şifahi sual-cavab, yazı, oxu, tədqiqat, test, sorğu, özünüqiymətləndirmə, rollu oyunlar; vasitələr – müəllimin müşahidə vərəqləri, bacarıqlar üzrə qeydiyyat vərəqi, imla, inşa, ifadə, məsələ, misal həlli, yoxlama yazı işləri, mətnlər, ayrı-ayrı şagirdlərin hazırladığı layihə, test tapşırıqları, ayrı-ayrı şagirdlərin hazırladığı sorğu vərəqləri, özünüqiymətləndirmə vərəqləri, meyar cədvəli. Şagird nailiyyətlərinin diaqnozunun digərlərindən əsas fərqi müəllimin əvvəlki sinfin təlim standartlarından çıxan məqamları ön plana çəkməsidir.

Diagnostic qiymətləndirmə ilə bağlı bir məqamı xüsusi vurğulamaq lazımdır: onun nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, yalnız müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, yekunlar barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənləri tədris edən müəllimlər məlumatlandırılır. O, formativ və summativ qiymətləndirmələr üçün bazis, zəmin rolunu oynayır. Düzgün diaqnoz nəticəsində sonrakı fəalliyətin aspektləri konkret olaraq müəyyənləşir.

Formativ qiymətləndirmə

Formativ qiymətləndirmə şagirdin məzmun standartlarından irəli gələn bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə yönəlmiş fəaliyyətini izləmək, bu zaman qarşıya çıxan problemləri aradan qaldırmaq və təhsilalanı istiqamətləndirmək məqsədilə aparılır, dərsi müşayiət edən proses kimi qəbul olunur. İrəliləmə və geriləmələrin izlənməsi zamanı müəllim özlüyündə konkret məzmunlu bir sualı cavablandırmağı qarşısına məqsəd qoymalıdır: “Standarta uyğun bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə doğru məktəblilər kifayət qədər irəliləyə bilirlərmi?”

Yaxın keçmişə qədər uşağının məktəbli kitabçasında rəqəmli qiymət görməyə öyrəşən valideynin formativ dəyərləndirmənin mahiyyətini öz məzmununda dərk etməsi məsələsi hələ də müasir qiymətləndirmənin problemi olaraq qalır. Bunun həlli müəllimin pedaqoji ustalığından asılıdır. Prosesin düzgün tənzimlənməsi həm şagird, həm müəllim, həm də valideyn üçün hərtərəfli əlverişlidir. Yeni sistemin tətbiqinə qədərki dövrdə təhsilalan gündəlikdə aşağı qiymət gördükdə təlimə marağı azalırdı və dərstdən uzaqlaşırı. “Qiymətsiz” qiymətləndirmə isə müəllim və valideynin birlikdə fəaliyyət göstərməsi ilə bu tip problemlərin aradan qalxmasına zəmin yaradır və şagirdin irəliləməsini təmin edir. Belə ki, məktəbli kitabçasında qeyd olunan “tarixi faktları şərh edir” ifadəsi (verbal dəyərləndirmə) özlüyündə hər üç tərəfin qarşılıqlı əlaqəsinin düzgün qurulmasına təkan verir, çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına zəmin yaradır.

Formativ rəsmi qiymətləndirmə olmadığından nəticələr məktəbli kitabçasında şagirdin idraki və hərəkəti fəaliyyətinin səviyyələrinə uyğun sözlərlə ifadə olunur. Heç bir rəqəm və ya simvollar, “mənimsəyir”, “mənimsəmir”, “bilir”, “bilmir”, “yaxşı”, “orta”, “zəif” və sair bu kimi ifadələrdən istifadə edilmir. Müəllim formativ qiymətləndirmədə şagirdin fəaliyyətini bütün dərs boyu izləyir, nəticələri yazmaq üçün dərsin sonunda 6 dəqiqəyədək vaxt ayırır.

Formativ qiymətləndirməni həyata keçirən müəllimin aşağıda qeyd olunanları bilməsi məqsəduyğundur:

- Fənn üzrə hər bir dərs müəyyən məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir.
- Hər dərstdə müəllim təlim prosesini şagirdlərin məzmun standartlarının tələblərinə uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə yönəltməlidir.
- Şagirdlər fəaliyyətlərində potensial imkanları daxilində həmin bacarıqlara yiyələnmənin müxtəlif səviyyələrini nümayiş etdirə bilərlər.
- Müəllim əvvəlcədən hazırladığı qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət səviyyəsini zəif, orta, yüksək olmaqla qruplaşdırmalı və şagirdin adının qarşısında fəaliyyətinə uyğun müvafiq qeydlərini yazmalıdır. Formativ qiymətləndirmədə müəllim əvvəlcədən proqnozlaşdırmadığı və dərs prosesində müşahidə etdiyi fəaliyyətləri də uyğun ifadələrlə təsvir edə bilər.

“Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması barədə Təlimat”ın 3.3. bəndinə uyğun olaraq, şagird bacarığa yiyələnməni müəyyən məzmun üzərində icra edir. Bacarığa yiyələnmənin məzmunla vəhdətdə qiymətləndirilməsi müəllimin öz yaradıcılığının məhsulu olmalıdır. Verilən nümunələrdə müəllim şagirdlərin fəaliyyət səviyyələri üzrə qeydlərini məzmun üzərində yazılı izah edə bilər.

Xüsusi vurğulanası bir məqam da vardır ki, müəllim dərslərin sonunda formativ qiymətləndirmə jurnalında şagirdlərin adının qarşısında və məktəbli kitabçasında onların fəaliyyətinə uyğun, nümunələrdə verilməyən məzmunu nəzərə almaqla da zəruri qeydləri edir.

Summativ qiymətləndirmə

“Ümumtəhsil müəssisələrində, peşə liseylərində məktəbdaxili qiymətləndirmə və şagirdlərin sinifdən-sinfə, səviyyədən-səviyyəyə keçirilməsi Qaydaları”nın layihə variantında göstərilir ki, summativ qiymətləndirmə təlim prosesində müəyyən mərhələlərə (bəhs və ya bölmənin, yarımilin sonunda) yekun vurmaqla, şagirdin nailiyyət səviyyəsini ölçmək məqsədilə aparılır. Bu zaman müəllim özlüyündə belə bir sualı cavablandırmağı bacarmalıdır: “Şagirdlər verilmiş standart qrupunda müəyyən edilmiş məqsədlərə çatırlarmı?”

Summativ qiymətləndirməni aparmaq üçün müəllim aşağıda qeyd edilən bilik və bacarıqlara malik olmalıdır:

- summativ qiymətləndirmənin tətbiqi bacarığı;
- qiymətləndirmə standartlarının mahiyyətini nümunələrlə şərh etmək;
- qiymətləndirmə standartlarından istifadə yollarını bilmək.

Summativ qiymətləndirmə kiçik, böyük və yekun olmaqla üç yerə ayrılır.

Kiçik summativ qiymətləndirmə bəhs və ya bölmələrin sonunda bir dərs saati və ya dərs saatının bir hissəsi müddətində aparılır. Onun keçirilməsi üçün vaxtı da fənni tədris edən müəllim təyin edir, asan, orta, çətin olmaqla qiymətləndirmə vasitələrini hazırlayır. Asan tapşırıqlar idrakın bilmə mərhələsinə aid olub məktəblinin hər hansı bir məlumatı bilməsini və yadda saxlamasını ölçür. Orta səviyyəli tapşırıqlar idrakın anlama, tətbiq və təhlil mərhələsinə aid olub şagirdin səbəb-nəticə əlaqələrini anlamaq, tətbiq etmək, müqayisə etmək və fərqləndirmək kimi bacarıqlarını qiymətləndirir. Çətin səviyyəli tapşırıqlar idrakın sintez və dəyərləndirmə mərhələsinə aid olub öyrənmənin sintez etmək, qarşılaşdırmaq, dəyərləndirmək, qərar qəbul etmək bacarıqlarını ölçür.

Böyük summativ qiymətləndirmə isə yarımillərin sonunda ümumtəhsil müəssisəsi rəhbərliyinin və ya orada yaradılan müvafiq komissiyanın nəzarəti ilə fənni tədris edən müəllim tərəfindən bir dərs saati ərzində aparılır. Qiymətləndirmə vasitələri isə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin tövsiyələri əsasında təhsili idarə edən yerli orqanlar və ümumi təhsil müəssisəsi rəhbərliyinin təşkil etdiyi komissiya tərəfindən hazırlanır, fənnin məzmunundakı əsas zəruri bilikləri əhatə etməklə daha çox tətbiqi bacarıqları yoxlamağa xidmət edir.

Yekun qiymətləndirmə təhsil səviyyələrinin sonunda buraxılış imtahanları şəklində keçirilir.

Summativ şagird nailiyyətinin rəsmi qiymətləndirilməsidir, bu da onu digərlərindən fərqləndirən əsas cəhətdir.

Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri

Şagird nailiyyətlərinin dəyərləndirilməsinin ən səmərəli və optimal mexanizmi olaraq “portfolio” (hərfi mənada, ingilis dilindən tərcümədə portfel, mühüm sənədlər üçün qovluq) sistemindən istifadə edilir. Kurikulumun tətbiqi ilə əlaqədar bütün siniflərdə hər bir şagirdin belə qovluğu mövcuddur.

“Portfolio”nun tərkibinə daxildir:

- qiymətlər;
- şagirdlərin dərş fəaliyyəti, onun əhvali-ruhiyyəsi, iş qabiliyyəti, yaşlıları və yaşlılarla münasibəti üzərində gündəlik müşahidələr;
- meydana çıxan problemlərin təsviri və onların təhlili;
- müəllimin bu şagirdə fərdi yanaşmağa düzəlişlər etməsi haqqında onun təliminin fərdiləşməsi istiqamətləri barədə qeydləri və proqnozları;
- valideynlərin məktəblə əlaqələrinin qeydiyyatı, müəllimin onlarla müzakirə etdiyi mövzular, şagirdin ailə şəraiti barədə qeydlər;
- psixoloqun tədqiqatlarının nəticələri əsasında rəyi.

Beləliklə, aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, müasir qiymətləndirmə sistemi bütövlükdə təhsildəki nailiyyətlər və nəticələr haqqında əsaslı fikir yürütməyə imkan verir və prosesinin hansı dərəcədə uğurlu olduğunu müəyyənləşdirmək üçün meyar rolunu oynayır.

Qiymətləndirmənin reallaşdırılmasında “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin № 9 sayılı 13 yanvar 2009-cu il tarixli qanununu hüquqi əsas kimi götürülür.

“Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası”nın 1.3. bəndində (1.3. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində mövcud olan problemlər) mövcud problemlərdən biri kimi qiymətləndirmə vasitələrinin texniki keyfiyyətlərinə diqqət yetirilməməsi və qeyri-standart vasitələrdən istifadə olunması göstərilir. Bu da məsələyə diqqətin təzahürü kimi dəyərləndirilməlidir.

Konsepsiyanın 1.4. (1.4. Konsepsiyanın yaradılması üçün zəruri səbəblər) bəndində isə onun yaradılmasını labüd edən səbəblər sırasında vasitələrin hazırlanması ilə bağlı əlavələr edilib: “təhsil sisteminin səmərəli fəaliyyətini təmin edən məktəbdaxili qiymətləndirmə sisteminin yaradılması məqsədilə müasir məzmun standartlarına cavab verən yüksək keyfiyyətli qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması, təhsil pillələri üzrə buraxılış imtahanları üçün müvafiq prosedurların daha ədalətli və şəffaf tətbiq edilməsi və bu məsələlərin tənzimlənməsi üçün normativ hüquqi bazanın yaradılması”.

“Qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması” adlı 1.8. bəndinin ikinci hissəsi isə işin tənzimlənməsi istiqamətini tam aydın şəkildə təqdim edir.

Şagirdlərin məzmun standartlarına nə dərəcədə nail olduqlarını ölçmək və qazanılmış bacarıqlar üzrə yekun (summativ) qiymətləndirmələr aparmaq üçün qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması aşağıdakı ardıcılıqla aparılır:

– qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması prosesində onların məqsədəuyğunluğu (məhz “nəzərdə tutulanı” qiymətləndirməsi) və etibarlılığı (real məlumatlara əsaslanması);

– səmərəlilik üçün hər sinif üzrə nisbətən az (<10) və nisbətən çox (>10) məzmun standartına malik olan iki fənn qrupunun müəyyənləşdirilməsi;

– yekunda (summativ) bütün standartların reprezentativ (təmsiledici) seçiminin təmin edilməsi;

– yekunda (summativ) bütün səviyyələr üzrə də reprezentativ seçimin təmin edilməsi (1-ci səviyyə üzrə suallar 20%, 2-ci səviyyə üzrə suallar 30%, 3-cü səviyyə üzrə suallar 30%, 4-cü səviyyə üzrə suallar 20%).

Müasir qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanmasını, nəticələrin təhlili üsullarını və hesabatlar hazırlanması qaydalarını öyrənmək də (4.1. Beynəlxalq qiymətləndirmə Proqramının əsas məqsədləri) Konsepsiyada öz əksini tapmışdır.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə vasitələri (eyni çətinlik dərəcəli və müxtəlif variantlı testlər, yardımçı tədris materialları) nümunələrə və müvafiq təlimatlara əsasən müəllimlər tərəfindən hazırlanır, məktəbin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilir.

Qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması zamanı əvvəlcə qiymətləndirmənin hansı növünün aparılması müəyyənləşdirilməlidir, yalnız bundan sonra prosesi icra etmək olar. Vasitələr qiymətləndirmənin hər bir növü üzrə (həm diaqnostik, həm formativ, həm də summativ qiymətləndirmə), onların məzmununa uyğun aparılmalıdır ki, nəticədə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq mümkün olsun.

Diagnostik qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr

- Çalışmalar;
- Müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin öyrənmək (diaqnoz qoymaq) istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq);
- Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq).

Formativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr

- Müşahidə vərəqləri;
- Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Çalışmalar;
- Söhbət, sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq);
- Dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyar cədvəli;
- Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası;
- Meyar cədvəli;
- Test tapşırıqları;
- Özünüqiymətləndirmə vərəqləri.

Summativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr

- Yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyar cədvəli;
- Şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Test tapşırıqları;
- Tapşırıq, çalışma;
- Rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri.

Hazırda test tapşırıqları qiymətləndirmə vasitəsi kimi genişmiqyaslı tətbiq olunsada, müəllim diaqnostik, formativ və hətta summativ qiymətləndirmədə yalnız bir üsula məxsusi aludəçilik göstərməməli, şagirdlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarını, məntiqi tərəkürünü, müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirən üsullardan – layihə (qiymətləndirmə vasitəsi – şagirdlərin təqdimatı və müəllimin tərtib etdiyi meyar cədvəli), şifahi sorğu (qiymətləndirmə vasitəsi – şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), yoxlama yazı işlərindən (imla, inşa, esse, məsələ və misal həlli) də istifadə etməlidir. Test tapşırıqlarının yalnız davamlı olmamaqla, yeri gəldikcə tətbiqi tövsiyə olunur. O cümlədən testlərin hazırlanması məsələsinə də ciddi diqqət yetirilməlidir.

Testlərin hazırlanmasına qoyulan tələblər:

- Psixometrik tələb;
- Metodoloji tələb.

Bütün qeyd olunan fikirlər nəzərə alınaraq Ümumi tarix fənni üzrə test planını təqdim edək:

Mətnlər	Bacarıqlar								
	Fərqləndirmə	Əlaqəqurma	Nümunəgöstərmə	İzləmə	Xülasəetmə	Şərh vermə	Müqayisəetmə	Təxmin etmə	Qruplaşdırma
Məlumatlandırıcı mətn	ÇS 1 sual	DY 1 sual			AC 1 sual	AC 1 sual	ÇZS 1 sual		
Mənbə	ÇZS 1 sual				DY 1 sual			ÇS 1 sual	
Xronologiya									AC 1 sual
ÇS = Çoxseçimli; DY = Doğru-Yanlış; ÇZS = Çarpazseçimli; AC = Açıq cavablı tapşırıq									

Ümumi tarix fənni üzrə testlər hazırlanarkən aşağıdakı cəhətlər nəzərdə tutulmalıdır:

1. Məlumatlandırıcı mətndə obyektiv və subyektiv ifadələri ayırd etmək;
2. Mətnə açıq verilmiş situasiyalar üçün səbəb-nəticə əlaqələrinin qurulması;
3. İnformasiyaya şərhlər vermək;
4. Mətn içində verilmiş dolayı məlumatlara əsaslanaraq səbəb-nəticə əlaqəsi qurmaq;
5. Mətndəki sətiraltı verilmiş məlumatlardan nəticə çıxarmaq;
6. Mətnə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq yer, zaman, şəxslər və bunlarla bağlı amilləri müqayisə etmək;
7. Mətnə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq önəmli olan, faktları ayırd etmək;
8. Mətnə dolayı ifadələrlə verilmiş məlumatları birləşdirərək ümumiləşdirmələr aparmaq;
9. Sətiraltı verilən mətnin bütünündən çıxış edərək fərqli yanaşma ifadə edən cümlələri təxmin etmək.

“Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair müvəqqəti təlimat”ın 4.15. bəndinə (Şagirdin qiyməti düzgün cavabların maksimum bala nisbəti ilə faiz göstəricisinə uyğun müəyyənləşdirilir) əsasən, hazırlanmış test üzrə qiymətə verilmiş aşağıdakı cədvəl üzrə həyata keçirilir.

Nö	Şagirdin yerinə yetirdiyi tapşırıqların faizlə miqdarı	Şagirdin qiyməti
1	[0% – 40%]	2 (qeyri-kafi)
2	(40% – 60%]	3 (kafi)
3	(60% – 80%]	4 (yaxşı)
4	(80% – 100%]	5 (əla)

Öncəliklə qeyd edim ki, nümunələr hazırlanarkən konkret istiqamətlərə diqqət edilməlidir, bu uyğunluğu təmin etmək üçün çox vacibdir:

- Tapşırıq yalnız bir idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıq nəzərdə tutulan idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıqda yoxlanmaq istənilən xüsusiyyətə, arzuolunmayan amillər qarışdırılmayıb ki?
- Tapşırığın növü ilə yoxlanılan bacarıq arasında uyğunluq varmı?
- Tapşırığın növləri düzgün seçilibmi?

Tapşırığın növlərini özündə əks etdirən sxemə əsasən məqsədəuyğun olaraq seçim etmək olar.

FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN ZƏRURİLİYİ

İnteqrasiya müasir təlimin əsas prinsipi kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Ümumi tarix fənnin tədrisində də fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin tətbiqi əsasdır və təlimin interaktivliyini təmin etmək üçün başlıca amildir. Ənənəvi təlimdə daha çox şagirdlərə faktlar toplusu verilir və onları əzbərləmək tələb olunurdu. Nəticədə şagirdlər həyatda onlara lazım olmayan məsələləri də öyrənməli olurlar. İnteqrativ kurikulum isə fənn sahələrinin kombinasiyasını özündə əks etdirməklə şagirdi obyektə deyil, subyektə çevirir. Burada təhsilin məqsədinə hadisə və təzahürləri öyrənmək və bilmək deyil, həm də əldə olunmuş bilik, bacarıq və dəyərlərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək, araşdırmaları təkmilləşdirmək, anlama, birbaşa şəxsi iştirak daxildir. Bu cür yanaşma şagirdlərə öyrənmə zamanı müxtəlif fənlər arasında bilik və konsepsiya səviyyəsində dəyərli əlaqələr yaratmaqda köməklik göstərir.

İnteqrasiya necə həyata keçirilməlidir? İnteqrasiya çox zaman biliklərin əlaqələndirilməsi formasında həyata keçirilir. Müasir dövrdə inteqrasiyaya tamamilə başqa cür yanaşılır. Digər fənlərdə olduğu kimi Ümumi tarix fənni kurikulumunda da inteqrasiya fəndaxili əlaqələr (üfüqi inteqrasiya), fənlərarası əlaqələr (şaquli inteqrasiya) şəklində həyata keçirilir. Bu inteqrasiya məzmun xətləri, siniflər üzrə gözlənilən təlim nəticələri və məzmun standartları arasında (bilik və bacarıqlar sistemində) reallaşdırılır. Belə ki, ümumi orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlarla tam orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlar məzmun etibarilə bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, biri digərini tamamlayır və inkişaf etdirir.

Ümumi tarix fənninin tədrisi prosesində iki tip inteqrasiya tətbiq etmək məqsəduyğundur. Birinci tipə fənn daxilində (şaquli və üfq) inteqrasiya, ikinci tipə isə fənlərarası (üfq) inteqrasiya daxildir. Birinci tip inteqrasiya özündə aşağıdakı modelləri birləşdirir:

- fraqmentləşdirilmiş (hissələrə bölünmüş) inteqrasiya;
- əlaqəli inteqrasiya;
- sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) inteqrasiya.

Kurikulumun ənənəvi planlaşdırma və təşkili modeli olan fraqmentləşmiş inteqrasiya digər fənlərdə olduğu kimi, Ümumi tarixin də müstəqil tədris sahəsidir. Ümumi orta və tam orta təhsil pillələrində Ümumi tarix ayrıca fənn kimi tədris olunur. Bu modeldə fraqmentlənmə olmasına baxmayaraq, Ümumi tarix fənni daxilində tədris prioritetlərini sistemli təşkil etmək, üst-üstə düşmə və yüklənmə hallarını azaltmaq üçün inteqrasiya mövzularının, bacarıqların və konsepsiyaların sıra ilə qeyd olunması və dəyərləndirilməsi ilə başlanı bilər. Məsələn, 10-cu sinifdə “Ərəb xilafəti”, “Səlcuq sultanlığı və Osmanlı imperiyası” mövzuları bu qəbildəndir. Belə ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycan ərazisi bir sıra imperiyaların tərkibində olduğundan mövzuların hər ikisində baş vermiş hadisə və təzahürlərdə oxşarlıq çoxdur. Bu mövzuların inteqrasiyası şagirdlərə Azərbaycan tarixinin həmin dövrünü tam halda dəyərləndirməklə yanaşı, hadisə və təzahürlər arasında oxşar və fərqli prosesləri müqayisə edərək səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Bu inteqrasiya modeli məzmun, konsepsiya və bacarıqların şaquli əlaqələndirilməsinin sadə forması da ola bilər.

Əlaqəli integrasiya modeli Ümumi tarix fənni daxilində diqqəti mövzulara, bacarıqlara və konsepsiyalara yönəldir. Bu modeldə fənn daxilindəki mövzular, bacarıqlar və konsepsiyalar arasındakı əlaqələr aydın şəkildə qurulur. Məsələn, insanlar arasında bərabərsizliyin yaranmasının nəticəsi olaraq sosial qrup və təbəqələrin meydana çıxması ilk dövlət qurumlarının və dövlətlərin yaranması ilə, onlar da öz növbəsində xalqın fiziki və mənəvi varlığının qorunması üçün tariximizin bütün mərhələlərində müstəqil dövlətçiliyə malik olmaq və s. əlaqələndirilir. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, hər bir sinifdə, hər bir təhsil mərhələsində dövlətçilik və onun qorunması konsepsiyası əlaqələndirilir, sistemləşdirilir və genişləndirilir. Bu da öz növbəsində fənn daxilində mövzuların və bacarıqların əvvəlkilərə istinad olunaraq yenidən nəzərdən keçirilməsinə və mənimsənilməsinə gətirib çıxarır.

Sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) modelə çox vaxt “yuva” modeli də deyirlər. Ümumi tarixin integrativ kurikulumunda bu modeli açıq şəkildə əlaqələndirmələrin və ya kombinasiyaların qurulması yolu ilə tətbiq etmək mümkündür. Bu modelin tətbiqi əsas diqqətin fənnin daxilində çoxşaxəli bacarıqlara (sosial bacarıq, düşünmə bacarığı və məqsədyönlü bacarıq) yönəldilməsinə şərait yaradır. Məsələn, müəllim sasanilərin, ərəblərin və monqolların köçürmə siyasətini şagirdlərin diqqətində saxlamaqla yanaşı, Rusiya hakim dairələrinin erməniləri Azərbaycanın şimal torpaqlarına köçürməsi siyasətinin doğurduğu demoqrafik siyasi və iqtisadi problemlərin onlar tərəfindən müəyyənləşdirilməsinə, o dövrə aid sənədlərin təhlili əsasında “Azərbaycan torpaqlarına köçürülmələr: nəticə və reallıqlar” mövzusunda esse yazılmasına nail ola bilər. Bu modelin tətbiqi eyni vaxtda müxtəlif sahələrə diqqətin yönəldilməsinə, əhatəli və məqsədyönlü bilik əldə olunmasına şərait yaradır.

İntegrasiyanın ikinci tipi fənnlər arasında tətbiq olunur. Bu zaman Ümumi tarix fənninin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində Azərbaycan dili, Riyaziyyat, Azərbaycan tarixi, Coğrafiya, Kimya, Biologiya və s. fənlər ilə integrasiyası mümkündür. Ümumi tarixin integrativ kurikulumunda fənlər arasında integrasiyasının aşağıdakı modellərini tətbiq etmək mümkündür:

- ardıcıl (sıralanmış model);
- ümumi (ortaq model);
- zəncirvari (hörülmüş) model.

Ümumi tarix fənninin Azərbaycan tarixi fənni ilə integrasiyası daha çox ardıcıl (sıralanmış) modelin tətbiqi nəticəsində mümkündür. Bu fənlərdə çoxlu oxşar bölmələr və mövzular vardır ki, onlar ayrı-ayrılıqda tədris olunur. Lakin onları elə planlaşdırmaq olar ki, (bunun üstün cəhəti həmin fənlərin eyni müəllim tərəfindən tədris olunmasıdır) əlaqəli konsepsiyalar, biliklər, bacarıqlar eyni çərçivədə yaranır və eyni vaxtda öyrənilir. Bu cür integrasiyasının həyata keçirilməsi üçün kurikulumda dair sənədlərdə məzmun hökmən balanslaşdırılmalıdır. Bu zaman standartla uyğunluğu mütləq nəzərə alınmalıdır. Ümumi model iki müxtəlif fənni vahid istiqamət üzrə bir araya gətirir. Ümumi model üzrə yanaşmaya əsasən integrasiya apara bilmək üçün fənn müəllimləri təlim prosesinə fənlərarası mövqedən yanaşaraq fənbirləşmə yığıncaqlarında əsas konsepsiyaları, bacarıq və dəyərləri müəyyənləşdirirlər. Bu daha çox Tarix və Ədəbiyyat fənlərinin tədrisində mümkündür. İntegrasiya olunmuş model tarixin tədrisinin integrasiyası kurikulumun tələbinə görə fənlərarası standartların üst-üstə düşən konsepsiyaları və onların məlum olan xüsusiyyətləri əsasında tətbiq olunur. Bu model ortaq (ümumi) modelə oxşardır. Lakin model elm sahələri üzrə üst-üstə düşən bacarıqlar, konsepsiyalar və dəyərlər üzərində qurulur. Bu model fənn sahələrini sinergetik birləşdirir, yəni bir fənn üzrə biliklər digər fəndən ayrılmır, bölünmə yalnız fərqləndirilən məzmunun və ya anlayışın tədrisində baş verir. Bu model integrasiya fənlərinin məzmunundan əlaqəli fikirləri seçib ayırmaq nəticəsində yaranır.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ ÜÇÜN MEYARLARIN İŞLƏNİB HAZIRLANMASI

Müəllim üçün ən çətini və eyni zamanda ən vacibi, həm ayrı-ayrı şagirdlərin işini, həm də bütövlükdə kiçik qruplardakı işi kifayət qədər obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməkdir.

Qiymətləndirmə “qarşılıqlı əlaqə” yaratmalı, yeni şagirdlərlə müəllimin bir-birlərini yaxşı başa düşməsinə imkan verməlidir. Buna görə, müəllim işlənib hazırlanmış qiymətləndirmə meyarları ilə şagirdləri də tanış etməli, bundan əlavə, müəllim xahiş edə bilər ki, şagirdlərin özləri kiçik qruplarda “əla”, “yaxşı” və “kafi” qiymət meyarlarını müəyyən-ləşdirsinsinlər və sonra siniflə birlikdə bunları müzakirə etsinlər.

Dürüst tərtib edilmiş qiymətləndirmə meyarları obyektiv qiymətləndirməyə kömək et-məlidir. Bu meyarların əsasında müxtəlif müəllimlər bu və ya digər şagirdin işlərini eyni bir mövqedən qiymətləndirə bilərlər.

Şagirdlərin özünüqiymətləndirmə metodundan istifadəsi də müəllim üçün çox faydalı-dır; özünüqiymətləndirmə prosesi, məsələn, sorğu vərəqləri və anketlərinin doldurulma-sı formasında keçirilə bilər. Şagirdlərin öz fəaliyyətlərini qiymətləndirməsi çox vacibdir, belə ki, bu onları öz davranışlarına yüksək məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edir, onlarda obyektivlik hissi tərbiyə edir, onlara öz münasibətlərini düzgün və qarşılıqlı anlaşma prin-sipləri üzərində qurmağı öyrədir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu qiymətlər qeyri-səmimilik və özünüaldatma üzündən təhrif oluna bilər. Lakin insanın özü özünü necə gördüyünü müəyyən etmək daha əhə-miyyətlidir. Bu halda özünüqiymətləndirmə və kənardan verilən qiymətlər arasındakı fərq qrup və fərd üçün zəngin informasiya mənbəyi rolunu oynaya bilər. Yekun qiymət şagir-din özünüqiymətləndirməsindən və müəllimin verdiyi qiymətin toplanmasından yarana bilər.

Aşağıda qruplardakı işin, təqdimatda iştirakın və s. qiymətləndirilməsinin bəzi for-ma və meyarları, habelə fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə keçən dərslərdə müəllimin öz şagirdlərinin özünü qiymətləndirməsi üçün istifadə etməli olduğu nümunələr göstərilib. Müəllimlər öz qiymətləndirmə sistemlərini yaradarkən, bunlardan tövsiyə qismində isti-fadə edə bilərlər.

Hər bir sinfin, məktəbin özünəməxsus cəhətlərini nəzərə almaqla, müəllimlər möv-cud meyarları müxtəlif variantlarda tətbiq edə, onlara əlavələr edə və öz istədikləri kimi dəyişdirə bilərlər.

Təqdim edilmiş informasiyanın qiymətləndirilməsi

İnformasiyanın toplanması və təhlili kimi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün 5 bal sistemindən istifadə etmək məsləhət görülür.

A) İnformasiyanın təqdim edilməsi

- Həmişə dəqiqdir – **5**
- Əsasən dəqiqdir – **4**
- Kifayət qədər dəqiq deyil – **3**

- Qeyri-dəqiqdir – **2**
- İnformasiya yoxdur – **1**

B) İnformasiyanın təhlili aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilə bilər:

- **empirik səviyyə:** şagird hadisələri təsvir edir, lakin onların mahiyyətini başa düşə bilmir;
- **nəzəri səviyyə:** daha yüksək səviyyədir, belə ki bu halda şagird nəinki hadisəni təsvir edir, həm də hadisələrin mahiyyətini izah edir və nəticə çıxarmağı bacarır.

Dəyərlərin qiymətləndirilməsi

Müəllim üçün ən çətini dəyərlərin qiymətləndirilməsidir, çünki insan hüquqları dəyərlərinin heç də hamısı bir dərs daxilində bütün şagirdlər tərəfindən mənimsənilə bilməz.

Ola bilər bu dəyərlər bu və ya digər şagirdin şəxsi baxışları sistemində uyğun gəlməsin. Bunların dərk edilməsi və şagirdlərin şəxsi dəyərlərinə çevrilməsi üçün müəyyən vaxt lazımdır. Buna görə müəllim, qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin mövcud problemə yanaşmasına və ya başqa sözlə desək, “mənavi baxışların genişliyi”nə üstünlük verməli və qiymətləndirilməlidir.

A) “Mənavi baxışların genişliyi”nin qiymətləndirilməsi meyarları:

Şagird yeni ideyaları və yeni fəaliyyət növlərini mənimsəyə bilirmi?

- O, işdə yeni metodlardan istifadə etməyə hazırıdır?
- O, müzakirə və mübahisə zamanı faktları duyğulardan yüksək tutmağı bacarırmı?
- O, yeni faktlarla əlaqədar öz fikrini dəyişirmi?
- O, hər kəs barəsində ədalətlə fikir yürüdüürmü?
- O, stereotip və qərəzli rəylərə meyl göstərmirmi?

B) Dəyərlərin inkişafında özünüqiymətləndirmə.

Dərsin sonunda müəllim cədvəlləri paylayır və şagirdlərə aşağıdakı suala cavab verməklə, cədvəli doldurmağı təklif edir:

Aşağıda sadalananlar barədə öz şəxsi keyfiyyətlərini necə qiymətləndirirsən?

Meyarlar	A – əla	B – yaxşı	C – kafi	D – qeyri-kafi
Başqalarına hörmət				
Başqalarına maraq				
Dinləmək bacarığı				
Başqalarının ehtiyaclarına humanist yanaşma				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				
Əməkdaşlıq				
Hərəkət etməzdən qabaq düşünmək				
Düzlük				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Səhvini etirafı				

Qruplarda işin qiymətləndirilməsi

A) Qrupda işləmək bacarığını əhəmiyyətinə görə sıralama metodu ilə qiymətləndirmək olar: şagirdə hər bir qiymətləndirmə meyarına görə müvafiq bal (2-dən 5-ə qədər) verilə bilər.

Qrupda işləmək bacarığının qiymətləndirilməsi meyarı aşağıda cədvəl şəklində göstərilir:

- əla qiymət **(5)** – şagird bu bacarığı həmişə nümayiş etdirdikdə;
- yaxşı qiymət **(4)** – tez-tez nümayiş etdirdikdə;
- kafi qiymət **(3)** – hərdən nümayiş etdirdikdə;
- qeyri-kafi qiymət **(2)** isə bu bacarığı demək olar heç vaxt nümayiş etdirmədikdə verilir.

Müəllim konkret vəziyyətdən asılı olaraq bəzi meyarlara əlavələr edə, yaxud onları dəyişdirə bilər.

Qrupda işləmək bacarığı	Həmişə 5	Tez-tez 4	Bəzən 3	Demək olar heç vaxt 2
Qrupda şifahi müzakirələrdə iştirak edir.				
Başqaları onların sözünü kəsmədən dinləyir.				
Qrupun digər üzvlərinin danışıqlarını təkrar nəql edə bilər.				
Qrupun işi üçün zəruri olan tapşırıqları yerinə yetirir.				
Qrupun digər üzvlərini ümumi işə cəlb edir.				

B) Şagirdin öz işinə və qrupun fəaliyyətində öz iştirakına verdiyi qiyməti nəzərə almaq faydalıdır.

Adı Tarix

Qrupun işində fəaliyyətinizi müvafiq bal ilə (1-dən 5-dək) qiymətləndirin:

- Tapşırığı başa düşdüm və başqalarına izah etdim.
- Başqaları ilə əməkdaşlıq edirdim.
- İşin müəyyən hissəsini yerinə yetirdim.
- Fəallıq göstərir və vaxtdan səmərəli istifadə edirdim.
- İdeyalarımı qrupla bölüşdürürəm.
- Mənbələrdən istifadə edirdim.

C) Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə, şagirdlər həm də qrupun işini bütövlükdə, yəni qrupun onların qarşısında qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən necə gəldiyini qiymətləndirə bilərlər.

Qrupun özünüqiymətləndirmə vərəqi

1. Qrupun iş ovqatı necədir (*bunu rənglə ifadə etmək olar*)?

2. Problemin həllində hamı fəallıq göstərə və ona öz töhfəsini verə bildimi?

3. Kimlər passiv və kimlər fəal olub?

4. Qrupun işi hamını təmin etdimi?

5. Qrup öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bildi ya yox?

Qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi

Təqdimatın hər bir növünün öz qayda və ənənələri var. Məsələn, şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsi zamanı səsin imkanlarından, jestlərdən bacarıqla istifadə olunması, foto və videomaterialların nümayiş etdirilməsi və s. bu kimi amillər nəzərə alınır. Təqdimatın qiymətləndirilməsi üçün meyarların hazırlanması zamanı aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınmalıdır:

biliklər: faktlar, problemlər, anlayışlar, ideyalar;

əqli vərdişlər: təhlil, qiymət, göstəricilərin sintezi, yəni məntiqə düşünmək qabiliyyəti;

kommunikativ vərdişlər: informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı.

A) Qrupların təqdimatının dörd səviyyə üzrə qiymətləndirilməsi

Aşağıdakı cədvəldə şifahi təqdimatın qiymətləndirilməsinin dörd səviyyədən ibarət meyarları təklif olunur. Müəllimin istəyindən asılı olaraq meyarlar dəyişdirilə və ya onlar əlavələr edilə bilər.

Səviyyələr arasında fərqlər şagirdlərin öz biliklərini nümayiş etdirə bilməsindən, yəni onların nə dərəcədə səylə öyrənmələri, faktlardan və detallardan nə dərəcədə dürüst və yerində istifadə etməsi ilə izah olunur.

IV və **III** səviyyələr: şagirdlər anlayışların, problemlərin, ideyaların tərifini verə və bunları izah edə bilər, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqəni başa düşür, göstəricilərin qiymətləndirilməsi üçün əqli vərdişlərdən istifadə edirlər (müqayisə, qarşıqoyma, səbəb-nəticə əlaqələri, başlıca amilin müəyyən olunması və s.). Təqdimat zamanı material aydın və dürüst təsvir edilir, nümunə və misallar öz yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələr öz məntiqi və savadlılığı ilə seçilir.

2-ci və 1-ci səviyyələr: şagirdlər əsas anlayışları, problemləri izah edə bilmir, faktlar arasında qarşılıqlı əlaqələri yaxşı başa düşə bilmir, faktlardan yersiz istifadə edir, bəzən isə onları hesaba almırlar. Problemin mahiyyətini açmaqda, nəticələri savadlı və qısa ifadə etməkdə çətinlik çəkir, təqdimatın keçirilmə qaydalarına lazımı diqqət yetirmirlər.

Meyarlar	IV səviyyə	III səviyyə	II səviyyə	I səviyyə
Əsas anlayışlar, problemlər, mövzular, ideyalar	Mükəmməl surətdə seçilir, dəqiq tərif və təsviri verilir.	Yaxşı seçilir, tərif və təsviri verilir.	Seçilir, tərif verilir və təsvir edilir.	Seçilmir.
Faktlar, informasiya	Yanlışlıqlar yoxdur.	Kiçik yanlışlıqlar var.	Səhvlər var.	Yoxdur və ya qeyri-dəqiqdir.
Problemə aid göstəricilərin toplanması	Məntiqlə seçir və hər şeyi təşkil edir.	Məntiqlə seçir və bir hissəsinə təşkil edir.	Problem üzrə az göstərici tapır.	Mühüm göstəriciləri tapa bilmir.
Nəticə çıxarmaq bacarığı	Göstəricilərə əsaslanır.	Göstəricilərə əsaslanan məlumatlı nəticələr	Yanmıq nəticələr	Nəticələr yoxdur və ya dəqiq deyil.
Təqdimat zamanı ideyaların irəli sürülməsi: fənn haqqında bilgiler və məntiqlə düşünmək bacarığı	Əla bilik və məntiq.	Yaxşı bilik və məntiq.	Müəyyən bilik və məntiq.	Qeyri-dəqiq bilgiler.
Təqdimatın təşkili	Əla	Yaxşı	Kafi	Qeyri-kafi

B) Təqdimat mərasimini şagirdlərin özləri də qiymətləndirə bilirlər. Onlar aşağıda göstərilmiş vərəqi doldururlar. Əgər bunu təqdimatı keçirən qrupun üzvləri edirlərsə, o zaman bu, özünüqiymətləndirmə sayılır.

Qrup təqdimatında özünüqiymətləndirmə vərəqi

Qrupun üzvləri

Tarix

.....

.....

Təqdimatın adı

.....

1-dən 5-dək ballar verin.

.....

Grup üzvlərinin hazırlığı və təşkili qənaətbəxş idi.

Grupun hər bir üzvlünün
öz konkret mövzusu var idi.

Hamı əlbir və ahəngdar işləyirdi.

Grup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi.

Grupun hər bir üzvlü səbirli
idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi.

Grup təqdimat üçün bir
neçə üsuldan istifadə etmişdi.

Essenin qiymətləndirilməsi

Esseni adi məktəb inşası kimi ənənəvi üsulla qiymətləndirmək olar. Müəllim həmçinin aşağıda göstərilmiş meyarlardan istifadə edə bilər:

- esse mövzusunun mahiyyətinin dərkə və tam açılması;
- faktların və dəlillərin köməyi ilə şəxsi fikrin inandırıcı şəkildə əsaslandırılması;
- terminlərdən, faktlardan düzgün istifadə olunması;
- mülahizələrin aydınlığı və ziddiyyətlərin olmaması; fikrin ardıcılığı.

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi

Diskussiyanın qiymətləndirilməsi zamanı müəllim şagirdlərin öz baxışların təqdim etməsinə, dəlil və sübutların inandırıcı olmasına, polemika bacarıqlarına daha çox diqqət yetirməlidir.

A) Diskussiyaların qiymətləndirilməsinin 1-dən 5-dək müsbət ballara layiq görülməsinə bəzi parametrlərini təklif edirik:

- dəlillərin inandırıcı olması;
- mənbələrdən istifadə etmə bacarığı;
- mülahizələrin məntiqi, ziddiyyətlərin olmaması;
- polemika bacarığı: sual vermək, diskussiya üzrə rəqibin dəlillərini zəiflədən əks dəlillər tapmaq məharəti.

Mənfi ballar (1-dən 5-dək) ilə aşağıdakı parametrlərlə ölçülə bilər:

- mövzuya aid olmayan mülahizə;
- limitdən artıq vaxtdan istifadə;
- başqa şəxslərə əngəl törədilməsi;
- şəxsiyyətə qarşı hücum (şəxsiyyətə toxunmaqla tənqid).

B) Diskussiya iştirakçısının özünüqiymətləndirmə vərəqi

Ad

Tarix

	Heç vaxt 1	Demək olar heç vaxt 2	Bəzən 3	Tez-tez 4	Həmişə 5
Fəal iştirak edirdim.					
Tapşırıqları yerinə yetirirdim.					
Öz ideyalarını dəqiq izah edirdim.					
Başqalarını dinləyir və dəstəkləyirdim.					

Mən bugünkü diskussiyaya hazır gəlmişəm:

☐ HƏ

☐ YOX

Təlim məqsədlərinin düzgün reallaşdırılması ilə bağlı tövsiyələr

Məzmun standartlarının düzgün və vaxtında reallaşmasını təmin etmək üçün birinci şərt təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasıdır. Yaxın və uzaq hədəfləri özündə birləşdirən məqsədlərin yazılması müəllimdən böyük istedad tələb edir. Bunun üçün müəllim, tənqidi düşüncəyə, yaradıcı tefəkkürə, məntiqi əsaslanmaya, planlaşdırma bacarığına, perspektivi görmə istedadına malik olmalıdır. Təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasının şərtləri aşağıdakılardır:

- Təlim məqsədinin məzmun standartının tələblərinə uyğunluğu;
- Məqsəd çıxararkən məzmun standartlarının qismən və ya bütövlükdə reallaşdırılacağına müəyyən edilməsi;
- Məzmun standartlarındakı ümumi məsələlərin mövzu baxımından xüsusişdirilməsi;
- Məzmun standartında biliyin kateqoriyalarının müəyyən edilməsi (deklarativ, prosedural, kontekstual);
- Məzmun standartında bacarığın xüsusiyyətinin müəyyən edilməsi (idraki, emosional, psixomotor);
- Hər məqsədin yalnız bir fəaliyyəti əks etdirməsi və ölçülə bilən olması;
- Təlim məqsədlərinə uyğun şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələrinin seçilməsi.

Təlim məqsədləri yazılarkən mərhələlilik və əlaqəlilik mütləq nəzərə alınmalıdır.

Məqsədlər taksonomiya – sadədən mürəkkəbə doğru zəncirvari, iyerarxiya üzrə inkişafı əks etdirən şəkildə yazılmalıdır. Təlim məqsədlərinin taksonomik quruluşu tədris prosesini planlaşdırmaq və onun nəticəsini ölçmək imkanı verir. Məqsədləri qruplaşdıran zaman sadədən mürəkkəbə prinsipi nəzərə alınmalıdır. Təlim məqsədlərinin, standartların (məzmun və qiymətləndirmə) və şagird fəaliyyətinin səviyyələndirilməsi zamanı hər üç taksonomiyadan istifadə etmək faydalı olardı:

- İdraki (təfəkkür, koqnitiv);
- Emosional (hissi, affektiv);
- Psixomotor (hərəkəti).

Vəsaitdə məqsədlər yazılan zaman standartların ardıcılığı əsasında iyerarxik – pilləli, əlaqəli və taksonomiyanın mərhələlərinə uyğunluq gözlənilmişdir.

Şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması

Təlim metodları seçilərkən şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması prinsipinə istinad olunmuşdur. Hərçənd ki bu yaş qrupunda daha mürəkkəb metodlarla işləmək problem deyil, amma fərqli qavrama tiplərini nəzərə alaraq metodlar sadədən mürəkkəbə doğru sistemləşdirilmişdir. Metodlar seçilərkən və tapşırıqlar hazırlanarkən Hovard Qardner nəzəriyyəsi əsas götürülmüşdür. Bu nəzəriyyəyə görə, dərketmənin 8 üsulu var:

1. Linqvistik/söz	5. Musiqi/səs
2. Məntiqi/riyazi	6. Fərdlərarası
3. Vizual/məkan	7. Fərddaxili
4. Kinestetik /bədən	8. Naturalistik/təbiət

İstifadə olunan təlim texnologiyaları idrak (Blum) taksonomiyasının mərhələlərinə uyğun şəkildə seçilmiş və təsnif edilmişdir. Aşağıdakı cədvələ uyğun olaraq fəaliyyətlər təsbit olunmuş və mərhələlərə uyğun texnologiyalarla müşayiət edilmişdir.

Bilmə	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş tədris materialının yadda saxlanması və yenidən əks etdirilməsi, yada salınmasıdır. Bu kateqoriyanın tədris məqsədi lazımı məlumatların yada salınmasıdır.	• istifadə olunan terminləri bilir; • konkret faktları bilir; • proseduru və metodları bilir; • əsas anlayışları bilir; • prinsipləri və qaydaları bilir.
Anlama	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş biliyin əhəmiyyətinin başa düşməsi mərhələsidir. Onun göstərişi öyrənilmiş materialın bir formadan başqasına, bir dildən başqasına və ya yığcam izahata (nəticənin izahı) keçməkdir. Tədrisin belə nəticələri dərslərin materialının sadə yadda saxlanmasıyla üstündür.	• prinsipləri, qaydaları və faktları başa düşür; • materialı öz sözləri ilə izah edir; • sxemləri, diaqramları izah edir; materialın sözlərlə izahını başqa anlayışlarla əvəz edə bilir; • əldə edilmiş biliklərdən gələcəkdə əldə edilə bilən nəticəni təsvir edir.

Tətbiq	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş materialı yeni situasiyalarda, konkret şəraitdə tətbiq etmək bacarığıdır. Bura daxildir: prinsiplərin, qanunların, metod və üsulların tətbiqi. Tədris nəticələrinin sadəcə başa düşülməsi yox, onun daha yüksək səviyyədə nəticələrindən istifadə etmək qabiliyyətidir.	- yeni şəraitdə prinsiplərdən və anlayışlardan istifadə edə bilir; - konkret praktiki situasiyalarda qanunları, nəzəriyyələri tətbiq edir; - prosedur və metodların düzgün tətbiqini nümayiş etdirir.
Təhlil	Şagird
Bu kateqoriya tədris materialını əsas hissələrə ayırmaq, onun strukturunu müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Bura bütövün hissələrə bölünməsi, onların arasında əlaqələrin üzə çıxarılması, bütövün təşkili prinsiplərinin başa düşülməsidir. Bu zaman tədrisin nəticələri sadəcə başa düşmə və tətbiq etmək deyil, daha yüksək intellektual səviyyəyə uyğun olur.	- gizli, gözə görünməyən təsəvvürləri açıqlayır; - məntiqi izahatda səhvləri və unudulmuşları görür; - faktlar və nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır; - dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.
Sintez	Şagird
Bu kateqoriya elementləri, hissələri birləşdirmək, yeniliyə malik bütövün əldə edilməsi bacarığıdır. Bu yolla müəyyən çıxış, məruzələrin hazırlanması və ya sxemlərin təşkili mümkündür. Beləliklə, təhsil nəticələri yaradıcı xarakter daşıyaraq, yeni sxem və strukturların formalaşmasına imkan yaradır.	- kiçik yaradıcı xarakterli inşa yazır; - eksperimentin həyata keçirilmə planını təklif edir; - müəyyən problemin həlli üçün plan hazırlamaq üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə edir.
Qiymətləndirmə	Şagird
Bu kateqoriya bu və ya digər materialın (bədi əsər, tətqiqi materialı və s.) əhəmiyyətini qiymətləndirmə və onun izahı bacarığıdır. Şagirdin mühakiməsi dəqiq müəyyənleşmiş meyarlara əsaslanmalıdır. Meyarlar daxili və xarici struktura, məntiqi xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Bu kriteriyalar şagirdin özü tərəfindən və ya kənardan (müəllim tərəfindən) müəyyənleşə bilər.	- materialın məntiqi quruluşunu qiymətləndirir; - nəticələrin faktlara əsaslanmasını qiymətləndirir; - bu və ya digər fəaliyyətin nəticəsində əldə edilmiş məhsulun keyfiyyətini meyarlar əsasında qiymətləndirir.

İnteraktiv tədris haqqında ümumi məlumatlar

Böyük Britaniyanın məşhur alimi Con Raven tərəfindən təhsil məqsədlərinin vacibliyi haqqında şagirdlər arasında keçirilən test sorğusunun nəticələri göstərdi ki, təklif olunan 50 bənddən aşağıda qeyd olunanları oğlan şagirdlər birinci yere qoymuşlar – özünə inam, təşəbbüs və islahatçılıq istedadlarını üzə çıxarmaq bacarığı formalaşdırmaq; əldə olunmuş bilik və vərdislərdən yeni problemlərin həllində istifadə etməyi öyrətmək; müxtəlif məsələləri müzakirə etməyə və öz mövqeyini söyləməyə imkan yaradan diskussiya – dərslər keçirmək, xasiyyət və şəxsiyyətin formalaşmasına yardımçı olmaq. Con Karlayn Reyvn tərəfindən qız şagirdlər arasında keçirilən test sorğusunun nəticələri isə

belə olmuşdur – özünəinam, təşəbbüs və islahatçılıq istedadlarını üzə çıxarmaq bacarığı formalaşdırmaq; xasiyyət və şəxsiyyətin formalaşmasına yardımçı olmaq; əldə olunmuş bilik və vərdislərdən yeni problemlərin həllində istifadə etməyi öyrətmək, müxtəlif məsələləri müzakirə etməyə və öz mövqeyini söyləməyə imkan yaradan diskussiya – dərslər keçirmək.

Testlərin nəticələrindən belli olur ki, şagirdlər heç də yalnız məktəbdə onlara təklif olunan biliklərə can atmırlar. Müəllimlər şagirdləri hazır bilik və ifadələri öyrənməyə, “əzbərləməyə” məcbur etməklə, sərbəst hərəkət və düşüncələri həvəsləndirməməklə onların yuxarıda qeyd olunanları öyrənmək arzusunu dəf etdikləri bacarıq və vərdislərin əldə olunmasını nəzərdə tutur.

C.K.Reyvnin müəllimlər arasında keçirdiyi eyni mövzulu testlər isə göstərdi ki, müəllimlər də şagird şəxsiyyətinin inkişafını çox mühüm sayırlar (hərçənd bu məqsədi yalnız “yaxşı davamiyyətli şagirdlər” üçün “çox vacib” hesab edirlər). Lakin tədris məqsədlərinə nail olmağın müvəffəqiyyətliliyi haqqında müəllimlər arasında keçirilən test sorğusu zamanı onlar yekdilliklə rəsmi imtahanlara imkan daxilində yaxşı yardımçı olmağı birinci yerdə qeyd etmişlər. Bu isə müəllimlərdə müəyyən ətələtin olduğuna dəlalət edir. Bu dilemmanın mövcudluğunu çoxları təsdiqləyir. Bununla belə, müəllimlər müəyyən mənada haqlıdırlar, çünki yuxarıda qeyd olunan bacarıq və vərdislərin inkişafına “akademik” məşğələlərin zərərinə daha çox vaxt ayrılrsa, şagirdlərin (məktəb) buraxılış və qəbul (ali məktəbə) imtahanlarında yüksək qiymətlər almaq şansı azalmış olar.

Yuxarıda göstərilən məlumatlar nəinki Azərbaycanda, eləcə də bütün dünyada məktəb təhsil sisteminin əsaslı islahata ehtiyacı olduğuna dəlalət edir. Hazırda ölkəmizdə belə bir islahat aparılır. Bu islahat, əsasən, şagirdlərə məktəblərdə hazır bilik və bacarıqlar verilməsinə deyil, faktlarla sərbəst işləmək, təhlil etmək və müstəqil nəticələr çıxarmaq bacarıq və vərdislərinin inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. İslahat şagirdlərin qiymətləndirilməsi sistemində də toxunur və öyrənilmiş, “əzbərlənmiş” biliklərin aşkarlanmasına deyil, şagirdlərin sərbəst işləmək bacarıq və vərdislərinin qiymətləndirilməsini əsas götürür.

Müəllimlər təklif olunan metodik üsullara və dərs modellərinə istinad edərək, onları tədrisdə tətbiq edə və ya tarix dərsi üzrə öz dərs modellərini hazırlaya bilərlər. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir didaktikada mütləqləşdirilib digərlərinin zərərinə hər zaman və hər yerdə tətbiq edilə biləcək yeganə üsul və tədris modeli yoxdur. Buna görə də dərs aparılmasında üsul və model seçimi müəllimin öz öhdəsinə düşür, onun istək və təcrübəsindən asılı olur. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, deyilən tövsiyələrə bir qədər yaradıcı yanaşmaq lazımdır. Tarixin tədrisi yaradıcılıqdır və müəllim, şagirdlərin ürək və dərrakələrinə öz yolunu tapmalıdır.

Hazırda bizdə dərslərin tipləri və strukturunda çox ciddi yerdəyişmə olmuşdur. Nə ənənəvi dərs üsulundan, nə də yeni dərs üsulundan geniş istifadə edilmir. Əsasən ənənəvi dərs üsulunun pozulmuş variantından istifadə edilir. Bunu biz öz müşahidələrimizdə, təcrübəli müəllim və metodist müəllimlərin fikirlərinə istinadən söyləyirik. Yeni təlim metodları da hələ özünə möhkəm yer etməmişdir. Ancaq hər bir yenilik tədricən həyata keçirilir. Biz ümüd edirik ki, bu sahədə də aydınlıq yaranacaqdır.

Fənnin tədrisində müasir təlim metodlarının nəzərə alınması

Müstəqil Azərbaycan təhsil sisteminin beynəlxalq sistemə integrasiyası üçün bu sahədə köklü dəyişikliklər, islahatlar gedir. Bu islahatların məqsədi demokratik cəmiyyət

üçün sağlam düşüncəli, sərbəst fikir söyləmək qabiliyyətinə malik, ətrafda baş verən hadisələrə tənqidi yanaşmağı, münasibət bildirməyi bacaran gənclər yetişdirməkdir. Elm və texnikanın inkişafı, informasiya bolluğu böyüməkdə olan gənc nəsle imkan verir ki, hadisələrin məcrasında bilavasitə özləri iştirak etsin, baş verən hadisələrdən nəticə çıxarmağı bacarsınlar. Onları bu sahədə düzgün istiqamətləndirmək isə məktəbin, müəllimlərin öhdəsinə düşür.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yeni əsrdə cəmiyyətin və insanların inkişafı üçün yaradıcı, müstəqil düşünən və inkişaf edən şəxsiyyət formalaşmalıdır. Müasir şəxsiyyəti hafizənin gücləndirilməsinə və yalnız informasiya toplanılmasına yönəlmiş, real həyatın tələblərini nəzərə almayan təlim şəraitində tərbiyə etmək mümkün deyildir. Yeni ənənəvi dərstdə təlim, yadda saxlama qabiliyyətinə əsaslanır, şagird materialın təhlilini, təsvirini, nəticələri və ümumiləşdirmələri hazır şəkildə alır. Həyatın belə bir dinamik inkişafında həmişə ənənəvi dərslər metodlarından istifadə bugünkü məktəbliyə cansıxıcı, darıxdırıcı görünür, onların dərslə olan marağını azaldır. Beləliklə də, məktəb dövründə həyat üçün gərəklili olan, əldə etməli olduqları bilik və bacarıqlarda boşluq yaranır. Həmin vaxt ikinci dərəcəli işlərə yönəldilir ki, bu da yaranmış boşluğu doldurur. Bu gün məktəblidə elmə marağı artırmaq, onlarda yaradıcı fəaliyyət bacarığı tərbiyə etmək, humanist dünyagörüşü, milli özünüdərk, vətəndaşlıq mövqeyi, milli dəyərlərə hörmət və məhəbbət hissi formalaşdırmaq günün ən aktual problemlərindəndir. Bu baxımdan əməkdaşlığa, tənqidi və yaradıcı təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə əsaslanan yeni təlim metodları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, biz bunu deməklə ənənəvi dərslər metodlarını kölgədə qoymaq istəmirik. Böyük bir nəsil məhz bu metodlarla formalaşmış, cəmiyyətin inkişafında xüsusi rol oynamışdır. Sadəcə, həyatın elə məqamları, elə dövrü var ki, hər bir cəmiyyət özünə lazım olan şəxsin formalaşmasını diktə edir. Bu gün bazar iqtisadiyyatına keçid, demokratik cəmiyyət qurulması hadisələri olduğu kimi qəbul etməyi deyil, ona tənqidi yanaşmağı, öz münasibətini bildirməyi bacaran sərbəst düşüncəli, azad fikirli şəxsiyyətin yetişdirilməsini tələb edir.

Standartlar nəticəyönümlü və şagirdyönümlü olduğundan onların reallaşdırılmasında fəal təlim metodlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Fəal təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Şagirdlərin parta arxasında oturmaq kitab oxuması, iş vərəqlərini doldurması, müəllimi dinləməsilə yanaşı, eyni zamanda kitabxanada, kompüterdə qrup və ya fərdi şəkildə fəaliyyət göstərməsi onun əsas əlamətlərindən hesab edilir. Fəal təlim müasir şəraitdə pedaqoji prosesin qurulmasına yeni yanaşmadır. Belə yanaşma tərzində təlim şagirdlərin tək-cə yaddaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin əldə olunmasına yönəldilir. Bu zaman şagirdlər açıq sual vermək, problemləri araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və müzakirə etmək imkanı qazanırlar. Onlar təlim materiallarının mənimsənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunur, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edir, sisteməlik olaraq müstəqil şəkildə bilik ehtiyatını artırırırlar.

Təlim prosesi uşaqlarda fəallığı, məntiqi düşünməyi, ətrafdakı şeylərə və hadisələrə tənqidi yanaşmağı, müstəqil düşünməyi, müstəqil bilik almağı və fərdi inkişaf etmək bacarığını tərbiyə etməlidir. Yeni şagirdin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürü inkişaf etdi-

riilməlidir. Bu tələbləri nəzərə alaraq, elə təlim metodlarından istifadə olunmalıdır ki, onlar özlərində aktiv, yaradıcı düşünmə qabiliyyətini və yeni biliklərə sərbəst yiyələnməyi aşılama yollarını birləşdirmiş olsun. Bu cəhətdən interaktiv təlim metodları çox səmərəlidir.

Fənnin səmərəli tədrisi üçün fəal-interaktiv metodların tətbiqi şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına kömək edir. Hazırda tarixin tədrisində əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, dərş şagirdyönümlü, standartlara və məqsədə uyğun olsun.

İnteraktiv təlim metodları ilə işləmək üçün aşağıdakı prinsipləri gözləmək lazımdır:

1. Fəal təlim üçün iş formalarının müəyyənləşdirilməsi.
2. Fəal dərşin mərhələləri.
3. Fəal dərşin strukturu.

İnteraktiv metoda müxtəlif növ üsullar, iş formaları daxildir. Fəal-interaktiv üsullara rol-lu oyunlar, modelləşdirmə, diskussiyalar, debat, akvarium, xəritə üzərində iş və s. daxildir. Üsullarla yanaşı iş formaları, fərđi, cüt, qrup və kollektiv iş formalarının da müasir təlimdə tətbiq oluması zəruri hesab olunur. Bu cür metodlar şagirdlərdə nəinki dərşə marağı artırır, həm də daha dərindən mənimsəməni, vətəndaşlıq vərdişlərinin tərbiyələndirilməsini və demokratik dəyərlərə bağlılığı təmin edir. İnteraktiv metodikanın tətbiqi nəticəsində müasir dərş şagirdlərdə araşdırma və nəticə çıxarma bacarığını formalaşdırır.

Mühazirə üsulu. Mühazirə üsulu müəllimdən şagirdə məlumatın ötürülməsi üsulu-dur. Digər fənlərdə olduğu kimi Ümumi tarix fənninin tədrisində də bu üsuldən geniş istifadə edilir. Araşdırılacaq problemlə bağlı şagirdin təsəvvürünün formalaşdırılması üçün problemin həllinin qısa yolla izahı və məlumatı çatdırmaq üçün istifadə edilir. Mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır.

Mühazirə deyərəkən aşağıdakıları nəzərə almaq tövsiyə edilir:

- Mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək,
- Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq).
- Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin üz ifadəsini və jestlərini müşahidə etmək) olaraq tənzimləməlidir.

Müzakirə. Ümumi tarix fənninin tədrisində müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlu-mat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas vəzifəsi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlə-rin məntiqi və tənqidi tərəkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əv-velcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müzakirə prosesini inkişaf etdirən suallar vermək və şagirdlərin cavablarını nəzərdən keçirməklə müəllim müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsəduyğun hesab edilmir.

Modelləşdirmə

Şagirdləri real hadisənin sadələşdirilmiş, lakin canlı nümunəsi olan mücərrəd və ya uydurma şəraitə (vəziyyətə, hadisəyə) çəkib gətirən metodik üsuldur.

Yaxşı modelləşdirmə şagirdlər qarşısında ciddi dilemma və problem qoyur ki, onlar bunu təklif edilmiş şəraitdə – sinif yoldaşları ilə birlikdə, gerçək həyatda rast gəlinən müəyyən rolları oynamaqla həll etməlidirlər. Beləliklə, sinif bir növ miniatür və ciddi ha-disəyə – müzakirə, mübahisə və diskussiyalar üçün mövzunu özündə daşıyan əhvalata, tamaşaya çevrilir. Hadisə bölünmüş rollar vasitəsilə inkişaf etdirildiyindən, modelləşdir-

mədə müəyyən mənada oyunun və tamaşanın bir çox cəhətləri müşahidə olunur. Lakin oyundan və həqiqi tamaşadan fərqli olaraq, modelləşdirmənin maraqlı cəhəti onda qeyri-müəyyənlik faizinin yüksək olmasıdır. Modelləşdirmə bu mənada daha sərbəstdir, belə ki, heç kəs əsl həqiqətdə son nəticəni görə bilmir, heç kəs deyə bilməz ki, əhvalat nə ilə bitəcək, çünki son nəticə əsasən rolların necə oynanılacağından asılı olur. Modelləşdirmə yalnız eskizi, rolun qısa təsvirini təklif edir, rolun ifaçısı bu müxtəsər məlumata əsaslanaraq, öz həyat duyumunu yaratmalı, öz nöqtəyi-nəzərini inkişaf etdirməlidir. Şagirdlər modelləşdirməyə başlayarkən, inanırlar ki, konkret məqsədə nail ola biləcəklər, lakin çox vaxt başları oyuna qarışdığından ilkin məqsədi unudur, qarşılarına yeni məqsədlər qoyurlar. Artıq dediyimiz kimi, modelləşdirməni əyləncəli və maraqlı edən onun qeyri-müəyyənliyi, məchulluğudur, çünki ən yaxşı halda da nəticələri qabaqcadan yalnız qismən müəyyən etmək olur. Məhz bu bilinməzlik real həyata daha çox oxşayır, onu daha çox xatırladır ki, bu da nəticələri qəti müəyyən edilmiş tamaşalar və ya oyunlarla müqayisədə modelləşdirmənin xeyrinə çox əsaslı dəlil ola bilər.

Modelləşdirmənin vəzifəsi nədən ibarətdir?

İnsan hüquqları üzrə dərslərdə modelləşdirmədə müəllimin vəzifəsi aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- yaradıcı qabiliyyətləri və təxəyyülü inkişaf etdirmək üçün şagirdləri zəruri əsaslarla təchiz etmək;
- cütlük şəklində öz baxışlarını və dəyərləri müzakirə etmək üçün şagirdlərə sərbəst diskussiya təklif etmək;
- şagirdləri problemi tapmağa və onu real həyatı modelləşdirən şəraitdə həll etməyə həvəsləndirmək;
- şagirdlərə təhlil aparmaq və alternativ hərəkətləri qiymətləndirmək bacarığını aşılamaq;
- şagirdləri ictimai və ya qrup fəaliyyətinin tərkib hissəsi olan qərarların qəbul edilməsi prosesinə cəlb etmək;

Məşğələ ərzində qəbul edilmiş qərarlara yenidən baxmaq və təhlil etmək, habelə uydurma situasiyanı gerçək vəziyyətlə müqayisə etmək üçün şagirdlərə imkan yaratmaq.

Modelləşdirmə gerçək həyatı əks etdirən problem üzərində cəmlənməlidir. Bu cür nümunələri cari reportajlarda, sənədlərdə, tədqiqatlarda və digər mənbələrdə tapmaq olar. Mövzunu seçdikdən sonra bir neçə problemi müəyyənləşdirmək lazımdır, əks halda oyun maraqlı olmaması səbəbindən öz mənasını itirər. Oyun onun yerli şəraitə uyğunlaşdırılması, rolların artırılması və ya ixtisar edilməsi, problemin əvəzlənməsi yolu ilə dəyişdirilə bilər.

Diskussiya

İnsan hüquqları üzrə təlimin ən mühüm metodik üsullarından biridir.

Diskussiya müstəqil metodik üsul kimi, eləcə də fəaliyyətin digər növlərinə əlavə kimi tətbiq edilə bilər.

Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan bu və ya digər məsələ barədə öz fikirlərini söyləməklə, öz baxışlarını əsaslandırmağı, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, başqa baxışlara dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdişlər inkişaf etməyə başlayır.

Diskussiya mədəniyyəti olduqca vacib və geniş bir məsələdir. Diskussiya mədəniyyəti

yətinin mühüm cəhətlərindən biri başqalarının fikir və əqidəsinə dözümlü münasibətdir. Bu çoxcəhətli anlayış yalnız əxlaqi-normativ məzmunu deyil, həm də dərin sosial-pozitiv məzmunu malikdir, belə ki, o ilk növbədə, ünsiyyət prosesini pozan mütləq dözümsüzlük amilinin antitezası kimi çıxış edir.

Yuxarıda göstərilən vərdislərə (dinləmək bacarığı, başqa baxışlara dözümlülük və s.) nail olmaq üçün şagirdlərə diskussiya aparmağı öyrətmək lazımdır. Müəllim şagirdlərə təklif edə bilər ki, diskussiya aparmaq qaydalarını özləri tərtib etsinlər.

Şagirdlər “əqli hücum” üsulu ilə diskussiyanın uğurla aparılmasına kömək edə biləcək təklifləri irəli sürürlər.

Qaydalar aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- eyni vaxtda yalnız bir nəfər danışa bilər;
- danışanı dinləmək;
- sözü kəsməmək;
- tənqid edəndə, danışanı deyil, fikri tənqid etmək;
- rəqlamenti nəzərə almaq;
- heç kəsi məsxərəyə qoymamaq;
- söz demək istədikdə əl qaldırmaq və s.

Müəllim bu qaydaları iri vərəqdə yazsa, sinifdə divardan asarsa bilər. Bu qaydaları dərslərin axırına qədər saxlamaq olar ki, sonralar ona istinad etmək və ya ona əlavələr və düzəlişlər etmək mümkün olsun.

Diskussiyanın gedişinin düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi:

- düzgün təriflər, aydın mülahizələr;
- yadda qalan və aktual misallar;
- sanballı dəlillər və analogiyalar;
- ümumiləşdirmə aparmaq və yekun vurma bacarığı;
- başqalarını dinləmək bacarığı.

Diskussiya vaxtı düzgün olmayan hərəkətlərə – mülahizələrdə təkrarlar, mövzuya aid olmayan faktlar, anlaşılmaz müddəalar, dəlillərin yoxluğu, mövzudan qaçma, çıxış edənləri mühakimə, şəxsi təhdid və s. aid edilə bilər.

Akvarium

Diskussiya vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün ən yaxşı üsullardan biri – akvariumdur. Burada qrupların vahid fikrə gəlməsi önəmli deyil. Başlıcası, problemin müzakirəsində iştirak etmək və düzgün diskussiya aparmaq vərdişlərini nümayiş etdirməkdir.

Bütün qaydalar diskussiyadan öncə ciddi şəkildə müəyyən edilməlidir (Bax. diskussiya).

Akvariumun keçirilməsinin 1-ci variantı: şagirdləri 2 qrupa bölürlər. Bir qrup stullarda əyləşərək, daxili dairə təşkil edir: bu iştirakçılar müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edəcəklər. Digər qrup xarici dairədə stullarda oturur: onlar diskussiyanı müəyyən qaydalar üzrə keçib-keçmədiyini müşahidə edəcəklər. 10–15 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, “xarici dairə”nin iştirakçıları diskussiyanın gedişini qiymətləndirir və qruplar yerini dəyişərək, bu və ya digər problemin müzakirəsini davam etdirirlər.

Akvariumun keçirilməsinin 2-ci variantı: “daxili dairə”nin iştirakçıları müəllimin təklif etdiyi problemi müzakirə edirlər. Lehinə olan dəlilləri irəli sürürlər. Digər qrupun üzvləri xarici dairədə stullarda əyləşirlər – onlar dəlilləri dinləyir, yazıya alır, təhlil edir, öz əks

dəlillərini hazırlayırlar. 10–15 dəqiqədən sonra diskussiya dayandırılır, xarici və daxili dairədən olan şagirdlər öz yerlərini dəyişirlər. İndi onlar diskussiya apararaq, əvvəlki iştirakçıların dəlillərini təkzib etməlidirlər.

Debatlar

Diskussiyanın yalnız bir-birlərinə opponentlik (etiraz) edən tərəflərin arasında keçirildiyi mübahisə, müzakirə, rəy mübadiləsi kimi məlum formalarından fərqli olaraq, debatlar opponentini deyil, üçüncü tərəfi inandırma prosesini nəzərdə tutur. Üçüncü tərəfin vəzifəsi hər bir tərəfin mövqeyini dinləyib, öz seçimini etməkdir. Bu seçim yalnız bir şeyə – “bu tərəf məni inandırdı!” – təsdiqinə əsaslanır. Beləliklə, debatlarda iştirak edən tərəflərin əsas məqsədi öz dəlil və sübutlarının köməyi ilə üçüncü tərəfi öz mövqeyinin düzgünlüyünə inandırmaqdır. Bu prosesin yekunları əsasında ona həmçinin qərarların qəbulu kimi baxmaq olar.

Debatların əsas ünsürləri:

1. Mövzu. Debatlarda mövzu təsdiq formasında ifadə edilir (məsələn, “Evtanaziyanı leqallaşdırmaq olar”, “Dövlət təhsili rəsmi dövlət dilində təmin etməlidir”). Mövzu qısa ifadə edilən zaman aşağıdakı prinsiplərə riayət olunmalıdır:

- mövzu aktual olmalıdır
- mövzu maraqlı olmalıdır;
- mövzu “münaqişəli” olmalıdır, məsələn, əgər “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruridir” (A mövqeyi) fikri mövcuddursa, bu o deməkdir ki, əks fikir də mövcuddur, “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruri deyildir” (V mövqeyi);
- mövzu elə ifadə edilməlidir ki, heç bir mövqeyin üstünlüyü hiss edilməsin;
- mövzu nə çox məhdud, nə də çox geniş olmalıdır.

Debatlara daxil olan təlim ünsürləri və ya təhsil texnologiyası:

- mövzunun araşdırılması;
- əsas anlayışlarla iş;
- dəlillərlə iş;
- sualların hazırlanması və ya “çarpaz suallar”;
- nətiqlik məharəti;
- hakimlik və ya qərarları necə qəbul etməli.

2. Debatda rollar. Debat iştirakçıları və ya debatçılar çıxış zamanı spiker adlanırlar. Debatlar prosesində çıxışlarını vaxt rejimini təmin edən “taym-kipper”lər iştirak edirlər. Debatlar üçüncü tərəfi təmsil edən hakimlər qarşısında spiker komandaları (“A” mövqeyi və “V” mövqeyi) arasında keçirilir:

► Təsdiqedic “A” mövqeyinin spikerləri debatların mövzusunu onun ifadə edildiyi kimi təsdiq edirlər, məsələn, “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruridir” və ya “vahid məktəb forması özünü doğrultmur”;

► Təkzibedic “V” mövqeyinin spikerləri “A” mövqeyini təkzib etməyə borcludurlar – bu onların başlıca vəzifəsidir. Həm də onlar təkzib etmədən sonra öz meyar və dəlillərini təklif edirlər. Məsələn, “A” mövqeyi evtanaziyanın leqallaşdırılmasının zəruri olduğunu sübut etdiyi halda, “V” mövqeyi “A” mövqeyinin zəif, inandırıcı olmayan cəhətlərini göstərir, sonra isə öz mövqeyinin düzgünlüyünü sübuta yetirməyə çalışır, yəni “evtanaziyanın leqallaşdırılması zəruri deyildir” (və ya leqallaşdırmaq olmaz);

► Hakimin vəzifəsi bu mövqelərdən hansının daha inandırıcı olduğunu öz şəxsi

mövqeyindən asılı olmayaraq müəyyən etməkdir. O yalnız eşitdikləri əsasında nəticə çıxarır və öz seçimini edir. Çox vacibdir ki, o öz seçimini etdikdən sonra onu əsaslandırma bilsin.

3. Arqument (dəlil) – faktlar əsasında çıxanlan nəticədir; mövzunun tədqiqinin nəticəsidir. Arqument üzərində iş prosesi aşağıdakı hərəkətlərdən ibarətdir:

- ▶ arqument irəli sürülür;
- ▶ arqument izah edilir;
- ▶ arqument sübut edilir;
- ▶ nəticə.

4. Faktlar, dəstək, sübutlar. Debatların spikerləri arqumentləri irəli sürərkən, sübut-dəlilləri – onların mövqeyini təsdiq edən faktları, statistik göstəriciləri, mütəxəssislərin ekspert rəylərini də təqdim etməlidirlər.

5. “Çarpaz” suallar – debatlar zamanı bir mövqeyin spikerlərinin suallarından və digər mövqeyin spikerlərinin cavablarından ibarət olan və xüsusi fərqləndirilən raundu. Verilən sualların və alınan cavabların keyfiyyəti iştirakçıların debatların mövzusunun nə dərəcədə dərinə və hərtərəfli mənimsədiklərini göstərir. Hazırlıq prosesində debatçılar idrak prosesinin mühüm ünsürlərindən olan sualların ifadə texnikası və məharətinə yiyələnirlər. Bu zaman həm də spikerin alınmış cavablardan nə dərəcədə ustalıqla oponentin mövqeyini zəiflətmək və öz mövqeyini gücləndirmək üçün istifadə edə bilməsi qiymətləndirilir.

Prezentasiya

Fəal təlim üsulları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biridir. Bu zaman şagirdlər tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrini təqdim edirlər. Təqdimat şifahi, yazılı, vizual, rollar üzrə oyun və s. formalarda ola bilər. Şagirdlər təqdimatı fərdi şəkildə və ya qrup halında keçirə bilərlər.

Müəllim təqdimatın növünü və onun keçirilmə şəraiti və şərtlərini şagirdlərlə birgə müəyyən edir. Şagirdlərin özü təqdimatın elə bir üsulunu seçə bilərlər ki, gördükləri iş barədə səmərəli şəkildə danışmaq və öz biliklərini bölüşdürmək üçün şərait və imkanları olsun. Şagird öz biliklərini və əqli vərdişlərini başqalarına ötürə bilmək üçün zəruri ünsiyyət vərdişlərinə malik olmalıdır.

Ünsiyyətin ən vacib ünsürlərindən biri şagirdin öz fikirlərini dəqiq və aydın ifadə edə bilməsidir. Şərhin aydınlığı informasiyanın təşkilindən asılıdır. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimatın zəruri şərtləri – problemin mahiyyəti üzərində fikri cəmləyə bilmək bacarığı faktiki informasiyaya əsaslanan başlıca ideya və nəticələrə dəstək verən münasib nümunə və misalların mövcudluğudur. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimat onun növündən asılı olmayaraq, şagirdlərin biliklərinin və əqli vərdişlərinin yüksək səviyyəsini göstərir.

Təqdimatın hər bir növünün müəllimin nəzərə almalı olduğu özünəməxsus qaydaları və ənənələri vardır. Məsələn, şifahi təqdimat keçirilərkən, səsdən, jestlərdən, foto, video və digər əlavə materiallardan bacarıqla istifadə, illüstrasiyaların, fotoşəkillərin seçimi və s. faktlar nəzərə alınır.

Formalaşmış ünsiyyət vərdişlərinə malik olan şagirdlərin təqdimatı öz dəqiqliyi və yaxşı təşkil olunması, bu və ya digər təqdimat formasının keçirilməsi üzrə qaydalara və ümumi normalara riayət olunmasına xüsusi diqqətçilliyi ilə seçilir. Bu cür təqdimatlar

həm də materialın dəqiq şərh, informasiyanın bacarıqla təşkili, illüstrasiya və nümunələrin yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələrin mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Artıq deyildiyi kimi, göstərdiyimiz bütün metodik üsullar fəal (interaktiv) xarakterə malikdir.

Layihələrin hazırlanması. Layihələrin hazırlanması müxtəlif mövzuların müstəqil şəkildə tədqiq edilməsidir. Şagirdlər öz layihələrini təqdim etməzdən əvvəl uzun müddət onun üzərində işləyirlər. Layihələr şagirdlərin tədqiqat vərdişlərinin, biliklərə müstəqil yiyələnmə bacarıqlarının formalaşmasında mühüm rol oynayır, onlara müstəqil şəkildə öz fəaliyyət proqramlarını qurmağa, habelə öz vaxtını və işini qrafik üzrə planlaşdırmağa kömək edir. Ümumi tarix fənninin tədrisində bu üsul şagirdlərin bir-biri ilə, eləcə də məktəbdən kənar müxtəlif adamlarla qarşılıqlı əlaqəsi üçün şərait yaradır, hadisələrin hər hansı bir aspektini daha dərinlən anlamağa imkan verir, əlavə ədəbiyyatdan istifadə etməyə istiqamətləndirir. Layihələrin hazırlanması Ümumi tarix fənninin tədrisində ən uğurlu üsullardan biridir. Şagirdlərdə araşdırma bacarıqı formalaşır. Layihələr hazırlarkən müəllim mövzu və ya problemi müəyyən edir və sinf bunlardan birini seçmək imkanı verir. Problem konkret olmalıdır. Müəllim və şagirdlər birlikdə layihə üzərində işin başlama və başa çatma müddətini, istifadə olunacaq əyani vasitələri (ədəbiyyatlar, mənbələr, təsviri vasitələr və s.) bunları əldə etmək yollarını, iş formalarını (fərdi, yoxsa qrup şəklində) müəyyən edirlər. İş prosesində müəllim suallara cavab verə və ya yol göstərə bilər. İş icrasına isə şagirdlər özü cavabdehdir. Tədqiqatın nəticəsi hesabat, xəritə, illüstrasiya, fotoşəkillər, cədvəllər, qrafiklər, formasında ifadə oluna bilər.

Sorğu vərəqləri və müsahibə. Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə aparılır.

Sorğu vərəqi Ümumi tarix fənninin tədrisində araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil doldurur. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlər gözənilərsə daha doğru olar:

1. Problemi müəyyən etmək.
2. İş təşkil etmək (Sorğu və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq).
3. Məlumatları toplamaq (Sualların cavablarını toplamaq).
4. Əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumləşdirmək.

Qərarlar ağacı. Ümumi tarix fənninin tədrisində bu üsul qərarların qəbul edilməsi zamanı alternativ yolları araşdırmaq və təhlil etmək məqsədi daşıyır.

Müzakirə olunacaq problem müəllim tərəfindən izah edilir və onun həlli yollarının bir neçə variantı şagirdlərlə birlikdə müəyyənləşdirilir. Məsələn, dünyanın üzleşdiyi hər hansı bir global problem müzakirəyə qoyulur. 4-6 nəfərdən ibarət qruplarda şagirdlər problemin həlli yollarının üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını təhlil edir, onları (+) və ya (–) işarəsinin qarşısında müvafiq qaydada qeyd edirlər. Son nəticə cədvəlin qərar hissəsində yazılır və üstü örtülür.

Bütün qrupların təqdimatından sonra müəllim əldə olunmuş nəticələri ümumiləşdirmək üçün müzakirə aparır.

Problemlə vəziyyət. Bu üsul tətbiqi Ümumi tarix fənninin tədrisində tənqidi tefəkkürü, təhlil etmə və ümumiləşdirmə vərdişlərini inkişaf etdirir. Müəllim əvvəlcədən problemi və müzakirə üçün sualları hazırlayır. Şagirdlər 4-5 nəfərlik qruplara bölünür. Problemlə vəziyyət əks olunmuş iş vərəqləri, məsələn, “Qarabağ məsələsi” və s. şagirdlərə paylanır.

Hər qrup təklif edilən vəziyyətlərdən birini müzakirə edir və həlli yolunu göstərir. Qruplar öz işlərini bitirdikdən sonra sinifdə ümumi müzakirə aparılır.

Xəritələrlə iş

Tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Xəritələrlə iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir.

Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir:

Xəritədə dünyanın hansı hissəsi təsvir olunur?

1. Öyrənilən ölkənin ən şimal, cənub, şərq və qərb nöqtələrini müəyyənləşdirin.
2. Xəritə üzrə öyrənilən ölkənin və ya yerin təbii şəraitini təsvir edin.
3. Ərazinin təbii şəraitinə əsasən buranın yerli əhalisi üçün hansı fəaliyyət növü daha sərfəli olardı?
4. Mühüm ticarət yollarının, hərbi yürüşlərin, dəniz ekspedisiyalarının və s. marşrutların hansı ölkələrdən keçdiyini xəritədə müəyyən edin.
5. Problemin həlli üçün xəritələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
6. Müqayisədə öz mövqeyinizi xəritənin köməyi ilə əsaslandırın.
7. Göstərilən ərazidə hansı müasir ölkələrin yerləşdiyini müəyyənləşdirin.

Bu prosesdə fəallıq növləri: qruplarda xəritə üzrə fikir mübadiləsi, xəritə haqqında rəy, kontur xəritələrlə iş, xəritənin yaradılması (əgər proqramda xəritə yoxdursa) və s. ibarətdir.

Zaman oxu ilə iş

Zaman oxu ilə işin təşkili tarix fənninin şagirdlərə öyrədilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir:

1. Zaman oxunda hansı tarixlər qeyd olunub?
2. Nəyə görə orada məhz bu tarixlər göstərilib?
3. Bu tarixlərdən hansı ən ilkindir (sonuncudur)?
4. Ən ilkin (son) tarixdən bu günə kimi neçə il keçib?
5. Zaman oxunda göstərilən bir hadisə ilə digəri arasında neçə il ötüb?
6. Zaman oxunda bir neçə hadisədən hansı ən tez (və ya gec) baş verib.

Dərslərdə yoxdursa, Zaman oxunun ilk mənbələr, ədəbiyyat, xəritələr və digər sənədlərdən götürülmüş tarixlər hesabına tərtib edilməsi və onunla işin təşkili vacib məsələlərdən biridir.

Debat “Müzakirə” dərsləri modeli

İki rəqib komanda iştirak edir – dəqiq müəyyənləşdirilmiş tezis, məsələn, “Gələcəkdə Azərbaycanın çiçəklənməsi ləbəddür” və ya “Azərbaycan neftin çıxarılmasından zərər görmüş və gələcəkdə də yalnız zərər görəcəkdir” tezislərindən birini təsdiq edən və inkar edən tərəflər.

Hər komandadan üç spiker çıxış edir: təsdiq edən tərəfdən T1, T2, T3 spikerlərin hər biri öz tezisinin müddəalarını müdafiə və təsdiq etməlidir; inkar edən tərəfdən isə İ1, İ2, İ3 spikerləri həmin tezisi inkar etməlidir.

Debatda çıxışların ardıcılığı və vaxt cədvəli:

Spiker	Vaxt	Rol
T1	3 dəq.	Tezisi izah edir, təsdiq edən tərəfin dəlillərini təqdim edir.
İ3-T1-ə	2 dəq.	İ3 dəlillərin əhəmiyyətini azaltmaq üçün T1-ə sual verir. T1 cavab verir.
İ1	3 dəq.	Bütün mümkün dəlilləri irəli sürür.
T3-İ1-ə	2 dəq.	T3 İ1-ə onun dəlillərinin əhəmiyyətini azaldan suallar verir. İ1 cavab verir.
T2	2 dəq.	İ1-in dəlillərini rədd edir, sübutlar gətirir, təsdiqedicini xətti gücləndirir.
İ1-T2-yə	2 dəq.	İ1-T2-yə çarpaz suallar verir. T2 cavab verir.
İ2	2 dəq.	T1 və T2-nin dəlillərini inkar edir, inkar edən xətti gücləndirir.
T1-İ2-yə	2 dəq.	T1 İ2-yə sual verir. İ2 cavab verir.
T3	3 dəq.	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edir və təsdiqedicini xətti sübutlarını gücləndirir.
İ3	3 dəq.	Rəqiblərinə son cavabını təqdim edir: onların dəlillərini inkar edir və təsdiqedicini xətti sübutlarını gücləndirir.

Debatlarda şagirdlərdən bir nəfər taym-kiper(vaxt ölçən) rolunu ifa edir. O, vaxta nəzarət edir və vaxtın sonuna yarım dəqiqə qalmış üstündə “30 saniyə” yazılmış vərəqə və ya lövhəni qaldırır. Sınıfın qalan şagirdləri debatların gedişini müşahidə edir və tərəflərin dəlillərini aşağıdakı cədvəldə qeyd edir:

Təsdiqedicinin tərəfin dəlilləri	İnkaredicinin tərəfin dəlilləri

Debatların sonunda dəlillərin inandırıcılığı, spikerlərin mübahisə aparmaq qabiliyyətləri müzakirə edilir və nəticədə qələbə tərəflərdən birinə verilir. Debat formasında dərs üçün münsiflər heyətinin əvvəlcədən seçilməsi məqsədəuyğundur. Münsiflər heyəti komandalara iştirakçıları qiymətləndirir və debatların nəticələrini yekunlaşdırır.

INSERT. Bu üsulundan dərslərin dərkətmə mərhələsində istifadə olunur. Oxu zamanı şagirdlərin öz qavrayışını yoxlamasına imkan yaradır. Bu üsuldan istifadə iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci, üzərində əməliyyat aparılacaq mətn, istifadə olunacaq zəruri işarələr (bu işarələr şagirdlərin yaşına və hazırlıq səviyyəsinə görə müxtəlif ola bilər) müəyyən olunur. İkinci, şagirdlər tapşırığın məzmunu ilə tanış olur və onu yerinə yetirirlər. Məsələn,

- ☒ Əvvəlcədən bildiyiniz bir məlumatı təsdiq edən əlavə məlumatlara rast gəlmisənizsə, yoxlama işarəsi (✓) qoyun.
- ☐ Oxuduğunuz məlumatlar əvvəllər bildiyinizi rədd edirsə, yaxud ona ziddirsə, mənfi (–) işarəsi qoyun.
- ☐ Müsbət (+) işarəsi o zaman qoyulur ki, rast gəldiyiniz məlumat sizin üçün yeni olsun.

Rollu oyunlar. Rollu oyunlar təlim qeyri-dildə olan məktəblərdə Azərbaycan dilinin

tədrisinin səmərəliliyini yüksəldir. Şagirdlərə özləri və ətrafdakılar haqqında şifahi məlumat əldə etməyə, danışmaq səslerini, sözləri düzgün tələffüz etməyə imkan verir. İfadəli nitq bacarıqlarının formalaşması və inkişafına təsir göstərir. Dialoq qurma tapşırıqları bura aid edilə bilər.

İllüstrasiyalarla iş

İllüstrasiyalar dərslik və ya dərs üçün yaraşmaq deyil, həm də şagirdlər üçün əlavə məlumat mənbəyi olmalıdır. Buna görə də illüstrasiyalarla iş üçün suallar və tapşırıqlar təklif edilməlidir.

İllüstrasiyanın təsviri və ondan məlumat alınması

Müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan tapşırıqlar:

1. İllüstrasiyaya əsasən tarixi dövrü və məkanı (hadisə yerini) müəyyən et.
2. Göstərilmiş tarixi hadisələri və onların iştirakçılarını, şəraiti, mühiti təsvir et.
3. İllüstrasiyada əks olunan tarixi dövrün tipik nümayəndələrini müəyyənləşdir (geyim, davranış xüsusiyyətləri).
4. Süjet və detallara görə əsər müəllifinin əsas fikrini aydınlaşdır.
5. İllüstrasiya materiallarının növünü və onun müəllifinin əsas ideyasına müvafiqliyini müəyyənləşdir.
6. Şəkilaltı mətni (əgər varsa) illüstrasiyanın məzmunu ilə tutuşdur.
7. İllüstrasiya üzrə hekayə hazırla.

İllüstrasiyalarla iş zamanı şagirdlərin fəallıq növləri:

1. İllüstrasiya üzrə ümumi söhbət.
2. İllüstrasiyaya imza toplamaq.
3. "Bərpaçının" vərəqəsinin tərtib olunması.
4. Cütlərdə "rəssamla" müsahibə.
5. Cütlərdə sualların qoyuluşu.

İllüstrasiyaların dərk olunması və tətbiqi

Müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan tapşırıqlar:

1. Sizcə, illüstrasiya naturadan çəkilib, yoxsa sonradan yaradılıb?
2. Əgər o sonradan yaradılıbsa, onun mənbəyi nə olub?
3. İki və daha artıq eyni planlı illüstrasiyaları müqayisə edin.
4. Müxtəlif tip illüstrasiyalarda hadisələrin obrazlı əksini müqayisə edin.
5. Müxtəlif illüstrasiyalarda məzmunu və dəyərləndirici əlaqələri təyin edin.
6. İllüstrasiyanın dəyərlər sistemini və subyektivlik səviyyəsini müəyyən edin.
7. Müxtəlif planlı illüstrativ materialları qiymətləndirin və nəticə çıxarın.
8. Problemin həlli üçün illüstrasiya və mənbələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
9. Öz mövqeyini illüstrasiyanın köməyi ilə əsaslandırın.

Fəallıq növləri:

1. Qruplarda illüstrasiyalar üzrə fikir mübadiləsi aparmaq.
2. Cütlüklərdə müzakirə etmək.
3. Şəkilin yaranması haqqında hekayə tərtib etmək.
4. İllüstrasiyalar haqqında rəy yazmaq.

Təqdimatlar. Təqdimat Ümumi tarix fənni üçün çox əlverişli metoddur. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimat həm fərdi, həm də qrup şəklində tapşırıqla bilər. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən

ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Buna öyrə də təqdimatların hazırlanması həftədə bir saatlıq Ümumi tarix fənni üçün ən münasib üsullardan biri hesab oluna bilər.

Müasir interaktiv dərslərdə aşağıda verilən tələblər əsas götürülür:

- Diqqət ilk növbədə şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlir.
- Müəllim ilk növbədə təlim idrak fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir.
- Müəllim və şagird arasında əməkdaşlıq, məktəblilərin dəlillərinə və fəaliyyətinə böyük diqqət.
- Təlim məsələlərinin həlli prosesində bilik və bacarıqların tətbiqi dərslərin bütün mərhələlərində (yeni materialın mənimsənilməsi, onun möhkəmləndirilməsi və bilik, bacarıq səviyyəsinin yoxlanılması) əsas yer tutur. Nəticədə dərslərin müxtəlif mərhələ və funksiyalarının birləşməsi, təlim prosesinin fəallaşmasına yönəlmiş sintezi baş verir.
- Təlim prosesində şagirdlər arasında ünsiyyət olur, cüt, qrup və kollektiv şəkildə təlim fəaliyyəti həyata keçirilir.
- Müasir nəzəriyyə müxtəlif fənlərdən dərslərdə deyən bir neçə müəllim tərəfindən keçirilən fənlərarası dərsləri istisna etmir.
- Təhsilin məzmunu ilə yanaşı, şagirdlərin tərbiyə və inkişafında təlim metodları və təşkilati formalar da mühüm rol oynayır.
- Dərs tarixi yerlərə ekskursiyalar, tarixi abidələrə, muzey və sərgilərə baxış kimi təlim formaları ilə sıx əlaqəlidir.
- Ənənəvi olaraq digər formaların əlamətləri dərslərdə sayılan və ona qarşı qoyulan bəzi elementləri (məs.: seminar-dərs, oyun-dərs, yarış-dərs, konfrans-dərs və s.) assimilyasiya edir.
- Müəllimin funksiyalarının bir hissəsinin şagirdlərə verilməsi səciyyəvidir: bilik və bacarıqların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi (qarşılıqlı və özünüqiymətləndirmə), işin planlaşdırılması, tədqiqat və özünüqiymətləndirmə elementləri.

Təhsil islahatı proqramında təlimverici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici təlim metodlarının geniş tətbiqinə diqqət verilməsi tövsiyə edilir.

Fəal təlim zamanı şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçıları olurlar və bilikləri onlar fəal axtarış və kəşflər zamanı mənimsəyirlər. Müəllim bu zaman şagird tərəfindən biliklərin əldə edilməsi yolunda bələdçi rolunu yerinə yetirir, şagirdlər isə tədqiqatçı olurlar.

Fəal təlim metodlarına aşağıdakı xüsusiyyətlər aiddir:

1. Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi;
2. Təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
3. Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
4. Həyatı məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi və s.

Şagirdlərdə tənqidi təfəkkür formalaşdırmaqla hadisələrə münasibət bildirmək, məlumatı qiymətləndirmək qabiliyyətini aşılamaq əsas məqsədlərdən biridir. Şagirdə verilən məlumatı təhlil edərək baş vermiş prosesin və ya şəxsiyyətin müsbət və mənfi cəhətlərini göstərməklə qiymətləndirmək qabiliyyətinə malik olurlar.

Didaktik təfəkkür vasitəsilə hadisələrdə ziddiyyətlərin vəhdətini və mübarizəsini, yeniliklərin necə yarandığını görmək və onların inkişaf istiqamətlərini aşkar etmək nəzərdə tutulur.

Verilən sual və tapşırıqların köməyi ilə məntiqi təfəkkür – müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və sistemləşdirmə bacarıqları şagirdlərdə formalaşır.

REFERATLARIN HAZIRLANMASI

10-cu sinif Ümumi tarix fənninin məzmununu təşkil edən məzmun standartlarının bir neçəsi referatların hazırlanmasını nəzərdə tutur. Bəs referat nədir və onun hazırlanmasına verilən tələblər hansılardır?

Referat intellektual yaradıcılıq prosesi olub, müxtəlif mənbələr və orijinal müəllif nəticələri əsasında tərtib edilmiş, elmi–təcrübi ədəbiyyatın dərin öyrənilməsi prosesini əhatə edən müstəqil işdir. Referat işinin yazılışı şagirdlərdə bir sıra səriştə və bacarıqların formalaşmasına imkan yaradır:

- Düzgün plan qurmaq
- Dövri nəşrlərlə müstəqil işləmək
- Konkret materialın müstəqil seçimi, sistemləşdirilməsi və təhlilini aparmaq
- Təyin edilmiş mövzu üzrə uyğun gələn nəticə və təklifləri formalaşdırmaq
- Fikirləri anlaşılan və sadə yazılış formasında ifadə etmək
- Hazırlanmış materialı sistemli təqdim etmək

Referatların tərtibatı zamanı aşağıdakı struktur ardıcılığı gözlənilməlidir:

1. Titul vərəqi
2. Mündəricat (plan)
3. Giriş
4. Fəsillər
5. Paraqraflar, yarımbaşlıqlar və bəndlər
6. Nəticələr
7. Əlavələr
8. Ədəbiyyat siyahısı (biblioqrafiya)

Planlaşdırmanın iki növü vardır. Gündəlik və perspektiv. Müasir təhsil islahatının tələblərinə uyğun olaraq gündəlik və perspektiv planlaşdırma mahiyyətini əvvəlki formasından xeyli dəyişmiş interaktivliyə və nəticəyönümlülüyə şərait yaradan formada tərtib edilir.

Fəal – interaktiv təlimdə gündəlik dərsin mərhələləri aşağıdakı kimidir.

Dərsin birinci mərhələsi: motivasiya, problemin qoyulması.

Motivasiya – hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərsdə təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya qoyulmuş problem və onun həlli tələbatı ilə çıxış edir.

Dərsin ikinci mərhələsi: tədqiqatın aparılması.

Bu mərhələdə problemin həlli üçün irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə, qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Bunun üçün də tədqiqat müxtəlif iş formalarında aparıla bilər.

Dərsin üçüncü mərhələsi: məlumatın mübadiləsi.

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat bir növ yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat – həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Dərsin dördüncü mərhələsi: məlumatın müzakirəsi və təşkili.

Bu, ən mürəkkəb mərhələdir və bütün zehni vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönlədic, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir.

Dərsin beşinci mərhələsi: ümumiləşdirmə və nəticə.

Şagird nəinki təkcə əldə olunan bilikləri ümumiləşdirməli, həm də gəlidiyi nəticəni tədqiqat sualı və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) tutuşdurmaldır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə bilikləri özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Dərsin altıncı mərhələsi: yaradıcı tətbiqetmə.

Məlum olduğu kimi, biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, uşağa onun praktiki əhəmiyyətini açıb göstərir. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli üçün, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər keçmək tələb olunursa, buna əməl etmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə, onların kəşf etdikləri biliklərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin, bu halda həmin bilik həmişəlik onların şüurunda həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərs saati ilə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun həyata keçirilməsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Dərsin yeddinci mərhələsi: qiymətləndirmə və ya refleksiya.

Yuxarıda göstərilədiyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təhsil (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanındır.

Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və öz məziyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buna görə, dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş proseduralardan birini qiymətləndirmə və refleksiyanı həyata keçirmək məqsədəuyğun olardı. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla həyata keçməsinə kömək edir.

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Bu, müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda həyata keçirilə bilər. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə ilk növbədə şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır. Özünüqiymətləndirmə verdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə bütün sinfin və müəllimin şagirdlərə, onları yeni biliklərin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual verməsi kifayətdir (məsələn: “Biz nəticəyə necə gəlib çıxdıq?”, “Biz nə edirdik?”, “Qarşıya qoyulmuş problemin həllində sizə nə kömək etdi?” və s.).

Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və ünsürlərini dərk etmiş olur.

Kurikulum islahatı ilə əlaqədar olaraq müəllim perspektiv planlaşmanı aşağıdakı kimi aparmalıdır.

Perspektiv planlaşdırma

Perspektiv planlaşdırma aşağıdakı cədvəl əsasında hazırlanır.

Standart	Tədris vahidi	Mövzu	Inteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix

Perspektiv planlaşdırma hazırlanarkən tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparılmalı, standartların reallaşdırılması üçün lazimi imkanlar müəyyən edilməli, tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığı müəyyənləşdirilərkən sadədən mürəkkəbə, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmalıdır. Ümumi tarix fənni üçün bu ardıcılığı müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsip nəzərə alınmalıdır ki, bunun da birincisi məzmun ardıcılığı baxımından məntiqi və xronoloji ardıcılıq prinsipidir.

Inteqrasiya imkanları müəyyən edilməli və planlaşdırılmada qeyd olunmalıdır. MV-də sizlərə təqdim olunmuş illik planlaşdırma cədvəlində məzmun standartlarının digər fənlərlə inteqrasiya imkanları göstərilmişdir.

Əlavə resursların seçilməsi mövzunu, inteqrasiyanı müəyyənləşdirdikdən sonra aparılmalıdır. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsünün aparılması mühüm bacarıqlardan biridir. Tədris planına əsasən 10-cu sinifdə Ümumi tarix fənninin tədrisinə ayrılan saatdan kənara çıxmamaq şərti ilə daha vacib, eyni zamanda şagirdlərin çətin qavradıqları mövzulara çox, asan mövzulara isə az vaxt ayıra bilərsiniz.

DƏRSLƏRİN İLLİK PLANLAŞDIRILMASI

Sıra	Standart	Tədris vahidi	Mövzu	İnteqrasiya	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat
1.	1.1.4., 2.1.1.	Qədim dövr	İbtidai icma cəmiyyəti	Az.t. 1.3.1. Coğ. 3.2.1.	Xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, “Milyon il bundan öncə” filimindən epizod, dövrə aid şəkillər	formativ	1
2.	1.1.4., 2.1.1.		Qədim Misir və İkiçayarası (Mesopotamiya)	Az.t. 1.3.1. Az.d.1.2.2.	Xəritə, Qədim Misir və Mesopatamiyaya aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, dövrə aid şəkillər	formativ	1
3.	1.1.3., 2.1.2., 3.1.2.		Qədim İran və Hindistan	İnf. 2.2.4. Az.t. 3.1.1. Coğ. 3.2.1.	Dünya xəritəsi, İran və Hindistanın xəritələri, hind musiqisinə aid audio vasitə, İran və Hindistana aid elektron vəsait, şəkillər, dərslik, cütlər üçün iş vərəqləri	formativ	1
4.	1.1.2., 4.1.2.		Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin	Az.t. 1.2.2. Az.d.1.2.3., 3.1.4	Dünya xəritəsi, Qədim Çin və Böyük Hun imperiyasının xəritəsi, dərslik, iş vərəqləri, sxemlər, şəkillər, elektron vəsait	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
5.	2.1.1., 3.1.2., 4.1.1.		Qədim Yunanıstan və Roma	Az.t. 3.1.1., 4.1.1. Az.d. 1.2.2. Əd. 2.1.5	Qədim Yunanıstan və Romanın xəritəsi, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, video fraqment	formativ	1

6.	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.	Qədim dövr	Mədəniyyət	Az.t. 5.1.1. Az.d. 1.2.3. Əd. 3.1.2.	Şəkillər, qədim dünyanın mədəniyyətini əks etdirən şəkil və illüstrasiyalar, dərslik, paylama materialları, iş vərəqləri və s.	formativ	1	
7.	1.1.2., 1.1.4., 2.1.2.	Erkən orta əsrlər	Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çin	Az.t. 1.2.2. Coğ. 3.2.1. İnf. 3.2.2	Şəkil və illüstrasiyalar, dərslik, paylama materialları, iş vərəqləri və s.	diaqnostik, formativ	1	
8.	1.1.4., 2.1.1., 3.1.3.		Türk dövlətləri	Az.t. 1.3.1. Əd. 3.1.3. Az.d. 3.1.4.	Xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, paylama materialı, slayd, dərslik	formativ	1	
9.	1.1.3., 3.1.3.		Türk cəmiyyətinin quruluşu	Coğ. 3.2.1. Az.t. 1.2.2. Az.d. 3.1.1.	Dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, “Dədə Qorqud” filmindən fragment	formativ	1	
		Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
10.	1.1.3., 1.1.4., 2.1.2.	Erkən orta əsrlər	Ərəblər. İslam dini. Xilafət	Az.t. 1.3.1. Coğ. 3.2.1. İnf. 2.2.4.	Xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, Həcc ziyarəti haqqında qısa video çarx	formativ	1	
11.	1.1.2., 2.1.1., 4.1.2.		Qərbi Avropa	Az.d. 3.1.4 Coğ. 3.2.1. Az.t. 4.1.2.	Xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, “Attila” filmindən fragment	formativ	1	
12.	1.1.2., 2.1.1., 3.1.2.		Bizans imperiyası və slavyanlar	Az.t. 1.2.2., 3.1.1. Az.d. 1.2.2.	Xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, paylama materialı, slayd, dərslik	formativ	1	
13.	5.1.2., 5.1.3.		Mədəniyyət	Az.t. 5.1.1 Əd. 2.2.1	Xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik	formativ	1	

	Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
	Böyük summativ qiymətləndirmə						1
14.	1.1.2., 2.1.2., 4.1.1.	Klassik orta əsrlər	Səlcuq və Osmanlı imperiyaları	Az.t. 1.2.2, 4.1.1. Coğ. 3.2.1. Az.d. 1.2.2., 4.1.4.	Səlcuq sultanlığı və Osmanlı imperiyasının xəritəsi, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, "Dədə Qorqud" filmindən kadr	diagnostik, formativ	1
15.	3.1.1., 4.1.1.		Böyük Monqol imperiyası. Qızıl Ordu	Az.t. 3.1.1., 4.1.1. Az.d. 3.1.4., 4.1.2. Coğ. 3.2.2.	İKT vasitələri, iş vərəqləri, marker, xəritə, paylayıcı material, dərslik, monqol işğallarını əks etdirən xəritə, şəkillər, "Böyük monqol Çingiz xan" və ya "Çingiz xan" filmlərindən bir fraqment və s.	formativ	1
16.	3.1.1., 3.1.2.		Teymurilər dövləti. Hindistan və Çin	Az.d. 1.2.2. Az.t. 3.1.1.	Dərslik, xəritə, şəkillər, portretlər, flipçart, marker və s.	formativ	1
17.	1.1.1., 2.1.1.		Şərqi doğru səlib yürüşləri. Avropada şəhərlərin inkişafı	Coğ.1.1.1., Az.t. 1.3.1.	Dərslik, Səlib yürüşlərinin xəritəsi, şəkillər, mövzuya aid slayd, portretlər, sxem	formativ	1
	Kiçik summativ qiymətləndirmə						1
18.	1.1.2., 2.1.2.	Klassik orta əsrlər	Qərbi Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması	Az.t. 1.2.1. Coğ. 3.2.1.	Dərslik, Qərbi Avropanın XI və XV əsr xəritələri, şəkillər, mövzuya aid slayd, portretlər, sxem və s.	formativ	1
19.	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.		Mədəniyyət	Əd. 2.2.1. Az.d. 4.1.4. Az.t. 5.1.1., 5.1.2.	Şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, dərslik, proyektor, kompüter və s.	formativ	1
20.	1.1.1., 3.1.2., 4.1.2.	Son orta əsrlər və yeni dövrün başlanğıcı	Avropada reformasiya. İlk burjua respublikası	Coğ. 1.1.1, Az.d.1.2.1., İnf. 1.1.1. Az.t. 3.1.1.	Dərslik, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karandaşlar və s.	formativ	1

21.	1.1.3., 2.1.1.	Son orta əsrlər və yeni dövrün başlanğıcı	İngiltərə və Fransa	Az.t. 1.3.1. Əd. 2.2.1.	XV–XVIII əsrlərə aid Fransa və İngiltərənin xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
22.	1.1.1., 1.1.2., 3.1.3.	Son orta əsrlər və yeni dövrün başlanğıcı	Böyük coğrafi kəşflər və müstəmləkə işğalları. ABŞ-ın yaranması	İnf. 1.1.1., Coğ. 1.1.1. Az.t. 1.2.2.	XV–XVIII əsrlərə aid Amerikanın xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.	formativ	1
23.	2.1.1., 3.1.3., 4.1.1.		Rusiya dövləti	Az.t. 4.1.1. Əd. 3.1.3. Az.d. 4.1.4.	Dərslik, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, Şərqi Avropanın dövrə aid xəritəsi, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karandaşlar və s.	formativ	1
24.	1.1.4., 2.1.1., 4.1.2.		Osmanlı dövləti	Az.t. 1.3.1., 4.1.2., Əd. 3.1.2. İnf. 4.1.2.	İKT vasitələri, "Fateh 1453" filmi, CD disk, XVI–XVIII əsrlərə aid Osmanlı dövlətinin xəritələri, şəkillər, mövzuya aid slaydlar, flipçart, marker və s.	formativ	1
25.	1.1.3., 2.1.2., 3.1.2.		Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiya	Az.d. 1.2.2., 4.1.4. İnf. 2.2.4., Az.t. 1.3.1.	Kompüter, proyektor, Çin və Hindistanın XVI–XVIII əsrlərə aid xəritəsi, şəkillər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.	formativ	1
26.	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.		Mədəniyyət	Əd. 3.1.2., Az.d. 1.2.3., Az.t. 5.1.2, 5.1.3.	Dərslik, CD disk, proyektor, kompüter, səsgücləndirici, şəkillər, portretlər, flipçart, marker, yapışdırıcı lent və s.	formativ	1
Kiçik summativ qiymətləndirmə							1
Böyük summativ qiymətləndirmə							1
Cəmi							34

Dərslərin icmalı və tövsiyələr

Hörmətli müəllimlər, sizə təqdim edilmiş mövzuların icmalı tövsiyə xarakterlidir. Siz 10-cu sinif Ümumi tarix fənn kurikulumunun standartlarına uyğun olaraq öz məqsədlərinizi mövzular vasitəsilə reallaşdırma bilərsiniz. Bu zaman siz, forma və üsulların seçilməsində, eləcə də integrasiya imkanlarının reallaşdırılmasında sərbəstsiniz.

Bütün gündəlik dərslərin vaxt bölgüsü və planlaşdırılması da sizdən asılıdır. Tələblərə uyğun olaraq gündəlik planlaşmanın aparılması və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi şagirdlərin xüsusiyyətinə və sizin metodunuza uyğunlaşmış şəkildə reallaşdırılarsa, daha səmərəli nəticə əldə oluna bilər. Təqdim olunmuş icmalın sonunda qiymətləndirmə səviyyələrin verilməsini məqsədəuyğun hesab etsək də bu bir tövsiyədir. Çünki sizə hazır şəkildə təqdim edilmiş səviyyələr sizin sinfinizdə keyfiyyətin düşməsinə səbəb ola bilər. Siz səviyyələri öz sinfinizin şagirdlərinin bacarıqlarına uyğun müəyyən etməklə formativ qiymətləndirməni həyata keçirin.

Hörmətli müəllimlər, kitabın fəal dərslərin quruluşu hissəsində biz fəal təlimdə gündəlik planlaşdırma zamanı dərslərin yeddi mərhələsini ardıcılıqla versək də, mövzuların icmalı zamanı biz, bu ardıcılığa demək olar ki, riayət etməmiş və çox zaman dərslərin üçüncü və dördüncü mərhələlərini birləşdirib məlumatın mübadiləsi ilə müzakirəsi mərhələsi kimi vermiş, bəzən yaradıcı tətbiq etməyə yer ayırmamış, dərslərin yeni bir mərhələsi kimi ev tapşırığını qeyd etmişik. Nəzərə alsaq ki, dərslər ümumilikdə üç əsas mərhələdən – şagirdi dərslə maraqlandırma, araşdırma və nəticə çıxartma mərhələsindən ibarətdir onda yuxarıdakı yeddi mərhələli bir dərslər hər bir müəllim şəraitinə, sinfinin səviyyəsinə, əldə etdiyi materiala, ən əsası seçdiyi standartla və qarşısına qoyduğu məqsəddə uyğun keçə bilər.

Əsas odur ki, müəllim bir 45 dəqiqə ərzində seçdiyi standartı və qarşısına qoyduğu məqsədi reallaşdırsın.

Hörmətli müəllimlər, inanırıq ki, sizə təqdim etdiyimiz tövsiyələr köməyinizə çatacaq və dərslərdən istifadəninizi asanlaşdıracaqdır.

İbtidai icma cəmiyyəti

Alt standartlar:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2. İbtidai icma quruluşu dövründə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 1.3.1., Coğ. 3.2.1.

Təlim forması: fərdi və kollektiv iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, “Milyon il bundan öncə” filmindən epizod, dövrə aid tapılmış mənbələrin şəkilləri

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Sadəcə mürəkkəbə, xronoloji ardıcılıq, eləcə də məntiqi ardıcılıq prinsipini əsas götürsək, İbtidai icma quruluşu mövzusu dərslikdə olduğu kimi tədris ilinin ilk mövzudur. Şagirdlər əvvəlki illərdən İbtidai icma quruluşu haqqında müəyyən bilik və bacarıqlara malikdirlər. Mövzunu tədris edərkən əvvəlki tədris ilinin mövzuları ilə əlaqəli suallarla müraciət etmək, motivasiyanı bu əlaqələndirmə əsasında qurmaq məqsəduyğun olar. Dərslikdə öz əksini tapmış, mövzunun əvvəlində verilmiş açar sözlərə şagirdlərin diqqətini cəlb etmək olar. Yaxud da əvvəlcədən hazırlanmış ağ plakatda açar sözləri yazıb lövhədən asə bilərsiniz.

- **Arxeologiya**
- **İlk insan**
- **Əmək alətləri**
- **İbtidai icma**
- **“Ağıllı insan”**
- **Əkinçilik**
- **Maldarlıq**
- **Qəbilə icması**

Şagirdlərə açar sözlərlə bağlı suallar verməyiniz tövsiyə olunur.

Bu sözlər sizə tanışdırmı? Açar sözlər haqqında nə deyə bilərsiniz? və s. bu tip suallar sizin motivasiya qurmanıza yardım edəcəkdir. Şagirdlərin fərziyyələrini dinləyin. Motivasiya baş tutduqdan sonra tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırın. Motivasiyanın həyata keçirilməsi üçün digər bir vasitə bu dövrə aid videoçarx göstərmək olar. Əgər sizin elektron resurslardan istifadə etmək imkanınız varsa, şagirdlərə “Milyon il bundan öncə” filmindən fraqment təqdim edin. Filmin fraqmenti təqdim edildikdən

sonra şagirdlərə bu film, filmdə baş vemiş hadisələr haqqında suallar verin. Bu mövzu üçün digər bir motivasiya arxeoloq Luis Lik haqqında verilmiş hissəni şagirdlərdən birinə oxudub fərziyyələri almaqla da həyata keçirə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *Cəmiyyətin inkişafında ibtidai icma quruluşunun hansı rolu olmuşdur?*

Tədqiqatın aparılması: Bu mərhələni həyata keçirmək üçün fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək olar. Qeyd edək ki, siz əvvəlki illərdən MV-də bu üsul barədə geniş məlumat almısınız. Ona görə də şagirdlərlə bu üsulun həyata keçirilməsi çətinlik törətməyəcəkdir. Şagirdlərə növbə ilə mövzunu oxudub müəyyən hissələrdə fasilələrə yol verirsiniz. Mövzuarası verilmiş sual və tapşırıqlar sizin fasilə edəcəyiniz hissələr ola bilər. Siz şagirdlərin səviyyəsindən aslı olaraq bu fasilələri mürəkkəb görünən və düşünməyə, eləcə də mülahizələr söyləməyə imkan yaradan hissələrdə də edə bilərsiniz.

İnsanın yaranması haqqında hansı nəzəriyyəyə üstünlük verirsiniz? Doğru saydığınız nəzəriyyəni əsaslandırın. Dərslikdə öz əksini tapmış bu sualı şagirdlərlə müzakirəyə qoyun. Onların fikirlərinə hörmətlə yanaşın. Çünki bu yaş dövrünün şagirdləri söylədikləri fikrin tənqid olunması ilə barışmaya bilir və bu da şagirdin stimuldən düşməsinə şərait yaradır.

Digər bir sual, *İbtidai insanlar heyvanlardan nə ilə fərqlənirdilər? Bu fərqliliyi sübut etmək üçün faktlar göstərin.* Şagirdlərin öncələr əldə etdikləri biliklərinin də üzə çıxması üçün fürsət veriləcəkdir. Onlar həm dərslikdə verilən məlumatlardan nəticə çıxarmaqla, həm də əvvəllər öyrəndikləri materiallara istinad etməklə faktlar söyləyəcəklər.

Daş dövrü insanların əldə etdikləri nailiyyətlərin əhəmiyyəti nə idi? İzah edin. Sual və onun əsasında verilən tapşırıq standartdan irəli gələn məqsədin reallaşması üçün köməkçi vasitədir desək yanlışdır. Şagirdlərin izahı onların əlaqələndirmə bacarığını da formalaşdırmaq üçün istiqamət verəcəkdir.

“Ən qədim əkinçilik məskəni – Çatal höyük” və Göbəkliçay faktını məkan baxımından dəyərləndirin. Bu tapıntıların türk dünyası üçün müsbət cəhətlərini qeyd edin. Bu tapşırıq şagirdlərin dəyərləndirmə, qiymətləndirmə, eləcə də sintez etmə bacarığının formalaşdırılmasına köməkçi olacaqdır.

“Azərbaycanda tunc dövrü hansı özünəməxsus yol keçmişdir?” sualını şagirdlərə verməklə dünyada baş vermiş prosesləri ölkəmizin tarixi ilə əlaqəli dəyərləndirmək üçün şərait yaratmış olarıq.

Mövzunun oxunuşu zamanı fasilə verməklə qısa vaxt ərzində şagirdlərin dəyərləndirməsini həyata keçirin. Təvsiyə edirik ki, şagirdlər öz fikirlərini söyləyərkən ən zəruri sayılan məqamları lövhədə və ya filipçartda (bunu vatman kağızı da əvəz edə bilər) qeyd edin. Çünki sonda ümumiləşdirmə və nəticələrin əldə olunmasına istiqamət verəcəkdir.

Fasiləli oxu zamanı təkcə mövzunu əhatə etmiş sual və tapşırıqlar deyil, şəkillər, illüstrasiyalar, mənbələr də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. 1-ci mövzuda öz əksini tapmış sxemə şagirdlərin diqqətini cəlb edin. Bu sxemdə əks olunmuş dövrlər barədə suallar verin. Verilmiş dövrləşmənin tarixini şagirdlərdən almağa çalışın.

Fasiləli oxu bitdikdən sonra mövzu ilə yekun müzakirə aparın. Bu zaman şagirdləri dərslərin sonunda verilmiş bəzi suallara yönəldin.

Bunun üçün qısa vaxt ayırın.

1. İbtidai icma dövründə dünyada baş vermiş hadisələri dövr baxımından əlaqələndirib izah edin.

2. İbtidai icma quruluşunun dağılmasına səbəb olan amilləri şərh edin.

3. Ocaq qədim insanları birləşdirirdi. Bəs indi insanları bir-birinə yaxınlaşdıran nədir? Bu iki fikri dövr və məkan baxımından dəyərləndirin.

4. İbtidai icma quruluşunun insanların dini görüşlərini müasir dini görüşlərlə əlaqəli təhlil edin.

5. Hərbi demokratiyanın müasir demokratiya ilə fərqi nədir?

6. İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən oxşar prosesləri sadalayıb, onların eyni dövrdə başvermə səbəblərini izah edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Şagirdlərə şifahi verilmiş bu tapşırığa ayrılan vaxt bitdikdən sonra sual və tapşırıqlara cavab ala bilərsiniz. Şagirdlərin fikirləri dinlənilir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edilir. Eləcə də müəllim, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş əvvəlcədən hazırladığı sualları şagirdlərə verməklə bu mərhələni yekunlaşdıra bilər.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin gedişindəki müzakirələr, eləcə də şifahi olaraq həyata keçirilən tədqiqatyönümlü tapşırığın nəticəsində şagirdlər İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edərək, İbtidai icma quruluşu dövründə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirmiş olacaqlar. Bəhs olunan dövrün özünəməxsus xüsusiyyətlərini vurğulamaqla ibtidai mədəniyyətdən daha təkmil mədəniyyətə doğru irəliləmək üçün yaranan şəraitin səbəblərini izah etməklə öz sənədlərini nəticələr şəkilində təqdim edərək, çıxarılan nəticələri ümumiləşdirə bilər.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə mövzunun sonunda verilmiş tapşırığı (İbtidai icma quruluşunun özünəməxsus xüsusiyyətlərini sxem tərtib etməklə təqdim edin.) icra etmək üçün verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Faktlar toplamaqla “Ən qədim əkinçilik məskəni – Çatalhöyük” adlı mətn hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: *izahetmə, qiymətləndirmə*

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Bu zaman qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq siz öz sinfinizin şagirdlərinə səviyyələr yazı bilərsiniz. Şagirdlərin bilik və bacarıqlarını əsasən 4 səviyyə üzrə qiymətləndirin. Bu səviyyələr meyarla uyğun həyata keçirilməlidir. Bu səviyyələr ən zəif bacarığa malik olan şagirdə tutmuş ən bacarıqlı şagirdə görə dəyişə bilər.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Bəzi səhvlərlə İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	İbtidai icma dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.
İbtidai icma quruluşu dövründə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallardan istifadə etməklə ibtidai icma quruluşu dövründə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Bəzi səhvlərlə ibtidai icma quruluşu dövründə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	İbtidai icma quruluşu dövründə baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərində də istifadə edə bilərsiniz.

Ad, soyad, ata adı: Məmmədov Murad Mübariz oğlu Tarix: 20 sentyabr 2017					
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Məntiqli yanaşmam var idi.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

Mövzu

2

Qədim Misir və İkiçayarası (Mesopotamiya)

Alt standartlar:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Qədim Misir, İkiçayarası və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2. Qədim Misir və İkiçayarasında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 1.3.1., Az.d. 1.2.2.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, fasiləli oxu, müzakirə, mühazirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, "Mumiya" filmindən epizod, dövrə aid mənbələr.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya üçün Misir və Mesopotamiyanın (İkiçayarası) zəngin tarixini əks etdirən şəkillərdən istifadə edə bilərsiniz. Əgər elektron təqdimat etməyə imkanınız varsa, şəkilləri slayd şəklində təqdim edin. Şəkillər təqdim edildikdən sonra sinfə suallarla müraciət edin. Şagirdlərin fərziyyələri dinləndikdən sonra fikirlərini ümumiləşdirin.

Motivasiya üçün digər bir vasitə xəritədir. Dünya xəritəsindən istifadə etməklə dünyanın ən qədim dövlətlərinin hansı olması barədə suallar verə bilərsiniz. Yaxud da şagirdlərə 6-cı sinifdən bəlli olan Misir və Mesopotamiya təqvimini göstərməklə bu təqvimin kimlərə məxsus olması və s. haqqında soruşa bilərsiniz. Suallar verməklə də motivasiya yaratmaq olar. Şagirdlərin sevimli filmlərindən olan “Mumya” filmi də motivasiya zamanı sizin köməyinizə çata bilər. Təvsiyə olunan motivasiyalardan biri də Luvr muzeyinə virtual səyahətdir. Bu səyahət zamanı Mesopotamiya və Misir zalları təqdim edilir. Şagirdlərə bu tarixi eksponatların hansı ölkələrə məxsus olması soruşulur. Sonra isə əlaqəli olaraq nə üçün bu eksponatların Fransada yerləşməsi barədə də suallar verə bilərsiniz. Şagirdlərin fərziyyələri dinlənir və ümumiləşdirilmə aparılaraq araşdırılacaq işə zəmin yaradılır. Tədqiqatın aparılması mərhələsində tədqiqat sualının verilməsi zəruridir.

Tədqiqat sualı: *Misir və Mesopotamiya tarixdə hansı iz qoya bilmişdi?*

Tədqiqatın aparılması: Mövzu geniş olduğundan dərsi qruplarla iş apararaq qurmağınız məqsədəuyğun olar. Tədqiqat işinə başlamazdan əvvəl hər iki dövlət barədə mühazirə söyləyə bilərsiniz. Bu mühazirə zamanı ecazkar Luvr muzeyinin Misir və Mesopotamiya zalında olan tarixin lal yaddaşının yadigar qalmış izindən şifahi şəkildə danışa bilərsiniz. Əgər görüntülü təqdimata imkan varsa, mühazirə görüntü ilə sintez şəkildə reallaşsa, maraqlı effekt yaradar. Digər bir təvsiyə şagirdlərdən hər hansının Misir və Mesopotamiya haqqında geniş bilikləri varsa, onun mühazirəsini də dinləmək olar. Bir şeyi qeyd edək ki, bütün tarix müəllimləri yaxşı bilir ki, istedadlı və maraq dairəsi geniş olan şagird mütləq keçiriləcək mövzuları nəzərdən keçirir, o barədə müstəqil şəkildə araşdırma da aparır. Yeniyetməlik yaş dövrünün xüsusiyyəti olan özünü təsdiq hissi və ya mən daha güclüyəm fikri onların dərslər zamanı daha çox məlumat vermək istəyi ilə nəticələnir. Siz bu şagirdlərin bacarığını yerindəcə boğmayın. Lazım gələrsə, onların bu qabiliyyətlərindən də istifadə edin.

Bütün sadalananlar sizin sinif üçün keçərli deyilsə, onda ən sadə yol, dərslərdə öz əksini tapmış mətnlə tanışlığı şagirdlərə tapşırın. Araşdırma məqsədilə şagirdləri qruplara bölüb aşağıda verilmiş tapşırıqların icrasını iş vərəqləri paylamaqla həyata keçirin. Qrup bölgüsü sizin öz seçiminizdən aslıdır. Bu bölgü rəqəmlər, rənglər və s. ola bilər. Əvvəlcədən hazırlanmış iş vərəqləri sövqedici olmalıdır. Verilmiş tapşırıqlar məqsədə çatmaq üçün vasitə olmalıdır. Tapşırıqlar hazırlayarkən mövzunun sonunda verilmiş sual və tapşırıqlardan da istifadəni təvsiyə edilir. Tədqiqatın aparılması üçün müəyyən vaxt ayırın və bu vaxta riayət olunmasını tapşırın.

Qrup işinin iş vərəqlərini hazırlayarkən sinfinizin xüsusiyyətlərini nəzərə alın. Ola bilər ki, dərslərdə verilmiş hər hansı bir sual və tapşırıq sizin sinif üçün maraq doğuran məqamlardandır və onların araşdırılması zəruridir.

I qrup. Misir “Nilin töhfəsi”dir fikrini əsaslandırın. Misirin təbii-coğrafi şəraitini onun təsərrüfat həyatına təsiri ilə əlaqələndirin.

II qrup. Misir və Mesopotamiyada yaranmış dövlətlərin o dövrdə Azərbaycan ərazisində mövcud olan dövlətlərlə əlaqələrinin əhəmiyyətini sistemli şəkildə şərh edin.

III qrup. Misir və Mesopotamiyanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından dəyərləndirin.

IV qrup. Misir və Mesopotamiyanın yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri faktlar göstərməklə izah edin.

V qrup. Dərslərdə verilmiş Misir və Mesopotamiyanın tarixinə aid mənbələri təhlil edib gəldiyiniz nəticələri sxemləşdirib təqdim edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayırdığınız vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini həyata keçirin. Təqdimatın edilməsindən öncə, yəni qrup işlərinin icrası başladığı vaxtdan qrup işinin qiymətləndirilməsi meyarını lövhədən asın. Sizə MV-nin ön səhifələrində qrup qiymətləndirmə meyarları ilə bağlı tövsiyələr verilmişdir. Aşağıda təqdim edilmiş qrup qiymətləndirmə meyarları nümunəsi sizin üçün tövsiyə olunur.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Qruplar işlərini təqdim edərkən nəticələri ümumiləşdirmək vacibdir. Qədim Misirin və Mesopotamiyanın ümumi xüsusiyyətlərini, onların tarixdə qoyduğu izi, dövlətçilik tarixi və s. bir-bir nəzərdən keçirilməli, nümunə olunaq məqamlar müqayisəli şəkildə təhlil edilməlidir.

Qeyd edək ki, qrup işlərinin müzakirəsi zamanı siz, dərslərdə verilmiş digər sual və tapşırıqları qrup üzvlərinə verməklə müzakirəni daha canlı edə bilərsiniz. Həm də bu, diqqətdən kənar qala biləcək məqamların da olmaması üçün zəmin yaradacaqdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bu mərhələdə dərslərin müddəti araşdırılan bütün faktlar bir növ gözəndən keçirilir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün tətbiq olunan metodlar nəticənin əldə edilməsində şagirdlərin iştirakı üçündür. Çalışın son nəticəni şagirdlər çıxarsın. Əgər məqsədinizə çatmırsınızsa, o zaman şagirdləriniz Misir və Mesopotamiyanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirəcəkdir. Həmçinin Misir və Mesopotamiyanın yaranması və inkişafı prosesini bu ərazilərdə baş vermiş geosiyasi dəyişikliklərin səbəblərini izah edəcəkdir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlərin araşdırdıqları dövrlə bağlı yaradıcılıqlarını üzə çıxarın. Hər bir şagirdə ayrıca bir vərəqdə Misir və Mesopotamiyanın tarixində baş vermiş proseslərin xronoloji cədvəlini yaratmalarını verə bilərsiniz. Yaxud da öncədən lal xəritə hazırlamaq imkanınız varsa, onu lövhədə asın. Şagirdləri öyrəndiyi dövlətlərin xəritəsini cizməyi (dövlətin, çayın və s. aid ola bilər) tapşırıq.

Ev tapşırığı: 1. Qədim Misir və Mesopotamiyada gedən siyasi proseslərə dair cədvəl qurun. 2. Qədim Misir və Mesopotamiya dövlətlərini araşdırın. Yaxud da bu iki dövlət haqqında araşdırma aparıb dərslərdə verilən mövzuya alternativ mövzu hazırlayın tapşırığını vermək olar.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə

Məqsədə uyğun çıxarılmış meyar əsasında formativ qiymətləndirməni səviyyələrə görə həyata keçirin. Siz əgər tövsiyə olduğu kimi qrup işi reallaşdıracaqsınızsa, o zaman qrup qiymətləndirilməsini mütləq həyata keçirin. Bu zaman bal, qiymət və s. simvollarından istifadə etməklə qrupların fəaliyyətini qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Misir, İkiçayarası və Azərbaycanca baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim Misir, İkiçayarası və Azərbaycanca baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Qədim Misir, İkiçayarası və Azərbaycanca baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir, lakin fikrini ifadədə problem var.	Qədim Misir, İkiçayarası və Azərbaycanca baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.
Qədim Misir və İkiçayarasında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim Misir və İkiçayarasında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Bəzi səhvlərlə Qədim Misir və İkiçayarasında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Qədim Misir və İkiçayarasında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Mövzu

3

Qədim İran və Hindistan

Alt standartlar:

1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Təlim məqsədi:

1. İran və Hindistanın tarixində baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri zaman baxımından dəyərləndirir.

2. İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

3. İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

İnteqrasiya: İnf. 2.2.4., Az.t. 3.1.1., Coğ. 3.2.1.

Təlim forması: kollektiv və cütlerle iş

Təlim üsulu: BİBÖ, müzakirə, Venn diaqramı

Resurslar: dünya xəritəsi, İran və Hindistanın xəritələri, hind musiqisinə aid audio vasitə, İran və Hindistana aid elektron vəsait, şəkillər, dərslik, cütlər üçün iş vərəqləri.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanı həyata keçirmək üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Əgər BİBÖ üsulunu seçmişinizsə, o zaman lövhədə dərsə başlayanda BİBÖ cədvəlini asın. Çünki BİBÖ dərsin motivasiya mərhələsindən başlayaraq sonadək doldurulması zəruri olan üsullardan biridir.

Bilirəm	İstəyirəm Biləm	Öyrəndim

Cədvəli lövhədən asmaq imkanınız yoxdursa, o zaman BİBÖ cədvəlini lövhədə çəke bilərsiniz. Lakin çəkilmiş cədvəl dərsin sonunadək silinməməlidir.

Aşağıdakı məlumatı şifahi şəkildə şagirdlərə çatdırın.

“E.ə. II minilliyin son əsrlərində Avropada yaşayan xalqlar böyük axınlarla Cənuba və Şərqə doğru hərəkət etmişdilər. Həmin tayfalar köç etmiş və yerli xalqlarla qaynayıb qarışaraq indiki hindlilərin və farsların əsasını qoymuşlar”.

Sonra isə şagirdlərdən bu tayfaların hansı olduğunu soruşun. Mütləq şagirdlərdən biri keçmiş yaddaşına söykənərək ari tayfalarının adını çəkəcəkdir. Əgər ari tayfalarının adı çəkilərsə, motivasiyanı davam edin. Şagirdlərdən bu tayfaların məskunlaşdığı ərazilərin adını soruşun. Şagirdlər Hindistan və İranın adını, yəqin ki, söyləyəcəklər. Şagirdlərin bütün bildikləri BİBÖ cədvəlinin “Bilirəm” hissəsində qeyd edilməlidir. Motivasiyanı əgər dərslikdə verilmiş materialla qura bilmirsinizsə, onda siz hind və İran musiqilərini səsləndirin. Bunun üçün məhz kompüter və ya hər hansı audeo vasitə mütləq deyil. Müasir dövrdə hər kəsin mobil telefonu olduğu üçün mobil telefon vasitəsilə də musiqiləri səsləndirə bilərsiniz.

Motivasiya üçün yaradılan situasiya mütləq şagirdlərin fərziyyələrinə səbəb olmalıdır. Bu mərhələ baş tutduqdan sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçid üçün tədqiqat sualını şagirdlərə verin.

Tədqiqat sualı: *İran və Hindistan tarixin yaddaşında nə kimi iz qoya bilmişdir?*

Tədqiqatın aparılması üçün cüt işinin verilməsi məqsədəuyğundur. Siz mövzuları hissələrə bölüb şagirdlərə tapşırıqları onun əsasında da verə bilərsiniz. Çünki əgər qabaqlayıcı tapşırıq verilməyibsə, şagirdlər mövzu ilə dərs zamanı tanış olmaq zəruriyyətindədirlər. Sizə tövsiyəmiz budur ki, şagirdlərə bu mövzu ilə bağlı əvvəlcədən qabaqlayıcı tapşırıq verin. Məsələn, Qədim İran və Hindistan barədə müxtəlif materiallardan istifadə etməklə məlumat oxuyun. Yaxud da əvvəlcədən siz özünüz hazırladığınız hər

hansı bir məlumatı şagirdlərə verib tanış olmalarını da tapşırıqla bilərsiniz.

Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün cütlərə aşağıdakı tapşırıqları vermək olar.

I cüt. İran və Hindistanı Venn diaqramı əsasında müqayisə edin.

II cüt. Verilmiş lal xəritəyə əsasən İran və Hindistan ərazilərini rəngləyib önəmli məkan adlarını qeyd edin. (Siz bu tapşırıq üçün lal xəritə hazırlamalısınız.)

III cüt. İranın qədim dövlətçilik tarixini sxem əsasında təqdim edin.

IV cüt. İran və Hindistanın dövlətçilik tarixindəki prosesləri xronoloji ardıcılıq əsasında cədvəl şəklində təqdim edin.

V cüt. Əhəməni imperiyasının Azərbaycan və digər ölkələrə təsirini şərh edin. Şərh zamanı xəritənin köməyindən istifadə edin.

VI cüt. Harappa mədəniyyəti nədən xəbər verir? Bu mədəniyyətin tarixi əhəmiyyətini izah edin. İzahı özünüzdən tərtib etdiyiniz sxem vasitəsilə həyata keçirin.

VII cüt. İran-Yunan müharibəsinin nəticələrini şərh edin. Şərhi həyata keçirmək üçün cədvəl tərtib edin.

VIII cüt. İran tarixində baş verən mədəni hadisə və prosesləri dünyanın digər ölkələrində baş vermiş oxşar prosesləri zaman baxımından dəyərləndirin. Bunun üçün sxem tərtib edin.

IX cüt. İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini faktlar göstərməklə şərh edin.

X cüt. Midiya və Əhəməni dövlətinin inkişafına, eləcə də süqutuna səbəb olan cəhətləri müəyyənləşdirib cədvəl tərtib edin. Cədvəli təqdim edərkən prosesləri dəyərləndirin.

Cütlərə verilmiş işlər sinfin sayından asılı olaraq dəyişə bilər. Bu ya daha çox cüt və ya az cütlüklər ola bilər. Əsas odur ki, məqsədinizə çatmaq üçün tapşırıqların reallaşdırılmasına şərait yaradı. Cütlərə verilmiş işin icrası üçün vaxt elan edin. Vaxtı elan etməzdən öncə cüt işinin qiymətləndirilməsi meyarı cədvəlini divardan asıb meyarları elan edin. Bu meyarlar aşağıdakı kimi ola bilər.

Cütlərdə işləyən şagirdlərin adı	Fəallıq səviyyəsi (zəif, orta, yüksək)	Əməkdaşlıq etmə	Qaydalara əməl olunması	Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə	Ümumi rəyə gəlmə
Ağazadə Çiçək					
Dadaşov Əli					

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Mübadilə prosesi cütlərə iş verilərək uzun çəkən proses hesab olunur. Ona görə də mübadilə üçün konkret vaxt elan edin. Mübadilə olunan işlərin müzakirəsini təşkil edərkən dərslərdə verilmiş suallar köməyinizə çatdı bilər. Yaxud da cütlüklər bir-birlərinə müzakirə üçün suallar da verə bilərlər. Əsas odur ki, dərslər canlı və öyrədici keçsin. Müzakirə zamanı uzunçuluğa və məqsəddən yayınma hallarına yol verməyin. Çünki bu sizin vaxta qənaət etməyinizə mane ola bilər. Bütün hallarda problemi elə qoymaq lazımdır ki, şagird onu dərk etsin və nəticə çıxara bilsin. Cüt işinin özünəməxsus üstün tərəflərini bilirsiniz. Bununla yanaşı, siz imkan verməyin ki, zəif şagirdlər güclü şagirdin kölgəsində gizlənsin. Onların potensiallarının üzə çıxarılması üçün müxtəlif cəhdlər edin. Bunlar suallar, xəritədə ölkənin yerini tapmaq və s. ola bilər.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bu mərhələ ən önəmli mərhələlərdən biridir. Çünki gördüyünüz və istiqamət verdiyiniz bütün işlərin sonu bu mərhələ ilə yekunlaşır. Yeni dərslərdə müddətində göstərdiyiniz əziyyət boşa getməmiş olmalıdır. Şagirdlər nəticədə Hindistan və İranın özünəməxsus xüsusiyyətlərini bilməklə yanaşı, bu ərazilərdə mövcud olan dövlətçilik ənənəsinin, özünəməxsus mədəniyyətin müsbət tərəflərini müəyyən etməli, baş vermiş uğursuzluqların səbəb-nəticə əlaqələrini dəyərləndirməlidir.

Bəhs olunan dövrdə İran və Hindistanın tarixində baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri zaman baxımından dəyərləndirməli, İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim etmək bacarığına yiyələnə bilər. Bununla yanaşı, İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh etməklə öz potensialını ortaya qoymalıdır. Bunun üçün də siz əvvəlcədən hazırladığınız suallarla şagirdlərə müraciət edə bilərsiniz.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə siz şagirdlərə araşdırılmış problemlə bağlı yaradıcı təfəkkürün məhsulu olacaq hər hansı bir tapşırıq verə bilərsiniz. Unutmayın ki, bu mərhələdə tamamlanmamış problemi həll etmək verilə bilməz. Yaradıcı tətbiq etməni cütlərlə davam edə bilərsiniz. Bu mərhələni həyata keçirmək üçün aşağıdakı tapşırıqlar tövsiyə olunur:

1. Hindistanda kasta quruluşunu sxemləşdirin.
2. Makedoniyalı İsgəndərin yürüşlərinin planını çəkin.
3. Midiya dövlətinin xəritəsini cızın.
4. I Daranın islahatlarını əks etdirən cədvəl hazırlayın.
5. Dərslərdə verilmiş mövzuya əsasən tarixi şəxsiyyətlərin özünəməxsus xüsusiyyətlərini cədvəl vasitəsilə göstərin.
6. Əhəməni dövlətinin tarixini əks etdirən xronoloji cədvəl qurun.

Ev tapşırığı: İran və Hindistanın yerli tayfalarına aid araşdırma aparıb təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, təqdimetmə, şərhətmə

Məqsədemüvafiq meyarlar əsasında formativ qiymətləndirməni həyata keçirin. Bu zaman sinfin bir neçə şagirdini formativ qiymətləndirə bilərsiniz. Bu şagirdlərin bugünkü dərslərdə zəif və ya güclü olmasından aslı olmayaraq aparılmalıdır.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İran və Hindistanın tarixində baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri zaman baxımından dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sınıf yoldaşlarının köməyi ilə İran və Hindistanın tarixində baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri zaman baxımından dəyərləndirir.	İran və Hindistanın tarixində baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri zaman baxımından dəyərləndirərəkən bəzi səhvlər edir.	İran və Hindistanın tarixində baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri zaman baxımından dəyərləndirir.
İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Bəzi səhvlərlə İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.
İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edərkən ciddi səhvlər edir.	Sualların köməyi ilə İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir, lakin faktlarda bəzi səhvə yol verir.	İran və Hindistanda baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Mövzu

4

Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin

Alt standartlar:

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Böyük Hun imperiyası və Qədim Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2. Böyük Hun imperiyası və Qədim Çinin tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

İnteqrasiya: Az.t. 1.2.2., Az.d. 1.2.3., 3.1.4

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, Venn diaqramı

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, paylama materialları və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanı Böyük Hun imperiyası ilə Çini bir-birinə bağlayan Çin səddinin üzərində qura bilərsiniz. Məlumdur ki, Çin səddi imperatorlar tərəfindən məhz hun basqınlarının qarşısını almaq üçün tikilmişdir. Motivasiyanın bu cür təşkili Çinin tarixinə də keçid verə bilər. Eyni zamanda Çinlə Böyük Hun imperiyası arasında hansı əlaqələrin olduğunu, bu ölkələrin oxşar və fərqli tərəflərini aşkar etməkdə köməkçi olar.

Yönləndirici suallardan istifadə etmək olar?

Çin səddi həqiqətənmi böyükdür?

Əgər bu sədd hunlara qarşı tikilmişsə, Hun imperiyasının hüdudları nə qədər böyük ola bilərdi?

Bu mənada tədqiqat sualını da bu suallara uyğun tərtib edə bilərsiniz?

Tədqiqat sualı: *Böyük Hun imperiyası ilə Çin hansı tarixi dövrlərdən keçmişdir?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaqdan ötrü siz, əvvəlcədən xronoloji cədvəllər hazırlaya və iş vərəqi qismində qruplara verə bilərsiniz.

I qrup – Tapşırıq 1. Böyük Hun imperiyası necə yarandı? Xronoloji cədvəli tamamlayaraq cavablarınızı iş vərəqlərinə qeyd edin.

Tapşırıq 2. Teoman Tanhu ilə Mete Tanhunun siyasi fəaliyyətində əsas amillərin oxşar və fərqli tərəflərini tapın. Venn diaqramını tamamlayın.

II qrup – Tapşırıq 1. Mete xaqanın hərbi uğurlarını xronoloji cədvəli tamamlamaqla sıralayın.

Tapşırıq 2. Mete xaqanı başqa hansı hökmdarla müqayisə edə bilərsiniz? Fikirlərinizi əsaslandırın.

III qrup – Tapşırıq 1. Böyük Hun imperiyasının tənəzzülü və süqutu haqqında açar sözlərdən istifadə etməklə kiçik mətn yazın ("Nikah diplomatiyası", e.ə. I əsrin ortaları Attila hunları, Çin).

Tapşırıq 2. Çin hansı yol ilə Böyük Hun imperiyasının dağılmasına nail oldu? Fikirlərinizi əsaslandırın.

IV qrup – Tapşırıq 1. Vahid Çin dövlətinin yaranmasını xronoloji cədvəli tamamlamaqla müəyyənləşdirin.

Tapşırıq 2. Çinin təsərrüfat həyatı necə idi? Fikirlərinizi əsaslandırın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara verilən tapşırıqlar bitdikdən sonra onun mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsini həyata keçirməyiniz zəruridir. Müzakirə zamanı aşağıdakı suallardan istifadə etməklə müzakirəni təşkil edə bilərsiniz.

Orta əsrlərdə yadelli basqınlarından qorunmaq üçün daha hansı müdafiə sistemlərindən istifadə olunurdu?

Hun imperiyasının yaranmasını Mete xaqanın adı ilə bağlamaq olarmı?

Sizcə, Hun imperatorlarının "bəlası" nədə idi?

Çin nə üçün nikah diplomatiyasına üstünlük verirdi?

Çinin təsərrüfat həyatı ilə mərkəzləşmiş dövlətin yaranmasında bağlılıq görürsünüzmü?

Çində hansı üsyanlar baş verdi?

Xan sülaləsinin devrilməsi ilə quldarlığın dağılması arasında hansı əlaqələr var?

Necə düşünürsünüz, Böyük Hun imperiyası daha güclü idi, yoxsa Çin?

Onların qüdrəti nədə idi?

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bu mərhələdə əvvəlcədən hazırladığınız sualların köməyi ilə şagirdlərdən aldığınız cavablarla aşağıdakı nəticələri çıxarın və dərsi ümumiləşdirə bilərsiniz. Böyük Çin səddi Hun işğallarına qarşı tikilmişdir. Çin bir dövlət kimi Hun imperiyasından daha dayanıqlı oldu. Lakin üsyanlar onu daxildən sarsıtdı və quldarlığın süqutuna gətirib çıxardı.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu zaman şagirdlərə referat hazırlamaq üçün tapşırıqlar verin. Referatın fərdi şəkildə hazırlanması və yoxlanılması uzun zaman apardığı üçün siz bu mərhələdə sinfi kollektiv işə də cəlb edin. Verilən müddət ərzində şagirdlər sizə vahid referat hazırlayıb təqdim edə bilərlər. Beləliklə də siz, şagirdlərdə birgə fəaliyyət bacarığını fomaləşdirə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Böyük Hun imperatorları adlı buklet hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, məruzə və referatlar hazırlanma

Qiymətləndirməni meyarlara əsasən reallaşdırarkən özünüqiymətləndirmə vərəqindən və ya digər qiymətləndirmə vasitələrindən istifadə edə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir, lakin dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Böyük Hun imperiyası və Qədim Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Faktlar əsasında Böyük Hun imperiyası və Qədim Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.
Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.	Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.	Faktlara əsasən Böyük Hun imperiyası və Qədim Çin tarixində rol oynamış şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

Qədim Yunanıstan və Roma

Alt standartlar:

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd Peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, II Mehmet Fateh, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qroznı) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Qədim Yunanıstanın və Qədim Romanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

2. Yunan və Roma işğallarının tabe edilən xalqların sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

3. Makedoniyalı İsgəndər və Yuli Sezarı mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 3.1.1., 4.1.1., Az.d. 1.2.2., Əd. 2.1.5.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: Venn diaqramı, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, videofraqment

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanı quldarlığın üzərində qurmaq daha səmərəli işin başlanğıcı ola bilər. Belə ki, bilir ki, həm Yunanıstan, həm də Roma ən qüdrətli quldar dövlət olmuşdur. Onlar həm də müasir hüququn, demokratik dövlət prinsiplərinin əsasını qoymuş sivilizasiyanın əsasını yaratmışlar.

Yönləndirici suallar: Qədim dövrdə qula sahib olmaq nə demək idi?

Qulu necə əldə edirdilər? Qədim dövrlərdə hansı halda dövlətlər daha qüdrətli hesab olunurdu? (Şagirdlər daha çox qulu olan ölkə fikrinə gəlməlidirlər.)

Qul əldə etmək üçün dövlətlər hansı tədbirləri gücləndirirdilər?

Hansı qüdrətli quldar dövlətləri tanıyırsınız? (Şagirdlər Yunanıstanın və Romanın adını çəkməlidirlər.)

Tədqiqat sualı: Qədim Yunanıstanın və Romanın tarixdəki rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın gedişi: Sınıf qruplara böldükdən sonra Yunanıstan və Romanın tarixinə çox qısa səyahət edə bilərsiniz. Onlar 6-cı sinifdə bu ölkələrin tarixini öyrənmiş və müəyyən biliklərə malikdirlər. Sonra isə tapşırıqlarınızı verə bilərsiniz.

I qrup – Yunanıstanda quldar cəmiyyətin formalaşması necə baş vermişdir? Afina tarixinin əsas məqamlarını ayıraraq bildiklərinizi sistemləşdirin.

II qrup – Qədim Spartanın və demokratik Afinanın sosial-siyasi vəziyyətini Venn diaqramı vasitəsilə müqayisə edin.

III qrup – Nə üçün Solon islahatlar keçirməli oldu? İslahatları sadalayın və suala dair fikirlərinizi əsaslandırın.

IV qrup – Sizcə, İsgəndər nəyə görə özünü Əhəməni şahlarının varisi, Şərq ənənələrinin davamçısı kimi göstərməyə çalışırdı? Fikirlərinizi əsaslandırın və İsgəndərin işğallarını xronoloji baxımdan zaman oxunda göstərin. (Tapşırıqlar üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra iş vərəqlərini yığın və ikinci mərhələyə keçin.)

Tədqiqatın ikinci mərhələsi

I qrup – Romadakı polis sistemi ilə Afina polis sistemini müqayisə edin. Venn diaqramında göstərin.

II qrup – Sezarın Romada etdiyi dəyişiklikləri Solon islahatları ilə müqayisə edin. Nə üçün Romada respublika tənəzzülə uğradı?

III qrup – Romada respublika xalqın hüquqlarını necə qoruyurdu? Fikirlərinizi əsaslandırın.

IV qrup – Romada imperiya necə yarandı? Fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup liderləri əvvəlcə birinci mərhələnin tapşırığına cavabları səsləndirirlər. Bu zaman səhvlər düzəldilir, anlaşılmazlıq varsa, suallarla tamamlanır, sonra isə müqayisə xarakterli ikinci tapşırığın cavabları səslənir. Beləcə qrup liderləri bir-birini əvəz edirlər. Bu dərstdə mübadilə və müzakirə mərhələsinə maksimum vaxt verilməlidir, çünki tapşırıqlar kifayət qədər əhatəli məlumatı ifadə edir.

Müzakirə sualları kimi aşağıdakılardan istifadə edə bilərsiniz:

- ✓ Aralıq dənizi hövzəsində yerləşməsi Yunan koloniyalarının yayılmasına nə kimi təsir göstərmişdir?
- ✓ Yunanıstan koloniyalarının yayılması və ölkənin iqtisadi inkişafı arasında hansı əlaqələr var?
- ✓ Nə üçün Sparta oliqarxiyasına demokratiya sərf etməirdi?
- ✓ Romadakı vətəndaş müharibəsinin əsas məqamları hansılardır?
- ✓ Romada vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdığını nə göstərir?
- ✓ Romada yoxsulların tələbləri illər boyunca necə dəyişilirdi?
- ✓ Milan edikti nədir? O kimin hüquqlarını qoruyurdu?

Qrup işi zamanı qrup üzvlərinin özünü qiymətləndirməsi üçün aşağıdakı kimi özünüqiymətləndirmə vərəqi paylaya bilərsiniz.

Qrupun işində fəaliyyətinizi müvafiq bal ilə (1-dən 5-dək) qiymətləndirin:

Tapşırığı başa düşdüm və başqalarına izah etdim.	
Başqaları ilə əməkdaşlıq edirdim.	
İşin müəyyən hissəsini yerinə yetirdim.	
Fəallıq göstərir və vaxtdan səmərəli istifadə edirdim.	
İdeyalarımı qrupla bölüşdürürəm.	
Mənbələrdən istifadə edirdim.	

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin əvvəlki mərhələlərini yekunlaşdırıb ümumi nəticə çıxarmaq üçün şagirdlərə əlavə suallarla müraciət edin. Verəcəyiniz sualları əvvəlcədən hazırlayın. Bununla belə dərsin gedişindən asılı olaraq əlavə suallar da yarana bilər ki, bu da müəllimin dərsə yaradıcı yanaşmasından asılı ola bilər. Beləliklə də mövcud dərslər üzrə ümumiləşdirmələr aparılır.

Qiymətləndirmə meyarları: *Məkan baxımından qiymətləndirmə, şərh etmə, mənafeyi baxımından qiymətləndirmə.*

Meyarlar cədvəli hazırlayın. Qrupları meyarlarla, şagirdləri isə fərdi şəkildə səviyələrə görə qiymətləndirə bilərsiniz. Sual və tapşırıqların kifayət qədər olması şagirdlərin fərdi sorğusuna imkan verir. Bu baxımdan formativ qiymətləndirməni dəqiqliklə apara bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qədim Yunanıstan və Qədim Romanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim Yunanıstan və Qədim Romanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Bəzi faktlarda səhvlər etməklə Qədim Yunanıstan və Qədim Romanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Qədim Yunanıstan və Qədim Romanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
Yunan və Roma işğallarını işğal olunmuş xalqların sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Yunan və Roma işğallarını işğal olunmuş xalqların sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Yunan və Roma işğallarını işğal olunmuş xalqların sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Faktlara istinad etməklə Yunan və Roma işğallarını işğal olunmuş xalqların sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.
Makedoniyalı İskəndər və Yuli Sezarı mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Makedoniyalı İskəndər və Yuli Sezarı mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Makedoniyalı İskəndər və Yuli Sezarı mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Faktlara əsasən Makedoniyalı İskəndər və Yuli Sezarı mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Alt standartlar:

5.1.1. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Aqrar cəmiyyətin qədim dövlətlərin mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah edir.
2. Qədim dünya mədəniyyətini sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.
3. Qədim dünya mədəniyyətini sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.

İnteqrasiya: Az.t. 5.1.1., Az.d. 1.2.3., Əd. 3.1.2.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə, klaster

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanı təşkil etmək çətin deyil. Siz elektron lövhədə bir neçə sadə əşyanın və tikililərin şəkillərini göstərin. Məsələn, şahmat, kompas, xətkəş, hündürmərtəbəli binalar, stadion, cərrahi alətlər, kitabxana, teatr binası, maska, parça və s. Bu əşyaları məzmunu uyğun olaraq artır və ya dəyişdirə bilərsiniz. Sonra əşyaların funksiyalarını və əhəmiyyətini soruşun. Onları birləşdirən ümumi əlamətləri öyrənin. Şagirdlərdən mədəniyyət sözünü almalısınız.

Ardınca bu əşyaların nə qədər qədim ola biləcəyini soruşun. Nəhayət, bu əşyaların harada tapıldığını və nə zaman ixtira edildiyini öyrənin.

Tədqiqat sualı: *Qədim dünyanın mədəniyyəti müasir dövrümüze nə qədər təsir edə bilmişdir?*

Tədqiqatın aparılması: Qısa şəkildə təqdimat formasında Qədim dünyanın mədəni nümunələrini göstərin. Lövhədə piramidaların, Qədim Roma və Yunan mədəniyyətinə aid bəzi nümunələri də nümayiş etdirə bilərsiniz. Xüsusən də dini məzmunlu heykəlləri, Misir heroqliflərini və s. şəkilləri göstərərək şagirdlərdən onlar haqqında məlumatlı olduqlarını soruşun. Nəhayət, dünyanın 7 möcüzəsi haqqında məlumatlar da verin. Sonra qruplar təşkil edin. Qruplara möcüzələrin adını versəniz, məqsədəuyğun ola bilər. Əvvəlcə Qədim dünyanın mədəni nailiyyətlərini ölkələrə müvafiq olaraq təsnif etməliyik. Şagirdlərin köməyi ilə mədəniyyətin hansı sahələri əhatə etməsinə dair lövhələr – klaster

hazırlayın. Klasterin əsas hissələrini “elm və təhsil”, “memarlıq və incəsənət”, “şifahi və yazılı ədəbiyyat”, “texniki ixtiralar”, “dini baxışlar” ifadələri təşkil edə bilər. Bunun ardınca şagirdlərə aşağıdakı qrup tapşırıqlarını verə bilərsiniz.

I qrup. Dərslıkdəki mətndən istifadə etməklə Qədim Misirin mədəni nailiyyətlərini araşdırın və referat hazırlayın.

II qrup. Dərslıkdəki mətndən istifadə etməklə Qədim Yunanıstanın və Romanın mədəni nailiyyətlərini araşdırın və referat hazırlayın.

III qrup. Dərslıkdəki mətndən istifadə etməklə Qədim Hindistanın mədəni nailiyyətlərini izah edib referat hazırlayın.

IV qrup. Dərslıkdəki mətndən istifadə etməklə Qədim Çinin mədəni nailiyyətlərini əsaslandırıb referat hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə qruplar təqdimatları ilə bölüşürlər. Müzakirə suallarının düzgün tərtib edilməsi vacib məsələdir. Belə ki, məqsədə çatmaq üçün bu mədəniyyətlər arasında əlaqələri araşdırmalıyıq.

Müzakirə sualları: Əslində bu sualların əksəriyyəti dərslıkdə verilmişdir. Siz onları sistemləşdirə bilərsiniz. Məqsəd qədim dövr mədəniyyətinin dini dünyagörüşdən asılı olduğunu müəyyənləşdirməkdir.

- Məsələn, tikilən abidələr nəyi əks etirdi?
- Piramidalar kimin şərəfinə tikilirdi?
- Olimpiya oyunları kimin şərəfinə keçirilirdi?
- Bu zaman Qədim yunanlar niyə müharibələri dayandırırıldı?
- Qədim yunan elmi hansı sahələri əhatə edir?
- Şahmat oyunu özündə hansı prosesi əks etdirir?
- Çin fəlsəfəsinin əsasında nə dayanırdı?

Bu zaman müqayisəli təhlil aparmaq mümkündür. Belə ki, bütün qrupla bərabər, Venn diaqramı vasitəsilə Şərq və Qərb mədəniyyətini müqayisə edə bilərsiniz. Bu sivilizasiyaların oxşar və fərqli tərəflərini aşkar edə bilərsiniz. Müzakirə suallarınızı davam edərək elmin humanizmlə əlaqəsini araşdırın. Aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

Hindistanın dini dünyagörüşü hansı sosial münasibətlərdə öz əksini tapırdı?

Yunan elmində insana münasibət necə formalaşmışdı? Humanist ideyaların formalaşması Yunanıstanın quldar demokratiyası ilə bağlı ola bilərdimi? və s.

Nəhayət, tədqiqat sualına cavab vermək üçün bu gün biz qədim dünyanın hansı nailiyyətlərindən istifadə edirik? Digər fənlərdən hansı qədim alimərin kəşflərini tanıyırsınız? Müasir Olimpiya oyunlarının məqsədi ilə qədim oyunların məqsədi arasında hansı uyğunluqlar var və s. Beton nədir? Onu indi harada istifadə edirlər?

Qrupların işi qrup qiymətləndirmə meyarı əsasında aparılır.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Nəticələrin çıxarılmasına müzakirə sualları kömək etməlidir. Bununla yanaşı bu zaman siz şagirdlərə əlavə suallar verə bilərsiniz. Dərslikdən verilmiş suallardan da istifadə etmək olar. Verilən suallara, alınan cavabların köməyi ilə siz tədqiqat sualına cavab tapa və dərsi ümumiləşdirə bilərsiniz. Ümumiləşdirmə apararı zaman elə edin ki, şagirdlər aşağıdakı nəticələrə gəlmiş olsunlar. Beləliklə, Qədim dövrdə elm və mədəniyyətin inkişaf etdiyi və quldar cəmiyyətinə xas olan sivilizasiya formalaşmışdır. Bu sivilizasiyanın yayılması və təsir imkanları çox geniş idi. Günümüzdə belə qədim dövrün nailiyyətlərindən istifadə olunmaqdadır. Ümumiyyətlə, sonda şagirdlər əldə etdikləri biliklər əsasında Qədim dünyanın mədəniyyətini sivilizasiyanın inkişafına təsirini izah edə, faktlarla təsirini əsaslandırır və bununla bağlı referat hazırlayırlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Dərs məzmunlu olduğundan yaradıcı tətbiqetməni qruplarla davam etdirə bilərsiniz. Hər bir qrup tapşırığın davamı olaraq bukletlər hazırlasalar daha yaxşı olar. Bukletlər qrup üzvləri arasında klasterin əsas hissələrinə uyğun olaraq könüllülük şərtlə bölüşdürülə bilər. Məsələn, qrup üzvlərindən biri Misirin memarlığı haqqında, digəri elmi nailiyyətləri, başqa birisi isə dini dünyagörüşü və s. haqqında buklet hazırlaya bilər.

Ev tapşırığı: Qədim dünya mədəniyyəti haqqında elektron təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: *izahetmə, referat hazırlama, əsaslandırma*

Qeyd olunan meyarlar əsasən şagirdlərin qiymətləndirilməsi bacarıqlarına müvafiq olaraq aparılır, dərs zamanı, tədqiqatın bütün mərhələləri qeydə alınır. Dərs müddətində qruplar izahetmə və əsaslandırma, referat hazırlama meyarlarına görə qiymətləndirilir. Ev tapşırığı isə ayrıca yaradıcı tətbiqetmənin meyarlarına görə dəyərləndirilir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Aqrar cəmiyyətin qədim dövlətlərin mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə aqrar cəmiyyətin qədim dövlətlərin mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah edir.	Bəzi səhvlərlə aqrar cəmiyyətin qədim dövlətlərin mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah edir.	Aqrar cəmiyyətin qədim dövlətlərin mədəniyyətinin inkişafına təsirini izah edir.
Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əqələ təsiri ilə bağlı referat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əqələ təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.	Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əqələ təsiri ilə bağlı referat hazırlayır, bəzi səhvlərə yol verir.	Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əqələ təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.
Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsi ilə Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.	Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır, fikrini ifadədə səhvlər edir.	Qədim dünya mədəniyyətinin sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çin

Alt standartlar:

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2. Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

3. Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

İnteqrasiya: Az.t. 1.2.2., Coğ. 3.2.1., İnf. 3.2.2.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: fasiləli oxu, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Dərsin adından görüldüyü kimi bir neçə fərqli ölkənin tarixinə dair bacarıqlar bir dərsdə reallaşmalıdır. Əslində bu dərsin məzmunu daha çox standartın reallaşmasına istiqamətlənmişdir. Dərsi bir-birindən tam fərqli formada və yönümdə təşkil etmək olar. Çox güman ki, bir müəllim kimi dərsin təşkilinə dair sizdə müxtəlif suallar yaranacaq. Motivasiyanı təlimin məqsədinə xələl gətirmədən necə qurmalıyam, tədqiqat sualı nədən ibarət olacaq, verilən informasiya şagird üçün nə dərəcədə gərəklidir? Buna görə də yaxşı olar ki, dərsin məzmunu ilə tanış olduqdan sonra burada vahid xətləri aşkar etməyə çalışın. Bu sizə qarşılaşdığınız sualları cavablandırmaqda kömək edəcəkdir.

Cari dərsin məzmunu Erkən Orta əsrləri əhatə edir. Məlumdur ki, Erkən Orta əsrlər dünyada feodalizm quruluşunun yaranması prosesi ilə fərqlənir. Feodalizm hər yerdə eyni formada təzahür etsə də, onun inkişafı xalqların ictimai, mədəni və siyasi vəziyyətindən çox asılı şəkildə baş vermişdir. Bu baxımdan motivasiyanın ana xəttini feodalizmin üzərində qursanız, sizə daha rahat olar.

- ✓ Bunun üçün sizə yönləndirici suallar kömək edə bilər:
- ✓ Quldarlıq quruluşu nə zaman dağıldı?
- ✓ O hər yerdə eyni zamanda dağıldımı?

- ✓ Sizcə, quldarlıq quruluşunun dağılmasında hansı amillər daha çox rol oynamışdır?
- ✓ Onu əvəz edən ictimai-siyasi quruluş hansı idi?
- ✓ Fеоdalizm haqqında nə bilirsiniz?

Tədqiqat sualı: *Bəs görəsən, Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çinin erkən orta əsrlərdə feodal münasibətləri necə qurulmuşdur?*

Tədqiqatın aparılması: Sınıf qruplara bölün. Onlara əvvəlcədən hazırladığınız paylama materiallarını paylaya bilərsiniz. İş vərəqlərində daha çox cədvəllərə yer verə bilərsiniz. Bu cədvəllərin köməyi ilə ölkələri ümumiləşmiş şəkildə tədqiq etmək olar.

I qrup. Erkən Orta əsrlərdə Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çində feodal-kəndli münasibətləri necə təşkil olunmuşdur? Cədvəli tamamlayın.

	Qafqaz	Hindistan	Çin	Ön Asiya
Torpaq				
Vergi				

II qrup. Sübut edin ki, din Erkən Orta əsrlərdə feodalizmin bərqərar olmasında başlıca amillərdən biri idi. Ölkələrə əsasən dinin ictimai və siyasi mövqeyini cədvəle görə müəyyənləşdirin.

	Qafqaz	Hindistan	Çin	Ön Asiya
Hökmdarlar				
Feodallar				
Kəndlilər				

III qrup. Nə üçün işğalçılıq siyasəti feodal dövlətlərinin başlıca gəlir mənbəyi idi? İşğallar ölkələrə nə gətirirdi? Cədvəli müvafiq şəkildə tamamlayın.

	Qafqaz	Hindistan	Çin	Ön Asiya
Hansı ərazilər işğal olunmuşdur?				
Feodallar nə qazanırdılar?				
Əhalinin daha hansı təbəqəsi bundan yararlanırdı?				

IV qrup. Sübut edin ki, Erkən Orta əsr dövlətləri üçün ticarət də vacib sahərdən biri idi. Kontur xəritədə Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çinin ərazilərini göstərin və bu dövlətləri bir-birinə birləşdirən ticarət yollarını çəkməklə suala cavab axtarın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Şagirdlər məlumatı paylaşıdıqdan sonra müzakirələr başlayır. Siz onlara müzakirə sualları ilə müraciət edin.

- ✓ Töycü və biyar nə idi? Onlar nə üçün yığılırdı?
- ✓ Erkən orta əsrlərdə Azərbaycanda hansı dövlətlər mövcud idi? Bu zaman hansı dövlət Azərbaycan torpaqlarını əsarət altına almaq istəyirdi?
- ✓ Ərəblərin gəlişi ilə Albaniyanın taleyində hansı dəyişikliklər baş verir?
- ✓ Ərəb xilafətinin dağılması nəticəsində Qafqazda hansı dövlətlər yaranır?
- ✓ “Arranın anası” ifadəsi sizə nə deyir?
- ✓ Ərəb yürüşləri Hindistanda hansı dəyişikliklərə gətirib çıxarır?
- ✓ Çində iri ticarət yollarının və tikintilərin salınmasını hansı amillərlə izah edə bilərsiniz?
- ✓ Tan və Sin sülalələrinin tarixində hansı oxşar məqamlar görmək mümkündür?

Bu zaman informasiyanın toplanması və təhlili kimi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün 5 bal sistemindən istifadə etmək məsləhət görülür.

Təqdim edilmiş cavabların qiymətləndirilməsi üçün aşağıda verilmiş vasitədən istifadə edə bilərsiniz.

Informasiyanın təqdim edilməsi

Həmişə dəqiqdir	
Kifayət qədər dəqiq deyil	
Əsasən dəqiqdir	
Qeyri-dəqiqdir	
İnformasiya yoxdur	

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Beləliklə, ümumiləşdirmə aparmaq mümkündür. Erkən feodalizm dövründə feodal münasibətləri sürətlə inkişaf edirdi. Kəndlilər asılı vəziyyətə düşmüşdülər. Feodallar daha çox torpağa sahib olmağa çalışırdılar. Buna görə də işğalçılıq bu dövrdə ən geniş yayılmış siyasi fəaliyyətə çevrilmişdi. Ən böyük torpaq sahibi hökmdarlar idi. Onların başqa xalqların torpaqlarını işğal etməkdə xüsusi maraqları var idi. Din isə insanları feodalizmə buxovlayırdı.

Yaradıcı tətbiqetmə: Xronoloji cədvəl qurun və ölkələrin erkən orta əsrlər tarixini həmin xronoloji çərçivəyə görə təqdim edin.

Ev tapşırığı: “Hindistan ecəzkarlığın vətənidir” adlı esse yazın.

Qiymətləndirmə meyarları: *müqayisəli dəyərləndirmə, izahetmə, təqdimetmə*

Qiymətləndirmə standarta uyğun seçilmiş məqsədemüvafiq meyarlar əsasında aparılmalıdır.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Faktlara əsasən Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çinin oxşar sosial-iqtisadi hadisə və proseslərini zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.
Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələrini tarixi zaman baxımından izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Faktlara əsasən Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan, Çində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.
Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Faktlara əsasən Qafqaz, Ön Asiya, Hindistan və Çində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

Mövzu

8

Türk dövlətləri

Alt standartlar:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Türk dövlətlərinin siyasi mövqeyini Azərbaycanda baş verən hadisələrlə əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2. Türk dövlətlərinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3. Mənbələrə əsasən türk dövlətlərinin tarixinə dair materialları toplayıb məruzə hazırlayır.

İnteqrasiya: Az.t. 1.3.1., Əd. 3.1.3., Az.d. 3.1.4.

Təlim forması: fərdi və kollektiv iş

Təlim üsulu: müzakirə, ziqzaq, Venn diaqramı

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, paylama materialı

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Bu mərhələ dərsin “açarı” qisminə çıxış edir. Türk dövlətlərinin şanlı tarixinə marağın oyadılması təkcə dərsliyin üzərinə düşmür. Bu maraq, ilk növbədə, dərs prosesində formalaşmalıdır. Ona görə də müəllimin üzərinə müəyyən yük düşür. Motivasiyanın düzgün qoyulması ilə şagird marağının cəlb olunmasını təmin etmiş olarsınız. Yaxşı olar ki, türk dövlətlərini bir-birinə bağlayan dil, din, ümumi adətlər, ənənələr, şəxsiyyətlər üzərində dayanasınız. Azərbaycanın dövlət bayrağının rənglərinə də müraciət edə bilərsiniz. Yönləndirici suallardan düzgün istifadə etmək lazımdır. Açar sözlərdən də istifadə etmək olar.

- Avropa Hun dövləti
- Attila
- Göytürk xaqanlığı
- Xəzər xaqanlığı
- Qəznəvilər dövləti
- Sultan Mahmud

Bu sözləri birləşdirən ümumi anlayışları sadalayın (məqsədiniz “Türk dövlətləri” sözünü almaqdır).

Sonra Azərbaycan bayrağının rəmzlərini soruşa bilərsiniz.

- Göy rəng nəyi ifadə edir?
- Türkləri bir-birinə hansı amillər birləşdirir?
- Hansı türk xalqlarını tanıyırsınız?
- Hansı hadisə türk xalqlarının bu qədər yayılmasına səbəb oldu?

Tədqiqat sualı: Feodalizm dövründə türk dövlətlərinin siyasi və mədəni münasibətləri necə formalaşmışdı?

Tədqiqatın aparılması: Əvvəlcə qruplar təşkil olunur. Sonra hər bir qrup üzvü ayrıca nömrələnir. Bundan sonra nömrələnmiş üzvlər yerlərini dəyişərək əvvəlcədən təyin olunmuş yerləri tutur və ekspert qrupunu təşkil edirlər. Ziqzaq üsulu ilə işi təşkil etmək üçün ekspertlər qrupuna paylama materialları verilir. Onlar paylama materialını oxuduqdan sonra suallar əsasında müzakirələr aparırlar. Vaxt bitdikdə isə müəllimin işarəsi ilə öz qruplarına qayıdirlar.

Paylama materialı 1. Avropa Hun dövləti (mətn əlavə olunur).

Suallar: Avropa Hun dövləti necə yarandı? Bu dövlətin hüduqları haqqında nə deyə

bilərsiniz? O hansı dövlətlərlə qonşu idi? Hun tayfalarına daha hansı tayfalar qoşulmuşdu? Nə üçün Attilaya “dünyanın hakimi” deyirdilər? O hansı əraziləri tuta bilmişdi? Katalaun çölündə nə baş vermişdi?

Paylama materialı 2. Göytürk xaqanlığı (mətn əlavə olunur).

Suallar: Göytürk dövləti necə yaranmışdır? Muğan xaqanın fəaliyyəti nədən ibarət olmuşdur? Tapo xaqanın fəaliyyəti ilə Muğan xaqanın fəaliyyətində hansı ümumi tərəflər var? Göytürk dövləti niyə parçalanır? Elteris xaqanın fəaliyyətini kimin fəaliyyətinə bənzədə bilərsiniz.

Paylama materialı 3. Xəzər xaqanlığı (mətn əlavə olunur).

Suallar: Xəzər xaqanlığı hansı prosesin nəticəsində yaranır? Xəzər torpaqları əvvəllər hansı dövlətlərin tərkib hissəsi olub? Xəzərlərlə slavyanlar arasında münasibətlərin normal müstəvidə olması nə ilə bağlı idi? Bizansla xəzərlər arasında hansı münasibətlər formalaşmışdır? Xəzər dövləti nə üçün sonda tənəzzülə uğradı?

Paylama materialı 4. Qəznəvilər dövləti (mətn əlavə olunur).

Suallar: Qulamlar kimlər idilər? Nə üçün onların siyasi mövqeyi gücləndi? Alptəkin və Səbuktəkinin hansı oxşar fəaliyyətini qeyd edə bilərsiniz? Nə üçün Sultan Mahmudun hökmdarlıq dövrü Qəznəvilərin yüksəliş dövrü hesab edilir? Qəznəvi dövlətinin tənəzzülü nə ilə bağlı idi?

Öz yerlərinə qayıdan ekspertlər aldıkları məlumatlarla bölüşməlidirlər. Lakin bunun üçün onlara müəyyən tapşırıqlar verilməlidir. Venn diaqramından istifadə etmək olar. Dövlətləri məqsəduyğun şəkildə bir-biri ilə müqayisə edin.

Ziqzaq metodu uzun müddət tələb etdiyindən 10 dəqiqə vaxt ayıra bilərsiniz.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Mübadilədən sonra qısa şəkildə müzakirə aparılır. Yaxşı olar ki, ümumiləşmiş suallar verilsin. Suallar təxminən belə olar: Türk dövlətləri hansı ərazilərdə yerləşirdi? Bu dövlətlərin qüdrətlənməsində hansı hökmdarların rolu olmuşdur? Dövlətlərin tənəzzülü nə ilə bağlı idi? Daha nə bilmək istəyirsiniz?

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirələr türk dövlətlərinin yaranması və tənəzzülü proseslərində eyniyyətin olduğunu aşkar edəcəkdir. Bunu şagirdlərin köməyi ilə əldə etməlisiniz. Bu eyniyyət müasir dövrdə də davam etməkdədir. Türk xalqlarının gücü onun birliyində və milli özünüdərkində olduğu nəticəsinin əldə olunması vacib məsələdir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Şagirdlərin hadisələrin xronoloji çərçivəsini müəyyənləşdirmək üçün onlara dövlətlərin taleyində baş verən mühüm tarixi hadisələr arasında əlaqələr tapmağı və buna dair xronoloji cədvəlin hazırlanmasını tapşırıq kimi verə bilərsiniz. Bu vaxt şagirdlər qarşısında zaman oxunu müxtəlif rənglərdən, sxemlərdən istifadə edərək çəkmək tələbini də qoya bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Türk dövlətləri haqqında esse yazın.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə, məruzə hazırlama

Qiymətləndirmə bütün dərs boyunca aparılır. Hər bir şagirdin fəaliyyəti nəzarətdə saxlanılır. Meyarlara və səviyyələrə görə formativ qiymətləndirilmə yazılır.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türk dövlətləri və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Türk dövlətləri və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Türk dövlətləri və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Mənbələrə əsasən Türk dövlətləri və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.
Türk dövlətlərinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Türk dövlətlərinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Türk dövlətlərinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Mənbələrə əsasən Türk dövlətlərinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
Mənbələrə əsasən türk dövlətlərinin tarixinə dair materiallar toplayıb məruzə hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mənbələrə əsasən türk dövlətlərinin tarixinə dair materiallar toplayıb məruzə hazırlayır.	Mənbələrə əsasən türk dövlətlərinin tarixinə dair materiallar toplayıb məruzə hazırlayır. Lakin bəzi səhvlərə yol verir.	Mənbələrə əsasən türk dövlətlərinin tarixinə dair materiallar toplayıb məruzə hazırlayır.

Mövzu

9

Türk cəmiyyətinin quruluşu

Alt standartlar:

1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Türk cəmiyyətlərində baş verən mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2. Mənbələr əsasında türk cəmiyyətlərinin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

İnteqrasiya: Coğ. 3.2.1., Az.t. 1.2.2., Az.d. 3.1.1.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: müzakirə, Venn diaqramı

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, “Dədə Qorqud” filmindən fraqment

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. “Dədə Qorqud” filmindən Qazan xanın adqoyma hadisəsi fraqmenti göstərilir. Şagirdlər türklərin adət-ənənəsi haqqında filmə dair bəzi suallara cavab verə bilərlər. Sizcə, türklər öz övladlarına nə üçün bu formada ad qoyurlar? Onlar insanların hansı keyfiyyətlərinə üstünlük verirlər? Bu türklərin hansı digər xüsusiyyətlərini ortaya qoyur?

Tədqiqat sualı: *Bəs, görəsən, erkən orta əsrlərdə türk cəmiyyətlərinin ictimai və siyasi vəziyyəti necə idi?*

Tədqiqatın aparılması:

I qrup – Türk cəmiyyətlərində hakimiyyətin idarə olunması necə təşkil olunmuşdur? Sxemi tamamlayın. (Bu tapşırıqda sxem tərtib etmək daha məqsəduyğun olardı. Siz dövlət orqanlarını ayrıca müəyyənləşdirib onların türk cəmiyyətlərində necə adlanmasını soruşa bilərsiniz və ya əksinə adları qeyd edib, bu adların hansı vəzifə sahibi olduqlarını müəyyənləşdirməyi tələb edə bilərsiniz.)

II qrup – Türk cəmiyyətlərində feodal nərdivanı necə təşkil olunmuşdur? (Bu tapşırıqın yerinə yetirilməsində yuxarıda qeyd etdiyimiz üsuldən də istifadə etmək olar.)

III qrup – Türk cəmiyyətlərində qadına münasibət necə idi? Qadın hüququ necə qorunurdu? Faktlara əsaslanaraq suallara cavab verin.

IV qrup – Türk cəmiyyətlərində qanunlar necə tənzimlənirdi? Açar sözlərdən istifadə etməklə Tura haqqında kiçik esse yazın (qanun, cəza, ciddi, yarğan, yabqu).

V qrup – Türk cəmiyyətlərində baş verən mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirin.

VI qrup – Mənbələr əsasında türk cəmiyyətlərinin tarixinə dair məruzə hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Bu mərhələdə şagirdlər öz işlərində gəldikləri nəticələri bir-birilə mübadilə edəcəklər. Sizin işiniz cavabların dəqiq olması və qüsurların aradan qaldırılmasıdır. Ümumiləşdirmə aparmaq üçün müzakirə suallarına ehtiyac var. Buna görə də aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz:

- ✓ Dövlətin başında kim dururdu, yabqu, yoxsa xaqan? Onların hansı oxşar və fərqli cəhətləri var idi? (Bu zaman Venn diaqramına müraciət etmək olar.)
- ✓ Mətn əsasında türk qadınlarının hüquq və vəzifələri nədən ibarət idi?
- ✓ “Qanun” türklər üçün nə demək idi?
- ✓ Tura hansı cinayətlərə görə ən ağır cəzanı nəzərdə tuturdu?
- ✓ Turanı türklərin konstitusiyası kimi dəyərləndirmək olarmı?
- ✓ Qədim türklər nə üçün daha çox Göy Tanrıya səcdə edirdilər?
- ✓ Türklərin dini inancları necə idi?
- ✓ Bu gün biz hansı türk adətlərini saxlamaqda davam edirik?

Şagirdlərin müzakirəsi həyata keçirildikdən sonra qruplar qiymətləndirmə meyarı əsasında qiymətləndirilir. Bildiyiniz kimi, meyarlar öncədən lövhədə və ya divarda asılmalı, bal şkalası elan edilməlidir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					
VI					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə sualları əsasında ümumi əlaqələr yaratmaqla nəticəyə gəlmək mümkündür. Yaxşı olardı ki, şagirdlər özləri nəticəyə gəlsin. Siz müzakirənin sonunda onlara elə belə də müraciət edə bilərsiniz. “Bütün bu müzakirələrdən sonra nəticələrinizi bir vərəqə yazın”. Şifahi şəkildə bir neçə nəfəri dinləmək də olar.

Yaradıcı tətbiqetmə: Mənbələrdən istifadə etməklə orta əsrlərdə türk cəmiyyətlərinin həyat tərzii ilə spartalılının həyat tərzindəki oxşarlıqları müəyyən edərək mühazirə hazırlayın.

Ev tapşırığı: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında türklərin qadına münasibətləri hansı boylarda göstərilir? Araşdırma aparıb məruzə hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: *dəyərləndirmə, məruzə hazırlama*

Qiymətləndirmə bütün dərs boyunca aparılır.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Türk cəmiyyətlərində baş verən mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallara əsasən Türk cəmiyyətlərində baş verən mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Türk cəmiyyətlərində baş verən mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Faktlara əsasən Türk cəmiyyətlərində baş verən mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.
Mənbələr əsasında türk cəmiyyətlərinin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Mənbələr əsasında türk cəmiyyətlərinin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.	Mənbələr əsasında türk cəmiyyətlərinin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.	Mənbələr əsasında türk cəmiyyətlərinin tarixinə dair materialları sistemli şəkildə toplayır və məruzələr hazırlayır.

Ərəblər. İslam dini. Xilafət

Alt standartlar:

1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Ərəb dövlətinin yaranmasını tarixi zamanla əlaqəli dəyərləndirir.

2. Ərəb xilafətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

3. Ərəb xilafətinin yaranması nəticəsində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

İnteqrasiya: Az.t. 1.3.1., Coğ. 3.2.1., İnf. 2.2.4.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, Həcc ziyarəti haqqında qısa videoçarx

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Dərs geniş həcmli olduğundan motivasiyanın qısa olması daha məqsəduşundur. Standartların reallaşması baxımından da motivasiyanın düzgün seçilməsi gərəkdir. Bu mənada, Həcc ziyarəti haqqında qısa videoçarx nümayiş etdirmək olar. Bu zaman suallar meydana gələ bilər:

- ✓ Bu hansı dini mərasimdir?
- ✓ Bu mərasim hansı dinə məxsusdur?
- ✓ Həcc ziyarəti hansı şəhərdə baş tutur?
- ✓ Nə üçün müsəlmanlar Həcc ziyarətinə gedirlər?
- ✓ Bu zaman müsəlmanlar nəyi nümayiş etdirirlər?
(Şagirdlərdən “ərəblər”, “islam”, “vəhdət”, “birlik” kimi sözləri almaq gərəkdir.)
- ✓ İslam dininə bu gün hansı ölkələrin xalqları sitayiş edir? (Bu zaman Ərəb xilafətinin, yaxud da müsəlman xalqlarının xəritəsini elektron lövhədə göstərmək olar. Bu xəritəni internet saytlarından tapmaq mümkündür.)
- ✓ Sizcə, bu hansı dövlətin xəritəsini xatırladır?

Tədqiqat sualı: *Ərəb xilafətinin və islam dininin cəmiyyətin həyatına təsiri nədən ibarət oldu?*

Tədqiqatın aparılması: Şagirdlər aşağı siniflərdən Ərəb xilafəti və islam dini haqqında məlumatlıdırlar. Buna görə də tədqiqat prosesi əvvəlcə qrupların bölgüsü ilə başlayır. Sonra hər bir qrupa üzərində tapşırıqlar olan iş vərəqləri paylanılır.

I qrupun iş vərəqi. Tapşırıq 1. Nə üçün islam dini Ərəb dövlətinin yaranmasında böyük rol oynayır? Səbəbləri izah etmək üçün dərslikdəki mətndən islamaqədərki ərəblərin həyatı ilə tanış olun. Bu həyat tərzini Məhəmməd peyğəmbərin həyatı ilə müqayisə edin. Tapşırıq 2. Məhəmməd peyğəmbər ərəblərin həyatına hansı yeniliklər gətirdi? Sadalayın.

II qrupun iş vərəqi. Tapşırıq 1. Orta əsrlərdə islam dini hansı ölkələrdə yayılmışdır. Dərslikdəki materialdan istifadə edərək xronoloji cədvəl tərtib edin. Bu cədvəl informasiyanın müzakirəsi zamanı qrupun xəritədə işləməsinə asanlaşdıracaq. Tapşırıq 2. Həmin ərəzləri xəritədə göstərin.

III qrupun iş vərəqi. Tapşırıq 1. Ərəblər işğal etdikləri ölkələrdə hansı dəyişikliklər etdilər? Dərslikdən istifadə edərək dəyişikliklərin cədvəlini tərtib edin. Şagirdlər Ərəb xilafətinin tənəzzülünə səbəb olan daxili amilləri müəyyənləşdirməlidirlər. Buna görə də xalqın həyatına mənfi təsir göstərən vergi sistemini açıqlamalıdırlar. Tapşırıq 2. Bu dəyişikliklərin hansıları islam dini ilə əlaqəli idi? Qeydlərinizi aparın.

IV qrupun iş vərəqi. Tapşırıq 1. Xilafətinin parçalanma prosesi hansı ardıcılıqla baş verdi? Xronoloji cədvəl hazırlayın. Parçalanma zamanı üsyanların rolunu müəyyənləşdirməlidirlər. Tapşırıq 2. Hansı xalqlar azadlığını üsyanlar vasitəsilə ala bilirlər? Xilafətin tərkibində hansı üsyanlar baş vermişdir? Müəyyənləşdirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən olunmuş vaxtdan sonra qrup üzvlərindən biri iş vərəqlərini təhvil verir. Təqdimatdan sonra qrupların tapşırıqları arasında əlaqə sualları verilməli və müzakirələr aparılmalıdır. Bu mərhələ tədqiqatın böyük bir hissəsini əhatə edir.

İslam dini dağınıq ərəb tayfalarını birləşdirə bilirmi?

İslam dini ərəblərin həyatında hansı müsbət münasibətlərin formalaşmasına gətirib çıxarır? “Qurani-Kərim” ərəblərin həyatında hansı önəmə malikdir? Bu dəyişikliklər hansı siyasi qurumun yaranmasında öz əksini tapır?

Ərəb işğalları nə üçün Bizans və İran torpaqlarından başlayır?

Bu ölkələrin işğalı ilə ərəblər hansı yollara sahib olurlar? Ərəb xilafətinin qüdrətini bununla izah etmək olarmı?

Nə üçün islam dini belə sürətlə geniş bir məkana yayıla bilər? Məhəmməd peyğəmbərdən sonra müsəlmanlara rəhbərlik edən xəlifələrin dövrünü nə üçün “insafı” adlandırırdılar?

Əməvilərin və Abbasilərin hansı siyasəti Xilafətin nüfuzunu sarsıdır?

Nə üçün Xilafətdə üsyanlar daha da artır? Ərəblərə qarşı Azərbaycanda baş verən hansı üsyanı göstərə bilərsiniz?

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Nəticənin çıxarılması ümumiləşdirmə əsasında aparılır. Bunun üçün tapşırıqlara yenidən nəzər yetirmək və müzakirə sualları zamanı aşkar edilən əlaqələrə diqqət etmək, eləcə də şagirdlərə yönləndirici suallar vermək gerəkdir.

Verəcəyiniz yönləndirici suallar aşağıdakı məsələləri özündə əks etdirməlidir: islam dininin ərəblərin həyatında köklü dəyişikliklər etməsinə göstərməli, ərəb tayfalarının birləşməsinə və dövlətin yaranmasına təsir edən amillər ümumiləşdirilməlidir. Ərəb işğallarının böyük coğrafi məkanı ilə islam dininin yayılması arealı göstərməlidir. Xilafət böyük ticarət yollarını ələ keçirməklə dövrünün güclü bir dövlətinə çevrilir. Xilafətin tərkibində

olan xalqlar isə islami qaydalara və ərəblərin müəyyən etdiyi nizama uyğun idarə olunur. Məhəmməd peyğəmbər və ondan sonrakı 4 xəlifə həyat tərzləri ilə nümunə olaraq dövləti də islam dininin qaydalarına uyğun şəkildə idarə edirdilər. “Qurani-Kərim” müsəlmanların qanunlar kitabına çevrilir. Lakin şagirdlər sonralar xəlifəliyin acgöz sülalələrin əlinə keçməsinə və istismarın güclənməsinə dərk etməlidirlər. Buna görə də yerlərdə ayrı-ayrı feodalların özbaşınalığı ilə üsyanların və Xilafətin parçalanmasının eyni prosesin tərkib hissəsi olduğu nəticəsinə gəlməlidirlər. Ərəb dövlətinin yaranmasını tarixi zamanla əlaqəli dəyərləndirir. Ərəb xilafətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

Yaradıcı tətbiqetmə: “Ərəb xilafəti və Azərbaycan” adlı xronoloji cədvəl hazırlayın.

Ev tapşırığı: “Ərəb xilafəti və Azərbaycan” adlı referat hazırlayın. Mətndəki xronoloji hadisələri hicri təqvimə ilə göstərin.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, izahetmə, təqdimetmə

Təlim məqsədinə uyğun olaraq qiymətləndirmə dərslərin hər mərhələsində həyata keçirilir. Bu zaman qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq qruplara əvvəlcədən təqdim edilmiş meyarlar əsasında aparılır. Şagirdlər isə ayrı-ayrılıqda səviyyələr əsasında qiymətləndirilir. IV səviyyə üzrə şagirdlərin bilik və bacarıqlarını formativ qiymətləndirir. Bu səviyyələr meyarla uyğun həyata keçirilməlidir. Bu səviyyələr ən zəif bacarığa malik olan şagirdə tutmuş ən bacarıqlı şagirdə görə dəyişə bilər. Qiymətləndirmə zamanı özünüqiymətləndirmə vərəqlərindən də istifadə edə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Ərəb dövlətinin yaranmasını tarixi zamanla əlaqəli dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Ərəb dövlətinin yaranmasını tarixi zamanla əlaqəli dəyərləndirir.	Ərəb dövlətinin yaranmasını tarixi zamanla əlaqəli dəyərləndirir, faktlarda bəzi səhvlər edir.	Ərəb dövlətinin yaranmasını tarixi zamanla əlaqəli dəyərləndirir.
Ərəb xilafətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah etməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Ərəb xilafətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.	Ərəb xilafətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edərkən bəzi səhvlər edir.	Ərəb xilafətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.
Ərəb xilafətinin yaranması nəticəsində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Ərəb xilafətinin yaranması nəticəsində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Ərəb xilafətinin yaranması nəticəsində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edərkən xırda səhvlər edir.	Sistemli şəkildə Ərəb xilafətinin yaranması nəticəsində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

Alt standartlar:

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Qərbi Avropada baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2. V–XI əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3. Qərbi Avropanın erkən feodalizm dövründəki şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayır.

İnteqrasiya: Az.d. 3.1.4., Coğ. 3.2.1., Az.t. 4.1.2.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, “Attila” filmindən fraqment

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Müasir Avropa xalqlarının və dövlətlərinin əksəriyyətinin tarixləri orta əsrlər dövründə başlamışdır. Avropa qitəsinin qərbi “Xalqların böyük köçü” dövründə german tayfalarının yerləşdikləri əraziyə çevrilmişdi. Yaradılan barbar krallıqları sonralar Avropanın yetkin dövlətlərinin ilkin təməlini təşkil etmişdilər. Şagirdlərin bu haqda aşağı siniflərdən aldığı məlumatları var. Ona görə də “Attila” filmindən bir döyüş səhnəsi nümayiş etdirilir. Yönləndirici suallarla müraciət edilir.

- ✓ Attila hansı dövlətin başçısı idi?
- ✓ Hunlar Avropaya necə gəlib çıxmışlar?
- ✓ Bəs başqa hansı xalqlar köç zamanı Avropada məskən sala bilmişlər?
- ✓ Avropanın digər xalqlarla məskunlaşması nə üçün asanlaşır?
- ✓ Bu proses Qədim Roma imperiyasının varlığına necə təsir göstərir?

Tədqiqat sualı: Qərbi Avropanın V–XI əsrlər tarixi tarixin yaddaşında hansı mərhələlərdən keçərək qaldı?

Tədqiqatın aparılması: Sinif qruplara bölünür.

I qrup. Tapşırıq 1. “Xalqların böyük köçü” zamanı Avropaya hansı xalqlar köç etmişlər. Şagirdlər iş vərəqi qismində verilən cədvəli tamamlasınlar.

Xalqlar	Nə zaman köç etdilər	Hansı ərazilərdə məskunlaşdılar

II qrup. Sizə verilən xəritədə köç etmiş xalqların yerləşdiyi əraziləri müəyyənləşdirin.

III qrup. Frank dövləti necə yarandı? Xəritə üzərində göstərməklə fikirlərinizi izah edin.

IV qrup. Frank imperatoru Böyük Karla nə üçün böyük deyirdilər? Fikirlərinizi zaman oxunda göstərərək faktlarla əsaslandırın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Fikirləri sistemləşdirmək üçün müzakirə suallarına ehtiyac var. Buna görə də aşağıdakı müzakirə suallarından istifadə edə bilərsiniz.

“Xalqların böyük köçü” Avropada hansı dəyişikliklərə gətirib çıxardı?

- ✓ Tinq nə idi və burada hansı məsələlər müzakirə edilirdi?
- ✓ Suason döyüşü nə ilə nəticələnir?
- ✓ Franklar üçün bu döyüşün əhəmiyyəti nədən ibarət idi?
- ✓ İri feodallar necə yarandılar?
- ✓ Xlodviq kimə arxalanırdı?
- ✓ Nə üçün Böyük Karlin imperiyası belə tezliklə dağılır? Hansı dövlətlər yaranır?

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bu mərhələdə müzakirə suallarının köməyi ilə (sualları əvvəlcədən hazırlaya bilər və ya dərslikdəki suallardan istifadə edə bilərsiniz) ümumiləşdirilmə aparılır. Suallar verilən zaman aşağıda qeyd edilən məsələləri nəzərə almaq lazımdır: “Xalqların böyük köçü” Roma imperiyasının süqutuna gətirib çıxarır. Onun torpaqlarında Qərbi Hun, Frank dövlətləri kimi siyasi qurumlar yaranır. Lakin bu dövlətlərin siyasi dayaqları zəif olduğundan süquta məhkum idilər. Bununla belə Avropada feodalizm cəmiyyətinin yaranması da bu prosesin nəticəsi olmuşdur. Şagirdlər öz fəaliyyəti zamanı Qərbi Avropada baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir. V–XI əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Yaradıcı tətbiqetmə: Qərbi Hun imperiyası və Frank imperiyasının müqayisəli təhlilə əsaslanan məruzə hazırlayın.

Ev tapşırığı: Qərbi Avropa V–XI əsrlərdə adlı sxem tərtib edin.

Qiymətləndirmə meyarları: *müqayisəli dəyərləndirmə, qiymətləndirmə, məruzə hazırlama*

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərslərin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Bu zaman qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq siz öz sinfinizin şagirdlərinə səviyyələr yazı bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Qərbi Avropada baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Qərbi Avropada baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Qərbi Avropada baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edib dəyərləndirir. Lakin xırda səhvlər edir.	Qərbi Avropada baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

V–XI əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	V–XI əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.	V–XI əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir, fikrini düzgün ifadə etməkdə çətinlik çəkir.	V–XI əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin və xalqlarının sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir
Qərbi Avropanın erkən feodalizm dövründəki şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Qərbi Avropanın erkən feodalizm dövründəki şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayır.	Qərbi Avropanın erkən feodalizm dövründəki şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayır.	Məbələrə istinad etməklə Qərbi Avropanın erkən feodalizm dövründəki şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayır.

Mövzu

12

Bizans imperiyası və slavyanlar

Alt standartlar:

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Təlim məqsədi:

1. Bizans imperiyasında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2. Bizans imperiyası və slavyanlarda baş verən sosial-iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3. Bizans imperiyası və slavyanların yerləşdiyi ərazidə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

İntegrasiya: Az.t. 1.2.2., 31.1., Az.d. 1.2.2.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, Venn diaqramı, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik

Motivasiya. Lövhədə Qədim Roma imperiyasının xəritəsi göstərilir və yönləndirici suallarla müraciət edilir.

Sizcə, belə bir geniş imperiyanı idarə etmək asan idi? Bəs Roma imperiyası nə zaman parçalanır. Coğrafi baxımdan o hansı hissələrdən ibarət idi? Şərqi Roma imperiyası necə adlanırdı? (Siz şagirdlərdən “Qərbi və Şərqi Roma”, “Balkan yarımadası”, “Bizans” anlayışlarını almalısınız.)

Bizans imperiyası nə üçün digər dövlətləri özünə cəlb edirdi? Onun torpaqları hansı qitələrdə yerləşir? Üç qitədə yerləşən dövlət necə idarə olunurdu?

Tədqiqat sualı: V–XI əsrlərdə Şərqi Roma (Bizans) imperiyası və slavyanlar tarixinin yaddaşında nələri qoya bildi?

Tədqiqatın aparılması: Əvvəlcə sinfi qruplara bölün. Slaydlar vasitəsilə Bizans haqqında “Üç qitədə yerləşən dövlət” adlı ümumi məlumat verə bilərsiniz. Suallardan da istifadə edin. Məsələn, Qərbi Qədim Roma imperiyasının süqutu zamanı nə baş verirdi? Bu zaman Avropaya hansı tayfalar axın edirdilər? İş vərəqlərini paylayın.

I qrup. İş vərəqində olan sual və tapşırıqlar. Bizans və Qərbi Roma imperiyalarını bir-birindən fərqləndirin. Nə üçün Bizans Qərbi Romaya nisbətən daha uzunmüddətli ola bildi? (Venn diaqramı) Hansı slavyan xalqlarını tanıyırsınız? Coğrafi yerləşməsinə görə slavyanları neçə qrupa bölmək olar?

II qrup. İş vərəqində olan sual və tapşırıqlar. Fədoal münasibətlərini müəyyən-ləşdirin. Sübut edin ki, quldarlığı saxlamağa cəhd etsələr belə Bizans feodal dövləti idi. Cədvəli tamamlayın (İş vərəqində bu münasibətləri özündə əks edən cədvəl tərtib edin.), Slavyanların Bizans torpaqlarında möhkəmlənməsinə təsir edən amilləri sadalayın.

III qrup. İş vərəqində olan sual və tapşırıqlar. İmperator Yustinianın islahatları nədən ibarət idi? Sadalayın (iş vərəqində müvafiq sxem tərtib edə bilərsiniz). Hansı slavyan dövlətləri yarandı? Sadalayın.

IV qrup. İş vərəqində olan sual və tapşırıqlar. Nə üçün Bizans imperiyası tənə-zülə uğradı? Onun torpaqlarında məskunlaşan xalqların rolu bu prosesdə nə dərəcə-də yüksək hesab oluna bilər? Səbəbləri sadalayın (Bu tapşırığın həllində də müvafiq sxem və ya cədvəl hazırlaya bilərsiniz.). Slavyanların həyatında xristianlığın rolu nə-dən ibarətdir? Fikirlərinizi yazın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplar öz işlərini təqdim etdikdən sonra müzakirə başlayır. Aşağıdakı suallardan istifadə edə bilərsiniz.

- ✓ Nə üçün Qərbi Avropada Bizans imperiyası yunan dövləti kimi tanınırdı?
- ✓ Bizans VII əsrdə hansı əyalətlərdən məhrum olmuşdu?
- ✓ Bizansda məskunlaşan slavyanların həyat tərziləri ilə yunanların həyat tərziləri arasında hansı oxşar və fərqli cəhətlər var?
- ✓ XI əsrdə Çexiya və Polşa dövlətlərinin tarixlərində baş vermiş oxşar hadisə nədən ibarət idi?

Qruplar qrup qiymətləndirmə meyarları əsasında qiymətləndirilməlidir. Bu zaman meyarlara əlavələr etməkdə sərbəstsizsiniz.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərs müzakirə sualları, eləcə də məqsədə yarıyacaq dərslərdəki suallarla ümumiləşdirilir. Aşağıdakı formada nəticələr əldə edilir. Bizans öz coğrafi mövqeyinə görə əsas ticarət yollarının üzərində yerləşirdi. Bu mövqe ticarətin və sənətkarlığın inkişafına müsbət mənada təsir göstərir. Bizansda quldarlıq quruluşu dövlət tərəfindən dəstəklənsə də onun torpaqlarında məskunlaşan slavyanlar və digər xalqlar öz təsərrüfat münasibətləri ilə quldarlıq quruluşuna zərbə vurur. Digər tərəfdən ticarətin inkişafı da bu prosesi sürətləndirir.

Beləliklə, şagirdlər əldə etdikləri biliklər nəticəsində Bizans imperiyasında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirməyi bacarmaqla yanaşı, sosial-iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirilir. Həmçinin Bizans imperiyasının coğrafi mövqeyini cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir, dövrün proseslərini qiymətləndirməyə nail olurlar.

Yaradıcı tədbiqetmə: Siz bu dövlətin başçısı olsaydınız, onun bayrağını necə təsvir edərdiniz? Təsvir etdiyiniz bayrağın şəklini çəkin.

Ev tapşırığı: Şagirdlərə Bizans imperiyasının xəritəsi üzərində işləməklə yeni yaranan dövlətləri çəkmək tapşırığını vermək olar.

Qiymətləndirmə meyarları: *dəyərləndirmə, qiymətləndirmə, şərhətmə*

Qiymətlər meyarlara əsasən aparılır. Lakin fərdi cavabların çox olmasına görə meyarları səviyyələrə görə fərqləndirə bilərsiniz və formativ qiymətləndirmə apara bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Bizans imperiyasında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Bizans imperiyasında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Bizans imperiyasında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Faktlara əsasən Bizans imperiyasında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

Bizans imperiyası və slavyanlarda baş verən sosial-iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirərək səhvlər edir.	Müəllimin istiqamətləndirməsi ilə Bizans imperiyası və slavyanlarda baş verən sosial-iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	Bizans imperiyası və slavyanlarda baş verən sosial-iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir, lakin bəzi səhvlər edir.	Bizans imperiyası və slavyanlarda baş verən sosial-iqtisadi və mədəni dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
Bizans imperiyası və slavyanların yerləşdiyi ərazidə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin istiqamətləndirməsi ilə Bizans imperiyası və slavyanların yerləşdiyi ərazidə baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Bizans imperiyası və slavyanların yerləşdiyi ərazidə baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin həyatına təsirini şərh edir. Lakin bəzi səhvlər edir.	Bizans imperiyası və slavyanların yerləşdiyi ərazidə baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Mövzu

13

Mədəniyyət

Alt standartlar:

5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Erkən orta əsr mədəniyyətinin sivilizasiyalararası təsirini əsaslandırır.

2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.

İnteqrasiya: Az.t. 5.1.1., Əd. 2.2.1.

Təlim forması: fərdi və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Sivilizasiya çox geniş məkanda formalaşır və çox sayda əhalini əhatə edir. Bu baxımdan motivasiya kimi şagirdlərin tanıdığı Ərəb xilafətinin, Roma imperiyasının, müasir Rusiya Federasiyasının xəritələrini göstərin və müzakirə xarakterli yönləndirici suallardan istifadə edərək “mədəniyyət”, “sivilizasiya”, “ümumi dil”, “ümumi din” kimi anlayışları almağa çalışın.

Bu imperiyalarda yaşayan xalqlar hansı ümumi amillərə malik ola bilərlər?

Nə üçün türk xalqlarının əksəriyyəti Rusiya ərazisində yerləşir?

Avropa xalqları hansı mədəniyyətin təsirinə daha çox məruz qala bilərdilər?

Sizcə, coğrafi mövqeyi Çinin özünəməxsus mədəniyyətə malik olmasına təsir edə bilərdimi?

Tədqiqat sualı: Bəs erkən orta əsrlərdə dünyanın mədəni siması necə idi?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatı təşkil etmək üçün öncədən paylama materialları hazırlayın. Materiallar dərsin məzmununa uyğun islam sivilizasiyası, Türk mədəniyyəti, Avropa mədəniyyəti, Kolumbaqədərkı Amerika mədəniyyəti haqqında ümumi məlumatları əhatə etməlidir. Dərs zamanı isə əvvəlcə mətndə verilmiş regionlar haqqında ümumi təsnifat xarakterli məlumat verin. Sinif qruplara bölünür. Qupların adını məzmunu uyğun şəkildə verə bilərsiniz. Qədim türklər, islam sivilizasiyası, Erkən Avropa, Amerika. Qruplara iş vərəqləri paylayın.

I qrup. Tapşırıq 1. Açar sözlərdən istifadə edərək Orxon-Yenisey abidələrinin əhəmiyyəti haqqında referat yazın (daşlar, Əlaəddin Ata Məlik, sağdan sola, qədim). Mətnə ad verin.

Tapşırıq 2. Türk mədəniyyəti hansı digər mədəniyyətlərlə qarşılıqlı təsirdə inkişaf etmişdir? Fikrinizi əsaslandırın. Bu zaman iş vərəqində əvvəlcədən qeyd etdiyiniz sxemin tamamlanmasını istəyin.

II qrup. Tapşırıq 1. Açar sözlərdən istifadə edərək islam sivilizasiyasına dair referat yazın (Kordova, Bilik Evi, türk, qlobus). Mətnə ad verin.

Tapşırıq 2. İslam mədəniyyəti hansı xalqların mədəniyyətinə böyük təsir göstərmişdir? Eynilə əvvəlki qrupdakı kimi iş vərəqində əvvəlcədən qeyd etdiyiniz sxemin tamamlanmasını istəyin.

III qrup. Nə üçün Erkən Avropa xristian dininin təsiri ilə inkişaf edirdi? Bunun üçün açar sözlərdən istifadə edərək kiçik referat (Bizans, Böyük Karl, Karolinq, Aahen) yazın. Mətnə ad verin.

Tapşırıq 2. Avropa mədəniyyətinin formalaşmasına təsir edən digər mədəniyyətləri müəyyənləşdirin. İş vərəqində əvvəlcədən qeyd etdiyiniz sxemi tamamlayın.

IV qrup. Tapşırıq 1. Açar sözlərdən istifadə edərək Erkən Orta əsr mədəniyyətinin formalaşmasında dinin təsirinə dair referat yazın (məscid, təsvir, müqəddəs, məbəd, təqvim). Mətnə ad verin.

Tapşırıq 2. Şərq və Qərb sivilizasiyalarının formalaşmasına təsir edən dinləri müəyyənləşdirin. İş vərəqində əvvəlcədən qeyd etdiyiniz sxemi tamamlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müzakirə sualları ilə tədqiqatı ümumiləşdirməyə çalışın. Bu zaman müqayisəli təhlillər də aparmaq mümkündür. Lövhədə müqayisə cədvəli tərtib etmək olar. Daha çox Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsirini müəyyənləşdirməyə çalışın, islamın və xristianlığın erkən orta əsrlərdə sivilizasiyaların formalaşmasındakı rolunu müəyyənləşdirin.

Şərq	Ümumi cəhətlər	Qərb

Bu mərhələdən sonra qrupları aşağıdakı meyarlarla (meyarları dəyişə bilərsiniz) qiymətləndirə bilərsiniz.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin məqsədinə uyğun şəkildə ümumiləşdirmələr aparılır. Bu zaman dərslikdə verilən sual və tapşırıqlardan və ya əvvəlcədən hazırladığınız suallardan istifadə edə bilərsiniz. Əsas odur ki, aşağıda qeyd edilmiş ümumi nəticələr əldə edilmiş olsun. Erkən Orta əsrlər dini məzmunla zənginləşmişdir. Antik dövrün mədəni nailiyyətləri getdikcə unudulsa da dünya yeni sivilizasiyaların formalaşması astanasında idi. Qərb xristianlığın, Şərq isə islam dininin güclü təsirinə məruz qalmışdı. Bununla belə xalqların özünəməxsus mədəniyyəti inkişaf etməkdə davam edirdi. Bu dövrdə Türk xalqları, Çin yüksək mədəni nailiyyətlər əldə etmişlər. Amerika xalqları olan mayyalılar və inklər də mədəni nümunələri ilə tarixdə iz qoymuşlar.

Yaradıcı tətbiqetmə: “İslam mədəniyyətində türk xalqlarının rolu” adlı təqdimat işi hazırlamaq mümkündür. Bunu ev tapşırığı kimi, fərdi formada və ya qrup işi şəklində verə bilərsiniz.

Qiymətləndirmə meyarları: *əsaslandırma, referat və məruzə hazırlama*

Şagirdlər standartlar əsasında müəyyənləşdirilmiş meyarlara əsasən, dərs boyunca, çevik şəkildə bütün mərhələlərdə aparılır. Meyarlar fəaliyyətin səviyyələrinə görə ayrıla bilər.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Erkən orta əsr mədəniyyətinin sivilizasiyalararası təsirini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə erkən orta əsr mədəniyyətinin sivilizasiyalararası təsirini əsaslandırır.	Faktlar göstərmədən erkən orta əsr mədəniyyətinin sivilizasiyalararası təsirini əsaslandırır.	Faktlar göstərməklə erkən orta əsr mədəniyyətinin sivilizasiyalararası təsirini əsaslandırır.

Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.	Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır, lakin plan tutmur.	Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.
---	---	---	--

Mövzu

14

Səlcuq sultanlığı və Osmanlı imperiyası

Alt standartlar:

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, II Mehmet Fateh, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qroznı) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Böyük Səlcuq və Osmanlı imperiyalarında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2. Səlcuq və Osmanlı dövlətlərin yaranması ilə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.

3. Bu dövlətlərin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri (Sultan Toğrul, II Mehmet) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 1.2.2, 4.1.1., Coğ. 3.2.1., Az.d. 1.2.2., 4.1.4.

Təlim forması: kollektiv və fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirəli oxu, Venn diaqramı

Resurslar: xəritə, dövrə aid şəkillər, iş vərəqləri, dərslik, "Dədə Qorqud" filmindən kadr

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. "Dədə Qorqud" filmindən filmin əvvəlindəki epizod göstərilir. Burada Bayandur xan oğuz elinin ərlərini toplayaraq vəsiyyət edir. Kadra baxdıqdan sonra şagirdlərə yönləndirici suallarla müraciət edilir. Oğuzlar neçə qoldan ibarət olmuşlar? Bu qollardan hansı xalqlar formalaşmışdır? Yadınıza salın. Oğuzların qınıq boyundan hansı

xalq yaranmışdır? Bəs qayı boyundan? (Bu suallara cavab verməklə şagirdlərdən “səlcuq” və “osmanlı türkləri” ifadələrini almalısınız.) Oğuzların bu qollarının hansı dövlətləri olmuşdur?

Tədqiqat sualı: *Səlcuq sultanlığı və Osmanlı dövlətinin yüksəlişi hansı yolla baş verdi?*

Tədqiqatın aparılması: Əvvəlcə elektron lövhədə hər iki imperiyanın xəritələri göstərilir. Şagirdlərdən hər bir dövlətin hansı torpaqları əhatə etdiyini soruşa bilərsiniz. Müzakirəli oxu üsulundan istifadə edin. Hər dəfə müəyyən suallarla oxunu davam etdirin.

1. Nə üçün səlcuqların islam dininin qəbul etməsi onların Türkünstanda mövqeyini artırdı?
2. Səlcuqlarla Qəznəvilərin münasibətləri nəyə görə gərginləşir? Qəznəvilər üzərində qələbə səlcuqlara nəyi vəd edirdi?
3. Hansı addımına görə Xəlifə Sultan Toğrula “Şərqi və Qərbi hökmdarı” titulu verirdi?
4. Malazgird döyüşünü Səlcuq imperiyasının ən qüdrətli qələbəsi hesab etmək olarmı? Fikirlərinizi əsaslandırın.
5. Nə üçün türklər orta əsrlərdə belə güclü dövlətlər yarada bilmişlər?
6. Səlcuq imperiyasının Asiyada geniş ərazilərə malik olması ona hansı üstünlükləri verirdi?
7. Faktlara əsasən sübut edin ki, Səlcuq dövlətində ticarət yüksək inkişaf etmişdir. Ərəb xilafətinin ticarət imkanları ilə səlcuqların ticarət imkanları arasında hansı oxşarlıqları görürsünüz? Xəritə üzərində göstərin.
8. Səlcuq dövləti hansı dövlətin təcrübəsi əsasında formalaşmışdır? Hesab edirsinizmi bu təcrübə imperiyanın tənəzzülünə gətirən səbəblərdən biridir? Fikirlərinizi faktlarla əsaslandırın.
9. Osmanlı imperiyasını hansı imperiyanın xələfi hesab etmək olar? (Səlcuq dövlətinin adı çəkməlidir.)
10. Səlcuq imperiyası ilə Osmanlı dövlətinin oxşar və fərqli cəhətləri hansılardır?
11. Osmanlı dövlətinin yaranması prosesini zaman oxunda göstərin. (Əvvəlcədən hazırlanmış zaman oxunu lövhədə göstərməklə şagirdlərdən bu tapşırığın həllini istəyin. Yaxşı olar ki, dövlət başçıların dövrü fərqli rənglərlə verilsin.)

12. Osmanlı fəthləri hansı əraziləri əhatə edirdi? Onları xronoloji cədvəldə tamamlayın.

Fəthlər	Tarix

13. Konstantinopolun fəthi osmanlılara nə vəd edirdi?

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Fikirləri ümumləşdirməkdən ötrü müzakirə sualları verilir. Bunun üçün Səlcuq imperiyası ilə Osmanlı imperiyasının müqayisə cədvəli tərtib olunsun.

Səlcuqlar (fərqli)	Ümumi cəhətləri	Osmanlılar (fərqli)

Səlcuq imperiyasının süqutundan neçə il sonra Osmanlı dövləti yarandı?
Məlikşahın hərbi islahatı nəyə yönəlmişdir?
Onun islahatlarını hansı osmanlı sultanının islahatları ilə müqayisə etmək olar?
Səlcuqların ələ keçirə bilmədiyi hansı ərazilərə osmanlılar yiyələnə bildilər? Bunu kim etmişdir?
Sultan Bəyazidin Balkanlarda tutduğu ərazilərə hansı torpaqlar daxildir?
Osmanlı dövlətinin dünyanın böyük dövlətinə çevrilməsi kimin xidməti idi?
Səlcuq dövlətini imperiyaya çevirən kim olmuşdur?
Fəthlərinə görə Sultan Mehmeti hansı səlcuq imperatoru ilə müqayisə etmək olar?
Səlcuq dövlətində kimi qanunverici hesab etmək olar?

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə suallarına görə fikirlər ümumiləşdirilir və təlimin məqsədinə uyğun olaraq nəticələr çıxarılır. Hər iki dövlət böyük türk imperiyaları olmuşdur. Onların hər ikisi islam dünyasının tarixində mühüm rol oynamışdır. Hər iki dövlət islam dininin bu ərazidə möhkəmlənməsinə və uzunömürlülü-yünə xidmət etmişdir. Hər iki dövlətin tarixdə iz qoymuş qüdrətli hökmdarları olmuşdur. Hər iki dövlətin siyasi nüfuzu türk xalqlarının dünyadakı nüfuzunu göstərirdi. Həmçinin şagirdlər Böyük Səlcuq və Osmanlı imperiyalarında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirməyi bacarır. Məqsədəmüvafiq olaraq Səlcuq və Osmanlı dövlətlərinin yaranması ilə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir. Bu dövlətlərin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Yaradıcı tətbiqetmə:
Kontur xəritədə bu dövlətlərin işğallarını müxtəlif rənglərlə (ayrı-ayrı dövrlər nəzərə alınmaqla) qeyd edin.

Ev tapşırığı: Əlavə məlumatlar toplamaqla Səlcuq və Osmanlı dövlətlərinin müqayisəli təhlilinə dair təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: *müqayisəli dəyərləndirmə, təqdimetmə, qiymətləndirmə*
Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərslərinin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Bu zaman qiymətləndirmə qaydalarına uyğun olaraq siz öz sinfinizin şagirdlərinə səviyyələr yazsa bilərsiniz. Əsasən IV səviyyə üzrə şagirdlərin bilik və bacarıqlarını formativ qiymətləndirin. Bu səviyyələr meyarla uyğun həyata keçirilməlidir.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Böyük Səlcuq və Osmanlı imperiyalarında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir.	Böyük Səlcuq və Osmanlı imperiyalarında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirmək üçün cəhdlər edir.	Böyük Səlcuq və Osmanlı imperiyalarında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir, lakin bəzi faktlarda səhv fikir söyləyir.	Böyük Səlcuq və Osmanlı imperiyalarında baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.
Səlcuq və Osmanlı dövlətlərin yaranması ilə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Səlcuq və Osmanlı dövlətlərin yaranması ilə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Səlcuq və Osmanlı dövlətlərin yaranması ilə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.	Sistemli şəkildə Səlcuq və Osmanlı dövlətlərin yaranması ilə baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəl) təqdim edir.
Səlcuq Sultanlığı və Osmanlı dövlətinin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri (Sultan Toğrul, II Mehmet Fateh) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Səlcuq Sultanlığı və Osmanlı dövlətinin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri (Sultan Toğrul, II Mehmet Fateh) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Səlcuq Sultanlığı və Osmanlı dövlətinin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri (Sultan Toğrul, II Mehmet Fateh) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirsə də müəyyən dolaşıqlara yol verir.	Səlcuq Sultanlığı və Osmanlı dövlətinin tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri (Sultan Toğrul, II Mehmet Fateh) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Mövzu

15

Böyük Monqol imperiyası. Qızıl Ordu

Alt standartlar:

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının kapitalizməqədərki dövründə dövlətlərin (Afrika ölkələri, Asiya, Avropa və Amerikanın aparıcı dövlətləri) yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd Peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, II Mehmet Fateh, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qroznı) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Monqol və Qızıl Ordu dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.

2. Çingiz xanı Monqol dövlətinin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 3.1.1., 4.1.1., Az.d. 3.1.4., 4.1.2., Coğ. 3.2.2.

Təlim forması: Kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, anlayışın çıxarılması, müzakirə

Resurslar: İKT, iş vərəqləri, marker, yapışdırıcı lent, xəritə, paylayıcı material, dərslik, monqol işğallarını əks etdirən xəritə, şəkillər, "Böyük monqol Çingiz xan" və ya "Çingiz xan" filmlərindən bir fraqment və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Bu dərsə motivasiyanı bir neçə formada qurmaq olar. Əgər imkanınız varsa, "Böyük monqol Çingiz xan" və ya "Çingiz xan" filmlərinin hər hansı birindən şagirdlərə bir parça göstərin və sonra verəcəyiniz yardımçı suallarla şagirdi dərsə kökləyin. Yaxud da digər bir yolla, mövzunun əvvəlində verilmiş məlumatı şifahi şəkildə şagirdlərə çatdırıb və bu məlumata qoyduğunuz sualların köməyi ilə motivasiyanı yarada bilərsiniz.

Qədim bir rəvayətdə deyilir: "Dünyanın yaranmasından sonra Tanrının iradəsi ilə Göy Qurd və Ağ Maralın övladı dünyaya gəldi. Həmin uşaq monqolların əcdadı oldu". Ulu əcdadın 24-cü nəslə keçəndən sonra bir oğlan uşağı dünyaya gəldi, adını Temuçin qoydular. O və onun varisləri tarixə Orta əsrlərin böyük imperiyalarının yaradıcıları kimi daxil oldular.

Suallar: Temuçin adı sizə tanışdırmı? Burada söhbət hansı imperiyadan gedə bilər? Bu imperiya haqqında nələr bilərsiniz?

Əvvəlki siniflərdə keçilmiş materiallara əsaslanaraq anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə etməklə də motivasiyanı qurmaq olar. Bu zaman da aşağıdakı cümlələrdən yararlanıla bilərsiniz:

1. Sakit okeandan Adriatik dənizindəki böyük bir əraziyə yürüşlər etmişlər.
2. Çinin şimalında yaşayırdılar.
3. XIII əsrdəki icma halında yaşayırdılar.
4. İlk dövlətləri 1206-cı ildə yaradılmışdı.
5. Bu xalqı və qonşuluqdakı türk tayfalarını vahid dövlətdə birləşdirən Çingiz xan olmuşdur.

Hər hansı bir motivasiya formasından istifadə edildikdən, şagirdlərin fərziyyələri dinləndikdən sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçid üçün tədqiqat sualını şagirdlərə verin.

Tədqiqat sualı: *Monqol dövlətinin yaranması və inkişafı prosesində Çingiz xanın nə kimi rolu olmuşdur?*

Tədqiqatın aparılması: Bu mövzunu keçərkən dərsin tədqiqatın aparılması hissəsini kiçik qruplarla iş formasında keçmək məqsəduyğundur. Bu zaman şagirdlər araşdırma aparar və tədqiqat sualına cavab taparlar. Qruplara verilən suallar aşağıdakı formada ola bilər.

I qrup. Monqol dövlətinin yaranması və inkişafında Çingiz xanın rolunu dəyərləndirin.

II qrup. Çingiz xan hansı bəhanə və yollarla Çini və Xəzəmsəhlar dövlətini özünə tabe etdi?

III qrup. Fəzlullah Rəşidəddinin yazdıqlarına qoyulmuş sualları fikrinizi əsaslandır-mış formada cavablandırın.

Çingiz xanın sözlərini necə başa düşürsünüz? Tarix onun haqlı olduğunu göstərdimi?

IV qrup. Qızıl Ordu dövləti necə yarandı? Fikrinizi əsaslandırın. Cədvəli doldurun.

Qızıl Ordu dövlətinin süqutunun səbəbləri	
Daxili	Xarici

Qrup işinə verilən vaxt bitdikdən sonra növbəti mərhələ həyata keçirilir.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplar iş vərəqlərini lövhədən asır və təq-dimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər təqdimatlar əsasında müxtəlif məlumatlarla tanış olurlar. Bu zaman aşağıdakı suallardan istifadə etmək olar.

– Monqol dövlətinin yaranmasının əhəmiyyəti nə oldu?

– Monqolların qısa müddət ərzində böyük əraziyə malik dövlət yaratmasının səbəb-ləri hansılar idi?

– Bir tarixi şəxsiyyət kimi Çingiz xan sizə hansı təsiri bağışladı?

– Sizcə, Monqol dövlətinin parçalanma səbəbləri hansılardır?

– Şərqi Türküstan və Cənubi Sibir türklərinin Çingiz xanın hakimiyyətini tanımasının əhəmiyyətini müəyyənleyin.

– Çingiz xanın Çin və Xarəzm ilə müharibəyə hazırlaşarkən gördüyü işləri təhlil edin. Təhlil əsasında Çingiz xanı diplomat və sərkərdə kimi səciyyələndirin.

– Qızıl Ordunun tənəzzülünün səbəblərini digər feodal dövlətləri ilə müqayisə edin və nəticə çıxarın.

Fikirlər dinlənilir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımı məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra şa-girdlərin gəldiyi nəticələr ümumiləşdirilir. Bu zaman dərsin məqsədləri və tədqiqat sualı nəzər alınmalıdır. Deyilənləri nəzərə almaqla müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Bu mərhələdə siz şagirdlərə yaradıcı tefəkkürün inkişafına kömək olacaq hər hansı bir tapşırıq verə bilərsiniz.

– Monqol və Qızıl Ordu dövlətlərinin əraziləri ilə yanaşı onlardan asılı olan ölkələri kontur xəritədə işarələyin.

Ev tapşırığı: Qızıl Ordu dövlətinə aid təqdimat hazırlayın.

“Öz dinlərini qalib gəldikləri xalqlara təlqin etməyən monqol istilacıları nə üçün onla-rın dinlərini qəbul etdilər?” mövzusunda məruzə hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə

Məqsədamüvafiq meyarlar əsasında formativ qiymətləndirməni həyata keçirin. Bu zaman sinfin bir neçə şagirdini formativ qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Monqol və Qızıl Ordu dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Sualları köməyi ilə Monqol və Qızıl Ordu dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.	Monqol və Qızıl Ordu dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini izah edir, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir. Lakin bəzi səhvlərə yol verir.	Monqol və Qızıl Ordu dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.
Çingiz xanı Monqol dövlətinin mənafeyi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Çingiz xanı Monqol dövlətinin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Çingiz xanı Monqol dövlətinin mənafeyi baxımından qiymətləndirir, bəzi faktlarda səhvə yol verir.	Çingiz xanı Monqol dövlətinin mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Mövzu

16

Teymurilər dövləti. Hindistan və Çin

Alt standartlar:

3.1.1. Cəmiyyətin inkişafının kapitalizməqədərki dövründə dövlətlərin (Afrika ölkələri, Asiya, Avropa və Amerikanın aparıcı dövlətləri) yaranması və inkişafı prosesini, geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Təlim məqsədi:

1. Teymurilər dövlətinin, Dehli sultanlığının, Yuan və Min dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, bu dövlətlərlə bağlı geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.

2. Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

İnteqrasiya: Az.d. 1.2.2., Az.t. 3.1.1.

Təlim forması: kollektiv və fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, bir dəqiqə

Resurslar: dərslik, xəritə, şəkillər, portretlər, filipçart, marker və s.

Motivasiya. Bu dərstdə söhbət üç ayrı-ayrı dövlətdən getdiyindən motivasiyanı şagirdi bir, iki və ya üç dövlətin hamısına yönəltməklə qurmaq olar. Əsas diqqət yetiriləcək məsələ qurulacaq motivasiyanın tədqiqat sualının müəyyən edilməsidir. Motivasiyanı qurmaq üçün Çinin, Hindistanın XII–XV əsr tarixinə aid və Əmir Teymurun şəkillərindən istifadə etmək olar. Bu zaman şəkillərə uyğun olaraq yönləndirici suallar qoymaqla motivasiyanı qurmaq olar. Şagirdlər fərziyyələr irəli sürdükdən sonra onların fikrini əsas hədəfə cəmləyin. Şagirdlərin fərziyyələrini lövhədə və ya filipçartda qeyd edin ki, şagirdlər deyilən fikirləri söylədikcə araşdırılacaq problemi müəyyən edə bilsinlər.

Motivasiyanı digər formada da qurmaq olar. Böyük Monqol imperiyası, Qızıl Ordu mövzusunda söykənərək şagirdə beyin həmləsi edilə bilər. Bu zaman onun diqqətini Terek çayı sahilindəki döyüşə və döyüşün baş verdiyi ərazilərə yönəltmək olar. Bunun ardınca beyin həmləsini davam etdirib: Əmir Teymur haqqında hansı məlumatları xatırlayırsınız? Onun yaratdığı dövlət harada yerləşirdi? O hansı ərazilərə hücumlar etmişdi? Əmir Teymurun hücumları zamanı hücumə məruz qalmış dövlətlərin və xalqların inkişafında dəyişikliklərə səbəb ola bilərdimi?

Verilmiş cavablar sistemləşdirilərək tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: XIII–XV əsrlərdə Mərkəzi Asiya, Hindistan və Çində hansı geosiyasi dəyişikliklər baş verdi?

Tədqiqatın aparılması: Motivasiya mərhələsi bitdikdən, tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra fəal təlimin mərhələlərindən biri olan tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün “bir dəqiqə” üsulundan istifadə etmək məqsədəuyğun olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını xatırlada (Materialla tanış olmaq üçün veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə, bir sual və ya bir cümlə bildiriləcək. Siz də öz növbənizdə səsləndirilən problemi bir dəqiqə ərzində şərh etməlisiniz.) bilərsiniz. Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə etmək məqsədəuyğun olardı:

- Teymurilər dövləti yaranana qədər Mərkəzi Asiyada baş vermiş hadisələri şərh edin.
- Əmir Teymurla Toxtamışın qarşıdurmasını şərh edin.
- Verilmiş mənbə əsasında Terek çayı sahilində baş vermiş döyüşü təhlil edin.
- Çinin Yuan sülaləsi dövrünü şərh edin.
- Dehli sultanlığının necə yarandığını və inkişaf etdiyini izah edin.
- “Daim onların ağır zəhməti haqqında fikirləşsən deyə” başlıqlı mənbəyə münasibətinizi bildirin.
- Əmir Teymurla Sultan I Bəyazidin qarşıdurmasını şərh edin.
- Çinin Min sülaləsi dövrünü şərh edin.
- “Sərbədarilər” və “qırmızı sarıqlılar” üsyanlarının oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirin.

Məlumatın müadiləsi və müzakirəsi: Şagirdlərin cavabları diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Səhv nəticələrin səbəbləri araşdırılır, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra şagirdlərin əldə etdikləri nəticələr ümumiləşdirilir. Bu zaman şagirdlərə əlavə olaraq aşağıdakı sualları vermək olar.

- Teymurilər dövləti necə yarandı?
- Dehli sultanlığının yaranması Hindistanı hansı təhlükədən qurtarmış oldu?
- “Qırmızı qaşlılar” üsyanını azadlıq mübarizəsi kimi dəyərləndirmək olarmı?
- Min sülaləsinin hakimiyyətə gəlməsinin hansı əhəmiyyəti olub?

Müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Bu mərhələdə mövzunun sonunda verilmiş “Cədvəli doldurun” tapşırığını şagirdlərə vermək olar.

Əmir Teymurun yürüşləri		
İllər	Hücuma məruz qalmış dövlətlər	Yürüşlərin nəticələri

Ev tapşırığı:

1. “Teymur qanunları”nın əsas ideyasını və onun müasir sivilizasiyaların həyatında qanunun rolu haqqında təsəvvürləri ilə əlaqəsini göstərin.
2. Əlaəddin Hilcinin Hindistanda apardığı islahatların məqsədlərini müəyyənləşdirin.
3. Min sülaləsinin ilk nümayəndələrinin hökmranlığı dövründə xalqın vəziyyətinin asanlaşmasının səbəblərini izah edin.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, şərhətmə

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də yazı bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Teymurilər dövlətinin, Dehli sultanlığının, Yuan və Min dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, bu dövlətlərlə bağlı geosiyasi dəyişiklikləri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Suallardan istifadə etməklə Teymurilər dövlətinin, Dehli sultanlığının, Yuan və Min dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, bu dövlətlərlə bağlı geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.	Bəzi səhvlərlə Teymurilər dövlətinin, Dehli sultanlığının, Yuan və Min dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, bu dövlətlərlə bağlı geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.	Teymurilər dövlətinin, Dehli sultanlığının, Yuan və Min dövlətlərinin yaranması və inkişafı prosesini, bu dövlətlərlə bağlı geosiyasi dəyişiklikləri izah edir.
Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh etməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Bəzi səhvlərlə Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Yaxın və Uzaq Şərq ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Şərqə doğru səlib yürüşləri. Avropada şəhərlərin inkişafı

Alt standartlar:

1.1.1. Asılı və müstəmləkə xalqlarının milli-azadlıq hərəkatını tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. Səlib yürüşlərinə qarşı mübarizəni tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2. Səlib yürüşləri nəticəsində ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Coğ. 1.1.1., Az.t. 1.3.1.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, INSERT

Resurslar: dərslik, Səlib yürüşlərinin xəritəsi, şəkillər, mövzuya aid slayd, portretlər, sxem

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. “Sözləriniz Allah sözüdür, lakin əməlləriniz şeytan əməlidir” fikrini motivasiya üçün söyləyə bilərsiniz. Bu fikrin nə üçün söyləndiyini soruşa bilərsiniz. Səlib yürüşlərinin nə üçün şeytan əməli olduğu fərziyyəsi dinlənir, yaxud da aşağıdakı mənbəni təqdim etməklə motivasiya yaradın.

Papa II Urbanın çıxışından: “Sizin yaşadığınız torpaq əhali artdıqca darısqallaşdı. Həmin torpaq çox da məhsuldar deyil və onu becərənləri belə çətinliklə çörəklə təmin edir. Bu səbəbdən də bir-birinizi didib parçalayı, müharibələr aparır, bir-birinizi ölümcül yaralayırırsınız. İndi isə sizin qəzəbiniz soyuyacaq, ədavət aradan götürüləcək, müharibələr və toqquşmalar səngiyəcəkdir. Müqəddəs qəbrin yanına yolunuzu tutun, dinsizlərin əlindən o torpağı alın və özünüze tabe edin. Həmin torpaqda bal və süd çayları axır. Qüds dünyanın ən bərəkətli incisidir, ikinci cənnətdir”.

Yönləndirici suallar əsasında motivasiyanı reallaşdırın. Şagirdlər fərziyyələr irəli sürdükdən sonra əsas hədəfə onların fikrini cəmləyin. Şagirdlərin fərziyyələrini lövhədə və ya filipçartda qeyd edin ki, şagirdlər deyilən fikirləri söylədikcə araşdıracaq problemi müəyyən edə bilsinlər.

Tədqiqat sualı: Səlib yürüşləri tarixdə hansı iz qoymuşdur?

Tədqiqatın aparılması: Motivasiya mərhələsi bitdikdən sonra fəal təlimin mərhələlərindən biri olan tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırın. Materialla tanışlıq üçün INSERT üsulundan istifadə edə bilərsiniz. Bu üsulun tətbiqi zamanı mövzu arası verilmiş sual və tapşırıqlardan istifadə etməyiniz məqsəduyğun ola bilər. Verilmiş əlavə məlu-

matlar, eləcə də şəkillər mövzunun mənimsənilməsinə, eləcə də standartların tələbinə uyğun məqsədemüvafiq bacarıqların formalaşdırılmasına imkan yaradacaqdır. Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün araşdırma aparılması zəruridir. Bunun üçün şagirdlər qruplara bölünür.

I qrup. Bizans imperiyasının Dördüncü səlib yürüşündən əvvəlki və sonrakı beynəlxalq vəziyyətini müqayisə edin.

II qrup. Qüds krallığının yaradılması haqqında məlumat verin. Xaç yürüşlərinin bu krallığın yaranmasına təsirini izah edin.

III qrup. Qərbi Avropa üçün Səlib yürüşlərinin nəticələrini təhlil edin. Avropada şəhərlərin inkişaf xüsusiyyətlərini şərh edin.

IV qrup. Səlib yürüşləri zamanı dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisələri müəyyənləşdirib dövrlə əlaqəli izah edin.

V qrup. Səlib yürüşləri nəticəsində ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri müəyyənləşdirib qiymətləndirin.

Tapşırığın icrası zamanı qruplara yaxınlaşmağı unutmayın. Olanın səhv istiqamət götürməsinə imkan verməyin. Siz fasilitatorluq qabiliyyətinizi önə çəkərək şagirdləri qrup işinin düzgün icrasına yönləndirin. Qrup işinin icrası zamanı materialları, hər hansı mənbə və ya dərslikdən istifadəyə icazə verə bilərsiniz. Bəzən tapşırığın icrası zamanı şagirdlərin dərslikdən istifadə etməsini düzgün saymırlar. Lakin bu heç də səhv addım deyil. O zaman bu səhv hesab edilə bilər ki, sizin qoyduğunuz tapşırıqlar hafizəyönümlü olsun. Hafizənin qiymətləndirilməsi zamanı hər hansı bir faktın kitabdan köçürülməsi halı baş verə bilər ki, bu da qiymətləndirmənin düzgün aparılmamasına şərait yaradar. Sizə təqdim olunan qrup işlərinə diqqət yetirsəniz görərsiniz ki, bu tapşırıqlarda əsas diqqət şagird bacarığının üzə çıxarılması əsas götürülmüşdür.

Qrup işinə verilən vaxt bitdikdən sonra növbəti mərhələ həyata keçirilir.

Məlumatın müadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Əldə edilmiş səhv nəticələrin səbəbləri araşdırılır. Bu zaman şagirdlərə aşağıdakı sualları vermək olar.

- Səlib yürüşləri Avropanın və Yaxın Şərqi sonrakı inkişafına hansı təsirləri göstərdi?
- Səlib yürüşləri başlamaya bilərdimi?
- Dövrün Avropa şəhərlərinin Azərbaycan şəhərlərindən hansı fərqli cəhətləri var idi?
- İlk Səlib yürüşlərində xaçlıların "uğur" qazanmasının səbəbləri nə idi?

Sonda aşağıdakı meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					
V					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsini suallar vasitəsilə həyata keçirə bilərsiniz. Sualların köməyi ilə şagirdlər fəaliyyətə cəlb olunur. Onların gəl-di-yi nəticələr ümumiləşdirilir. Standart və məqsədə uyğun olaraq onlarda Səlib yürüşləri dövründə dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasın-da əlaqələri tarixi zaman baxımından izah etmək, eləcə də Səlib yürüşləri nəticəsində ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirmək bacarığı formalaşdırılır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə mövzunun sonunda verilmiş “Cədvəli doldurun” tapşırığını şagirdlərə vermək olar.

Ev tapşırığı: “Səlahəddin Əyyubinin həyatı və fəaliyyəti haqqında təqdimat hazırla-yın” tapşırığı evdə araşdırma üçün ən yaxşı tapşırıq ola bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsini həyata keçirin. Siz formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də yazı bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Səlib yürüş-lərinə qarşı mübarizəni tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların kömə-yi ilə Səlib yü-rüşlərinə qarşı mübarizəni tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Səlib yürüşlərinə qarşı mübarizəni tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir. Lakin bəzi səhvlər edir.	Səlib yürüşlərinə qarşı mübarizəni tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.
Səlib yürüşləri nəti-cəsində ölkələrin və xalqların sosial-iq-tisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymət-ləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Səlib yürüşləri nəticəsində ölkələrin və xalqların sosi-al-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymət-ləndirir.	Səlib yürüşləri nəti-cəsində ölkələrin və xalqların sosial-iq-tisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymət-ləndirir.	Səlib yürüşləri nəticəsində ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Mövzu

18

Qərbi Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması

Alt standartlar:

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımın-dan tarixi şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəllər) təqdim edir.

Təlim məqsədi:

1. Fransa və İngiltərədə mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaradılması prosesini müqayisə edir və dəyərləndirir.

2. XI–XV əsrlərdə Qərbi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə və cədvəllərlə təqdim edir.

İntegrasiya: Az.t. 1.2.1., Coğ. 3.2.1.

Təlim forması: kollektiv, qruplar

Təlim üsulu: beyin həmləsi, söz assosiasiyası, müzakirə

Resurslar: dərslik, Qərbi Avropanın XI və XV əsr xəritələri, şəkillər, mövzuya aid slayd, portretlər, sxem və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiyanın reallaşdırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə edə bilərsiniz. Bu vasitələrdən biri Qərbi Avropanın XI və XV əsr xəritələri də ola bilər. Şagirdlərin diqqətini Qərbi Avropaya cəlb edin. Şagirdlərdən xəritədə gördükləri dövlətlərin sadalanmasını istəyin. Bunun ardınca şagirdlərə Qərbi Avropanın XI və XV əsr xəritələri arasında hansı fərqi olduğunu dair sual verin. Şagirdlərdən cavab alındıqdan sonra xəritələrdə olan hansı ölkələrdə oxşarlıqları görmək olar sualını verməklə motivasiyanı tamamlamaq olar.

Söz assosiasiyası üsulundan istifadə etməklə də motivasiyanı qurmaq mümkündür. Bunun üçün lövhədə parlament, baş ştatlar, yüzillik müharibə, Jakeriya üsyanı, Janna d-Ark, Uot Tayler üsyanı sözləri yazılır və şagirdlərə: – Bu sözlər sizə nə deyir? Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhətlər hansılardır? kimi suallarla müraciət olunur.

Motivasiyanın hansı yollarla reallaşdırılmasından asılı olmayaraq əsas odur ki, şagirdlərdə fərziyyələr yaransın, eləcə də motivasiya uzun vaxt aparmasın. Motivasiya düşündürücü və 4-5 dəqiqəyə olarsa, daha səmərəli olar. Motivasiya reallaşdırıldıqdan sonra tədqiqat sualının qoyulması zəruridir.

Tədqiqat sualı: *Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaradılmasının hansı nəticələri oldu?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün kiçik qruplarla iş forması seçdiyimiz üçün tapşırıqlar qruplara verilir. Qrupların tapşırıqları verildikdən sonra dərslikdən və ya paylama materiallarından istifadə etmələri zəruridir. Çünki dərs sinifdə reallaşır, şagirdlər qoyulan problemlə yaxın tanış olmaq məcburiyyətindədirlər. Əgər sizin məktəbin İKT imkanları varsa, internet axtarış sistemindən istifadə edə bilərlər. Bu zaman siz şagirdlərə istiqamət vermək üçün konkret internet ünvanları söyləyərsiniz, daha yaxşı olar.

I qrup. Fransada siyasi mərkəzləşmənin başlanmasını dəyərləndirin.

II qrup. İngiltərədə siyasi mərkəzləşmənin başlanmasını dəyərləndirin.

III qrup. Yüzillik müharibənin səbəb və nəticələrini araşdırın.

IV qrup. Yüzillik müharibədən sonra Fransa və İngiltərədə baş verən siyasi proseslərin ümumi cəhətlərini müəyyənləşdirin.

V qrup. XV əsrdə Fransa, Almaniya, İngiltərə və İtaliyanın siyasi quruluşunun oxşar və fərqli cəhətlərini özündə əks etdirən sxem-cədvəl tərtib edin.

Qrupların işi bitdikdən sonra onun təqdim edilməsi reallaşdırılmalıdır. Vaxt bölgüsünü əvvəlcədən elan etməyiniz zəruridir ki, şagirdlər əlavə vaxt itkisinə şərait yaratmasınlar.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplar iş vərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər təqdimatlar əsasında müxtəlif məlumatlarla tanış olurlar. Bu zaman şagirdlərə bu tip sual və tapşırıqlar verilə bilər.

- Mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaranmasının əhəmiyyəti nədir?
- Mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaradılmasını istəməyən ölkədaxili qüvvələrin maraqları nə ola bilər?
- Almaniya və İtaliya nə üçün feodal dağınıqlığından qurtula bilmədi?
- Yüzillik müharibədən qabaq Fransa və İngiltərədə kral hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş addımları ardıcıl şəkildə sadalayın.

Fikirler dinlənir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımı məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra qrup işlərinin nəticələri ümumiləşdirilir. Bu zaman dərsin məqsədləri və tədqiqat sualına nəzər salınmalıdır. Deyilənləri nəzərə almaqla müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Bu mərhələdə siz şagirdlərə yaradıcı təfəkkürün inkişafına kömək olacaq hər hansı bir tapşırıq verə və ya dərslikdə olan sual və tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

1. "Mərkəzləşdirilmiş dövlətin yaradılmasının əhəmiyyəti" adlı esse yazın.
2. Fransa və İngiltərənin birləşdirilməsi prosesini kontur xəritədə işarəleyin.

Ev tapşırığı: Janna d'Ark haqqında təqdimat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: *müqayisəli dəyərləndirmə, təqdimetmə*

Məqsədemüvafiq meyarlar əsasında formativ qiymətləndirməni həyata keçirin. Bu zaman sinifin bir neçə şagirdini formativ qiymətləndirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Fransa və İngiltərədə mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaradılması prosesini müqayisə edir və dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə Fransa və İngiltərədə mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaradılması prosesini müqayisə edir və dəyərləndirir.	Bəzi səhvlərlə Fransa və İngiltərədə mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaradılması prosesini müqayisə edir və dəyərləndirir.	Fransa və İngiltərədə mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaradılması prosesini müqayisə edir və dəyərləndirir.
XI–XV əsrlərdə Qərbi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə və cədvəllərlə təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə XI–XV əsrlərdə Qərbi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə və cədvəllərlə təqdim edir.	Bəzi səhvlərlə XI–XV əsrlərdə Qərbi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə və cədvəllərlə təqdim edir.	XI–XV əsrlərdə Qərbi Avropada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri xəritə və cədvəllərlə təqdim edir.

Alt standartlar:

5.1.1. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Müxtəlif ölkələrdə aqrar və sənaye sahələrini mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.

2. Müxtəlif ölkələrində aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

3. Sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.

Inteqrasiya: Əd. 2.2.1., Az.d. 4.1.4., Az.t. 5.1.1., 5.1.2.

Təlim forması: kollektiv və fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, ardıcıl suallar

Resurslar: Şəkillər, portretlər, filipçart, marker, yapışdırıcı lent, dərslik, proyektor, kompüter və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Siz motivasiyanı şəkillərin köməyi ilə qura bilərsiniz. Əgər imkanınız varsa, mövzuya aid müxtəlif şəkillərdən, portretlərdən istifadə etməklə (şəkilləri internetdən yükləyib adi A4 vərəqlərdə də çıxarmaq mümkündür) və bu şəkillərə suallar qoymaqla motivasiya quramaq olar. Sizdə bu imkan yoxdursa, onda şagirdin diqqətini dərslikdəki şəkillərə yönəltməklə və bu şəkillərə qoyulmuş suallarla şagirdi dərsə motivə edə bilərsiniz.

Motivasiyanı açar sözlərdən istifadə etməklə də qura bilərsiniz. Bunun üçün siz açar sözləri – *Marko Polo, Mikelandelo, universitet, Mahmud Kaşğari, Cəlaləddin Rumi, Yunis Əmrə, Leonardo da Vinçi, Əlişir Nəvai, Tac Mahal, Uilyam Şekspir* – şagirdlərə çatdırır və onlara sual verirsiniz. Bu sözlər sizə nə deyir, bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət nə ola bilər? Cavablar alınır, fərziyyələr ümumiləşdirilir və tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: Mədəniyyət tarixində intibah dövrünün rolu nədən ibarətdir?

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxudub digər bir şagirdi bir növ ona apponent təyin edirsiniz. Abzasın oxunması bitdikdən sonra apponent şagird mətni oxuyana oxuduğu abzasdan bir və

ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir. Bu üsulun tətbiqi ilə şagirdlərdə ünsiyyət, mətnlə müstəqil işləmək, oxuyub anlama vərdisləri ilə yanaşı, sual qoymaq, sualı cavablandırmaq, müstəqil düşünmək kimi idraki bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür.

Ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsi dərsin **tədqiqatın aparılması** mərhələsi ilə **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi birləşdirilmiş olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsi ümumiləşdirib nəticələr çıxarmaq üçün şagirdlərə tədqiqat xarakterli tapşırıqlar verə bilərsiniz.

- XI–XV əsr astronomlarının tədqiqat sahələrini izah edin.
- Dövrün memarlıq abidələrinin xüsusiyyətlərini izah edin.
- Avropa ilə müqayisədə müsəlman şərqində rəssamlığın inkişaf etməməsinin səbəbini müəyyənləşdirin.

– XII əsrdə Avropada dünyəvi məktəblərin açılması səbəblərini və hazırda ali məktəblərə hansı ehtiyacın olması məsələlərini şərh edin.

– XII–XVI əsrlərdə Qərblə Şərqin elm və təhsil sahəsindəki inkişafını müqayisə edin.

Bu tip tapşırıq və suallar vermək olar. Bununla da müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Qərbi Avropa, müsəlman Şərqi və Uzaq Şərq mədəniyyət abidələrini, elm, təhsil və rəssamlığın müqyisəli cədvəlini qurun.

Ev tapşırığı:

1. Hansı şəhərlərdə Müqəddəs Pyotr kilsələri olduğunu araşdırın.
2. XII–XVI əsrlərdə Avropada və müsəlman Şərqində rəssamlığın inkişaf səviyyəsinə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: izah etmə, əsaslandırma, referat hazırlama

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız. Sonuncu meyarı dərstdə reallaşdırmaq mümkün olmadığı üçün şagirdlərə bu meyarla uyğun ev tapşırığı verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üçün də siz şagirdlərin bu meyarla qiymətləndirilməsini şagirdlər ev tapşırığını sizə təhvil verən zaman apara bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müxtəlif ölkələrdə aqrar və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsi ilə müxtəlif ölkələrdə aqrar və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir, lakin fikrini ifadədə qüsura yol verir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.
Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırarkən köməkdən istifadə edir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırarkən bəzi faktlarda səhv edir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

Sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.	Plan tutmadan sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.	Planlı şəkildə sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat hazırlayır.
--	--	---	--

Mövzu

20

Avropada reformasiya. İlk burjua respublikası

Alt standartlar:

1.1.1. Asılı və müstəmləkə xalqlarının milli-azadlıq hərəkatını tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Niderlandlıların mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2. Katolik kilsəsinin Avropadakı nüfuzunun sarsılması nəticəsində cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

3. Martin Lüterin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayır.

İnteqrasiya: Coğ. 1.1.1., Az.d. 1.2.1., İnf. 1.1.1., Az.t. 3.1.1.

Təlim forması: böyük qruplar, cütlərlə

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: dərslik, iş vərəqləri, İKT vasitələri, şəkillər, portretlər, filipçart, marker, yapışdırıcı lent, rəngli karandaşlar və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya kimi mövzunun əvvəlində giriş sözlərdən (XV əsrin əvvəllərində katolik kilsəsini islah etmək zərurəti yaranmışdı. Bu, təriqətlərin sayının günü-gündən artmasına gətirib çıxarmışdı. Kilsə başçıları artıq təriqətçiləri inkvizisiya tonqalına göndərməklə susdurmağa çətinlik çəkirdilər. XVI əsrin əvvəlində isə Avropada katolik kilsəsinin əsaslarını sarsıdan və Qərbi Avropanın mənəvi dirçəlişinə yol açan azad fikirli bir şəxs meydana çıxdı.) istifadə etmək olar.

Mövcud dərsə motivasiyanın qoyulmasının digər yolu beyin həmləsi üsulu ilə mümkündür. Bunun üçün ilk öncə şagirdlərə qısaca Avropada kilsənin hegemonluğunu xatırladın. Daha sonra Avropanın intibah mədəniyyəti nümayəndələrinin azadfikirliyi şagirdlərə xüsusi olaraq qeyd kimi deyilir. Bunun qarşıdurma səbəb ola biləcəyinə dair şagirdlərin fikirlərini alın. Daha sonra siz şagirdlərə: – Sizcə, XVI əsr alimləri ilə din xadimləri arasında ola biləcək qarşıdurmalarda cəmiyyət kimi dəstəkləyəcək və bu nə ilə nəticələnə bilər?

Alınan cavabları sistemləşdirib onları keçiləcək dərslə əlaqələndirdikdən sonra tədqiqat sualını elan edə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: 1. Avropada reformasiya nə ilə bitdi? 2. İlk burjua respublikası necə yarandı?

Tədqiqatın aparılması: Dərsin cütlərlə iş formasında keçilməsi məqsəduşğundur. Bu zaman şagirdləri cütlərə bölərək hər cüt şagirdə iş vərəqləri paylayırsınız. Əgər sınıfta şagirdlərin sayı çoxdursa, onda siz üstünlük verdiyiniz hər hansı iş vərəqini və ya vərəqlərini təkrarən cütlərə verə bilərsiniz. Bu sonda həm sizin işinizi yüngülləşdirər, həm də eyni problemin həllinə müxtəlif yanaşma formasının meydana gəlməsinə şərait yaradar.

I cüt. Reformasiya başlamaya bilərdimi? Fikrinizi əsaslandırın.

II cüt. Martin Lüterin “95 tezi” nədən bəhs edirdi?

III cüt. Sizcə, Lüterin baxışlarını dinə qarşı çıxmaq kimi qiymətləndirmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.

IV cüt. Martin Lüterin ilk fikirləri ilə sonrakı fikirləri arasında hansı fərqlər olduğunu araşdırın.

V cüt. Martin Lüterin tezislərindən qorxan papanın atdığı addımı dəyərləndirin.

VI cüt. Martin Lüteri müdafiə edənlərin mövqeyini dəyərləndirin.

VII cüt. Tomas Münserin tələblərini şərh edin.

VIII cüt. “Ölkə kimindir, din də onundur” ifadəsini şərh edin.

IX cüt. Niderland burjua inqilabının başlamasının reformasiya ilə bağlılığı var idimi? Fikrinizi əsaslandırın.

X cüt. İlk burjua respublikasının necə qurulmasını şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Cütlərlə iş bitdikdən sonra şagirdlər iş vərəqlərini lövhədən asıb, müəyyən edilmiş zaman ərzində təqdimatlarını edirlər. Bu zaman cütlərin hazırladığı cavablar diqqətlə dinlənməli, müzakirə olunub əlavələr edilməlidir. Müzakirə zamanı şagirdlərə aşağıdakı formada suallar vermək olar.

– Niderland burjua inqilabının dünya tarixində yerini və rolunu müəyyənləşdirin.

– Reformasiyanın Qərbi Avropa ölkələrinin gələcək inkişafına təsirini müəyyənləşdirin.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Siz verəcəyiniz yönəldici suallar vasitəsilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

– Auqsburq müqaviləsinin təsdiq etdiyi prinsipin mahiyyətini şərh edin.

– Katolik kilsəsinə qarşı hərəkatın mahiyyəti nə idi? Onun Niderland burjua inqilabının tarixində hansı rolu var?

– Dini reformasiyanın Qərbi Avropa ölkələrində feodal quruluşunun böhranı ilə əlaqəsini sübut edin.

Yaradıcı tətbiqetmə: Niderland burjua inqilabının xronoloji cədvəlini tərtib edin.

Ev tapşırığı: Martin Lüterin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, şərh etmə, məruzə hazırlama

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız. Bu zaman da siz hər bir meyarı səviyyələr üzrə bölməlisiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Niderlandlıların mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Niderlandlıların mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirərkən sinif yoldaşlarının köməyindən istifadə edir.	Niderlandlıların mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir. Lakin bəzi yanlışlıqlara yol verir.	Niderlandlıların mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.
Katolik kilsəsinin Avropadakı nüfuzunun sarsılmasının cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edərkən ciddi səhvlər edir.	Suallardan istifadə etməklə Katolik kilsəsinin Avropadakı nüfuzunun sarsılmasının cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Katolik kilsəsinin Avropadakı nüfuzunun sarsılmasının cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir. Lakin faktlarda səhvlər edir.	Katolik kilsəsinin Avropadakı nüfuzunun sarsılmasının cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.
Martin Lüterin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Martin Lüterin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayarkən sinfin köməyinə ehtiyac duyur.	Martin Lüterin fəaliyyətinə dair məruzə hazırlayır.	Martin Lüterin fəaliyyətinə dair planlı məruzə hazırlayır.

Mövzu

21

İngiltərə və Fransa

Alt standartlar:

1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədi:

1. İngiltərə və Fransada baş verən inqilabi hərəkatları tarixi zamanla əlaqədə dəyərlən-

dirir.

2. XVI–XVIII əsrlərdə İngiltərə və Fransa'nın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 1.3.1., Əd. 2.2.1.

Təlim forması: kollektiv və fərdi iş

Təlim üsulu. beyin həmləsi, ardıcıl suallar, Venn diaqramı

Resurslar. XV–XVIII əsrlərə aid Amerikanı xəritəsi, şəkillər, fişçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya üçün şagirdə beyin həmləsi edib soruşa bilərsiniz.

– Hazırda Avropanın iqtisadi cəhətdən aparıcı dövlətləri hansılardır? Cavablar alınır.

– Sizcə, saydığınız bu dövlətlərdən hansıları BMT-nin təhlükəsizlik şurasının daimi üzvləridir. (Sual çətin görünə də şagirdlər bu suala cavab verə bilərlər. Çünki keçən dərs ilində onlar bu haqda məlumat alıblar.) İngiltərə və Fransa cavabını şagirdlərdən aldıqdan sonra bu dövlətlərin dövlət quruluşu formaları necədir? Sizcə, bu ölkələr bu idarəetmə formasına hansı yolla yetişdilər? sualları ilə müraciət edə bilərsiniz.

Motivasiyanı əvvəlki dərslərdən öyrənilmiş materiallar əsasında da qurmaq olar. Beləliklə, lövhədə yüzillik müharibə (1337–1453), yeddiillik müharibə (1756–1763) ifadələri yazılır və şagirdlərə sualla müraciət olunur: Bu müharibələr arasında hansı ümumi cəhət vardır? Şagirdlər müxtəlif fərziyyələr söyləsələr də sonda bu müharibənin İngiltərə və Fransa arasında baş verdiyini deyə bilərlər. Bunun ardınca siz şagirdlərin diqqətini bu ölkələrdə mövcud olan idarəetmə formasına yönəldib onlardan inkişafa mane olan mütələq monarxiyanın dəyişdirilməsinin hansı yollarla mümkün olması sualına cavab istəyin. Beləliklə də, siz çətinlik çəkmədən dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *İngiltərə və Fransadakı inqilabi hərəkət nəyə gətirib çıxartdı?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın aparılması üçün ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsini tövsiyə edərdik. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxudub digər bir şagirdi bir növ ona apponent təyin edirsiniz. Abzasın oxunması bitdikdən sonra apponent şagird mətni oxuyana oxuduğu abzasdan bir və ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra onlar rollarını dəyişirlər. Sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir. Bu üsulun tətbiqi ilə şagirdlərdə ünsiyyət, mətnlə müstəqil işləmək, oxuyub anlama vərdisləri ilə yanaşı sual qoymaq, sualı cavablandırmaq, müstəqil düşünmək kimi idraki bacarıqlar formalaşdırmaq mümkündür.

Əslində dərsinizin keçilməsi üçün ardıcıl suallar üsulunun seçilməsi ilə dərsin **tədqiqatın aparılması** mərhələsi **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi ilə birləşdirilmiş olur. Dərsin bu üsulla aparılması sizə dərsin digər mərhələsini daha geniş keçməyə əlavə vaxt qazandıracaq.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin bu mərhələsində siz şagirdlərə dərslikdə verilmiş və ya əvvəlcədən hazırladığınız sualları verə və dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxara bilərsiniz.

– İngiltərədə inqilabın başlanma səbəbləri hansılar idi?

- Fransa burjua inqilabı başlamaya bilərdimi?
- Sizcə, hansı inqilabın dünyanın sonrakı quruluşunda böyük təsiri oldu?
- Sizcə, inqilabi hərəkatlar dinc yolla bitə bilərdimi?
- Feodal-aqrar ölkəsinin xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

Yaradıcı tətbiqetmə:

1. Fransa inqilabına dair buklet hazırlayın.
2. Venn diaqramı ilə I Yelizaveta və XIV Lüdoviqin hakimiyyətləri dövrünü müqayisə edin.

Ev tapşırığı: İnsan və Vətəndaş hüquqları bəyannaməsindən verilmiş maddələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının müvafiq maddələri ilə müqayisə edin.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, qiymətləndirmə

Siz dərs izləməsi nəticəsində qiymətləndirməni meyarlar üzrə aparmalısınız. Bununla belə şagirdləri fərdi şəkildə qiymətləndirmək üçün təlim fəaliyyətini izləməyə kömək edəcək bir neçə yardımçı sual verməklə, məsələn: Biz bu nəticəyə necə gəlib çıxdıq? Bütün bu hadisələrin baş verməsinə səbəb nə idi? və s. də qiymətləndirməni yekunlaşdırma bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
İngiltərə və Fransada baş verən inqilabi hərəkatları tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsi ilə İngiltərə və Fransada baş verən inqilabi hərəkatları tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	İngiltərə və Fransada baş verən inqilabi hərəkatları tarixi zamanla dəyərləndirir. Lakin bəzi səhvlərə yol verir.	İngiltərə və Fransada baş verən inqilabi hərəkatları tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.
XVI–XVIII əsrlərdə İngiltərə və Fransa-nın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə XVI–XVIII əsrlərdə İngiltərə və Fransa-nın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.	XVI–XVIII əsrlərdə İngiltərə və Fransa-nın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir. Lakin bəzi səhvlərə yol verir.	XVI–XVIII əsrlərdə İngiltərə və Fransa-nın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Mövzu

22

Böyük coğrafi kəşflər və müstəmləkə işğalları. ABŞ-ın yaranması

Alt standartlar:

1.1.1. Asılı və müstəmləkə xalqlarının milli-azadlıq hərəkatını tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

1.1.2. Ölkələrdə baş verən oxşar sosial-iqtisadi hadisə və prosesləri zaman baxımından şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Şimali Amerika koloniyalarının müstəqillik uğrunda mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2. Şimali Amerikada gedən prosesləri zaman baxımından şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

3. Mənbələr əsasında mayya, astek və inklərə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

İnteqrasiya: İnf. 1.1.1., Coğ. 1.1.1., Az.t. 1.2.2.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: XV–XVIII əsrlərə aid Amerikanın xəritəsi, şəkillər, filipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Siz sinfə pomidor, kartof, kofe, qarğıdalı (şəkillər də göstərmək olar) gətirib şagirdlərdən soruşa bilərsiniz. Bu gördüyünüz ərzaq məhsulları ilk dəfə harada becərilirdi? Bu ərzaqlarla Avropa ölkələri necə tanış oldu? Bu kimi köməkçi suallar sayəsində motivasiyanı qura bilərsiniz.

Motivasiya kimi mövzunun əvvəlində Amerika haqqında verilmiş giriş sözlərindən istifadə etmək olar. Bunun üçün siz əvvəlcə dərslikdə yazılanları – *Orta əsrlərin sonlarında avropalıların sərvət axtarışı üçün ölkələrindən xeyli uzaqlara etdikləri dəniz səyahətləri onların dünya haqqında təsəvvürlərində böyük dönüş yaratdı. Yeni ərazilərin kəşfi və istismarı Avropada siyasi, iqtisadi və mədəni sahədə böyük irəliləyişlərə, yerli xalqların tarixlərində isə faciələrə səbəb oldu* – olduğu kimi şagirdə çatdırmalı, sonra isə suallarla onlara müraciət edə bilərsiniz. *Müxtəlif düşüncə tərzinə malik olan iki dünya qarşılaşdı* ifadəsini necə başa düşürsünüz? Sizcə, nəyə görə avropalıların gəlişi Amerikanın müstəqil inkişafını dayandırdı? Bəs bu inkişaf hansı formada getdi? Beləliklə də siz çətinlik çəkmədən dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *Amerika xalqları müstəqillikdən müstəmləkəyə və istiqlaliyyətə hansı yolla getdilər?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz fəal təlimin müzakirə üsulundan istifadə etsəniz, daha yaxşı olardı. Bu zaman qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Müstəqil ölkənin müstəmləkəyə çevrilməsini təhlil edin.

II qrup. İngiltərənin Amerikadakı müstəmləkə siyasətini dəyərləndirin.

III qrup. İstiqlaliyyət müharibəsinin səbəblərini araşdırın.

IV qrup. İstiqlaliyyət müharibəsinin nəticələrini dəyərləndirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Qrup təqdimatı zamanı şagirdlərə dərslikdə və ya aşağıda verilmiş suallarla müraciət edə bilərsiniz.

- İşğallara qədər Amerika xalqlarının inkişaf xüsusiyyətlərini necə dəyərləndirə bilərsiniz?
- İşğalların Amerikanın inkişafına hansı təsiri oldu?
- İşğalların Avropanın inkişafına hansı təsiri oldu?
- İstiqlaliyyət müharibəsi Amerikaya nə verdi?
- İstiqlaliyyət müharibəsi baş verməyə bilərdimi?

Cavablar diqqətlə dinlənilir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Əvvəlcədən müəyyən etdiyiniz meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Bunun üçün siz şagirdlərə bu suallarla müraciət edə bilərsiniz.

– Sizcə, İngiltərənin Şimali Amerikadakı koloniyalarına qarşı yeritdiyi siyasətin əsas məqsədləri hansılar idi?

– Kolonistləri metropoliyaya qarşı mübarizə başlamağa vadar edən səbəblər hansılardır?

– Sizin fikrinizcə, ingilis kolonistləri ilə metropoliya hakimiyyəti arasında olan ziddiyyətləri müharibədən başqa daha hansı vasitələrlə aradan qaldırmaq olardı?

– ABŞ-ın “İstiqlaliyyət bəyannaməsi”nin mütərəqqi ideyaları hansılardır?

Alınan cavabları ümumiləşdirib tədqiqat sualına cavab tapa bilərsiniz.

Yaradıcı təbiiqetmə: Yaradıcı təbiiqetmə kimi şagirdlərə “Amerikadakı İspaniya müstəmləkələri” mövzusunda esse yazmağı tapşırıq kimi verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: Mayyalar, asteklər və inklər haqqında məlumat toplayıb məruzələr hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, müqayisə edərək dəyərləndirmə, məruzələr hazırlama

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz. Sonuncu meyarı dərstdə reallaşdırmaq mümkün olmadığı üçün şagirdlərə bu meyara uyğun evə tapşırıq verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üçün də siz şagirdlərin bu meyarla qiymətləndirilməsini ev tapşırığı əsasında apara bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Şimali Amerika koloniyalarının müstəqillik uğrunda mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsi ilə Şimali Amerika koloniyalarının müstəqillik uğrunda mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.	Şimali Amerika koloniyalarının müstəqillik uğrunda mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir, lakin bəzi səhvlərlə fikrini ifadə edir.	Şimali Amerika koloniyalarının müstəqillik uğrunda mübarizəsini tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.
Şimali Amerikada gedən prosesləri zaman baxımından şəraitlə əlaqədə müqayisə edir.	Şimali Amerikada gedən prosesləri zaman baxımından şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin dəstəyi ilə Şimali Amerikada gedən prosesləri zaman baxımından şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.	Şimali Amerikada gedən prosesləri zaman baxımından şəraitlə əlaqədə müqayisə edir və dəyərləndirir.

Mənbələr əsasında mayya, astek və inklərə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə mənbələr əsasında mayya, astek və inklərə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.	Mənbələr əsasında mayya, astek və inklərə dair materiallar toplayır və məruzələri plansız hazırlayır.	Planlı şəkildə mənbələr əsasında mayya, astek və inklərə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.
---	---	---	---

Mövzu

23

Rusiya dövləti

Alt standartlar:

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

3.1.3. Mənbələr əsasında dövlətlərin tarixinə dair materiallar toplayır və məruzələr hazırlayır.

4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (II Ramzes, Hammurapi, II Kir, I Dara, İsgəndər, Yuli Sezar, Konstantin, Attila, Məhəmməd peyğəmbər, Böyük Karl, Alp Arslan, Çingiz xan, II Mehmet Fateh, Əmir Teymur, Sultan Süleyman Qanuni, Şah İsmayıl, I Təhmasib, IV İvan Qrozni) mənsub olduqları dövlətlərin mənafeyi baxımından qiymətləndirir;

Təlim məqsədi:

1. Rusiyanın dəniz dövlətinə çevrilməsini qiymətləndirir.

2. Mənbələr əsasında Rusiyanın XVIII əsr tarixinə dair materiallar toplayır və məruzə hazırlayır.

3. IV İvan və I Pyotru Rusiyanın mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

İnteqrasiya: Az.t. 4.1.1., Az.d. 4.1.4., Əd. 3.1.3.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, müzakirə

Resurslar: İKT, proyektor, CD disk, XV–XVIII əsrlərə aid Şərqi Avropa xəritələri, şəkillər, mövzuya aid slaydlar, filipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Şagirdlərə proyektor vasitəsilə Buz döyüşü, Qrünvald döyüşü, Kulikovo döyüşü, Poltava döyüşü və s. buna oxşar hadisələrdən bəhs edən bir neçə slayddan ibarət olan təqdimat nümayiş etdirə bilərsiniz. Bu slaydların nümayişindən sonra şagirdlərə yönləndirici suallar verməlisiniz. Yönləndirici suallar təqribən bu formada ola bilər: Bu slaydları birləşdirən ümumi cəhət nə ola bilər? Bəhs edilən döyüşlər hansı xalqların tarixi ilə bağlı ola bilər?

Əgər sizin məktəbdə İKT-dən istifadə etmək imkanları yoxsa, onda siz Şərqi Avropanın xəritəsini lövhədən asıb və sonra isə şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edə bilərsiniz: Sizcə, Avropanı şərti olaraq neçə hissəyə bölmək olar? Gördüyünüz xəritə Avropanın hansı hissəsinə aid ola bilər? Şərqi Avropanın ərazi cəhətdən ən böyük dövləti hansıdır? və s. Beləliklə də, motivasiyanızı qura bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *İsti dənizlərə çıxışı olmayan Rusiya necə güclü dövlətə çevrildi?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında aparılmasını tövsiyə edərdik. Bu zaman siz iş vərəqləri ilə iş metodundan yararlanı bilərsiniz. Bu iş üsulu üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edə bilərsiniz.

I qrup. IV İvanın daxili və xarici siyasətini şərh edin.

II qrup. I Pyotrun islahatlarını təhlil edin.

III qrup. I Pyotrun yeritdiyi xarici siyasəti qiymətləndirin.

IV qrup. II Yekaterinanın yeritdiyi xarici siyasəti dəyərləndirin.

V qrup. Rusiyanın 1598–1682-ci illər tarixini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra mübadilə və müzakirə mərhələsini həyata keçirin. Bu mərhələdə şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt ərzində, verilmiş iş vərəqlərində hazırladıqları cavabları təqdim etməlidirlər. Müzakirəni daha səmərəli təşkil etmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqları da verə bilərsiniz.

- IV İvanın Rusiyanın inkişafında hansı rolu oldu?
- IV İvanı dövr baxımından necə qiymətləndirərdiniz?
- I Pyotru dövlət xadimi kimi dövr baxımından qiymətləndirin.
- İsti dənizlərə çıxışın əhəmiyyətini izah edin.

Sonra qrupların qiymətləndirilməsini qiymətləndirmə meyarına əsasən müəyyən edin. Qrupun qiymətləndirilmə meyarı əvvəlki dərslərin icmallarında verilmişdir. Siz ya onlardan hər hansı birini olduğu kimi (təbii ki əgər bu sizin keçdiyiniz dərse tam uyğundursa) və ya müəyyən dəyişikliklə qrup qiymətləndirmə meyarı qismində istifadə edə bilərsiniz. Qrupların qiymətləndirilməsi prosesində şagirdlərin iştirakı zəruridir. Meyar cədvəli 5 və ya 10 ballıq sistemlə, müxtəlif işarələr və s. ilə qiymətləndirilə bilər. Alınmış ballar əsasında qalib qrup elan edilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Dərsin sonunda əldə olunan nəticələri müəyyən edin. Nəticədə şagirdlər sizin verdiyiniz yardımçı suallarınızın köməyi ilə Rusiyanın dəniz dövlətinə çevrilməsini qiymətləndirə, IV İvanın və I Pyotrun yürütdüyü daxili və xarici siyasətini, eləcə də II Yekaterinanın yeritdiyi xarici siyasəti qiymətləndirə bilərlər. Bu zaman siz dərslikdə verilən suallardan istifadə edərək, tədqiqat sualına cavab tapa bilərsiniz.

Yaradıcı tətbiqetmə: Bu mərhələdə şagirdlər öyrəndiklərini yaradıcı şəkildə reallaşdırırlar. Bunun üçün şagirdlərə IV İvan, II Yekaterina və I Pyotrun fəaliyyətlərinə dair sxem qurmağı tapşırıq kimi verə bilərsiniz.

Ev tapşırığı: 1. I Pyotrun fəaliyyəti haqqında referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: *qiymətləndirmə, məruzə hazırlama, qiymətləndirmə*

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə bu mərhələ zamanı siz müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izləmiş olduğunuz şagirdin hansı meyara cavab verdiyini dəqiqləşdirə bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Rusiyanın dəniz dövlətinə çevrilməsini qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə suallardan istifadə etməklə Rusiyanın dəniz dövlətinə çevrilməsini qiymətləndirir.	Rusiyanın dəniz dövlətinə çevrilməsini qiymətləndirir.	Faktlara əsasən Rusiyanın dəniz dövlətinə çevrilməsini söyləyərək qiymətləndirir.
Mənbələr əsasında Rusiyanın XVIII əsr tarixinə dair materiallar toplayır və məruzə hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Sinfin köməyi ilə mənbələr əsasında Rusiyanın XVIII əsr tarixinə dair materiallar toplayır və məruzə hazırlayır.	Mənbələr əsasında Rusiyanın XVIII əsr tarixinə dair materiallar toplayır və məruzə hazırlayır.	Planlı şəkildə mənbələr əsasında Rusiyanın XVIII əsr tarixinə dair materiallar toplayır və məruzə hazırlayır.
IV İvan və I Pyotru Rusiyanın mənafeyi baxımından qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsi ilə IV İvan və I Pyotru Rusiyanın mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	IV İvan və I Pyotru Rusiyanın mənafeyi baxımından qiymətləndirir.	Mənbələr göstərməklə IV İvan və I Pyotru Rusiyanın mənafeyi baxımından qiymətləndirir.

Mövzu

24

Osmanlı dövləti

Alt standartlar:

1.1.4. Dünyada və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri tarixi zaman baxımından izah edir.

2.1.1. Müxtəlif tarixi dövrlərdə ölkələrin və xalqların sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

4.1.2. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məruzə və referatlar hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. XVI əsrdə Osmanlı dövlətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri izah edir.

2. XVI–XVIII əsrlərdə Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.

3. Sultan Süleyman Qanununun fəaliyyətinə dair referat hazırlayır.

İntegrasiya: Az.t. 1.3.1., 4.1.2., Əd. 3.1.2., İnf. 4.1.2.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, ziqzaq

Resurslar: İKT, "Fateh 1453" filmi, CD disk, dərslik, XVI–XVIII əsrlərə aid Osmanlı dövlətinin xəritələri, şəkillər, mövzuya aid slaydlar, filipçart, marker və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Məlum olduğu kimi motivasiyanın reallaşdırılmasının müxtəlif yolu və vasitələri var. Bu vasitələrdən biri İKT vasitələrindən istifadə etməkdir. Proyektor vasitəsilə əg lövhdə "Fateh 1453" filmindən kiçik həcmli bir fraqment göstərə bilərsiniz. Bu fraqment nümayiş olunandan sonra şagirdlərə yönləndirici suallarla müraciət edə bilərsiniz. Filmdə nədən bəhs edilir? Film hansı ölkənin tarixinə aiddir?

Başqa bir variant isə Osmanlı dövlətinə aid müxtəlif şəkillərdən istifadə etməklə slayd hazırlamaq mümkündür. Slaydlar göstərilərək onlara müxtəlif yönləndirici suallar qoyula və motivasiya yaratmaq olar.

Eləcə də siz XVI–XVIII əsrlərə aid Osmanlı dövlətinin xəritələrindən istifadə etməklə də motivasiyanızı qura bilərsiniz. Təbii ki, bu zaman da siz şagirdi dərəcəyə motivə etmək üçün yönləndirici suallardan istifadə etməlisiniz. Əsas odur ki, quracağınız motivasiya sizin sinfin xüsusiyyətlərinə uyğun olsun. Belə ki, siz onların bilik və bacarıqlarına daha yaxından bələd olduğunuzdan səmərəli motivasiya qurmaq imkanına malik ola bilərsiniz.

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra ziqzaq üsuldan istifadə edərək dərsinizin tədqiqat mərhələsinə keçə bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *Osmanlı dövlətindəki XVI əsrin yüksəlişi XVIII əsrdə necə tənəzzülə çevrildi?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün əsas qruplara lazımı tapşırıqlar verib onları "kəşfiyyat qruplarına" bölməlisiniz. Daha sonra onlara dərsin qaydalarını qısaca izah edib tədqiqat bölməsinə keçə bilərsiniz. Burada əslində məqsədiniz şagirdlərdə müəyyən bilik və bacarıqların formalaşdırılmasına şərait yaratmaqdır. Qruplara veriləcək tapşırıqlar təqribən aşağıdakı formada ola bilər.

I qrup. Sultan I Səlimin istilalarını şərh edin.

II qrup. Osmanlı imperiyasının XVII–XVIII əsr tarixini təhlil edin.

III qrup. Sultan I Süleymanın istilalarını qiymətləndirin.

IV qrup. Osmanlı imperiyasının tənəzzülünün səbəblərini araşdırın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Dərsin bu mərhələsində şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt ərzində, verilmiş iş vərəqlərində hazırladıqları cavabları təqdim edirlər. Bu zaman cavablar diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavə suallar verilir.

- Sultan I Səlimin istilalarının nəticəsi nə oldu?
 - Sultan I Səlimin Şah I İsmayıl ilə toqquşmasını necə qiymətləndirərdiniz?
 - XVI–XVII əsrlərdə Osmanlı istilalarının müsəlman dünyası üçün əhəmiyyəti nə oldu?
 - Osmanlı imperiyasının tənəzzülünün qarşısını almaq olardı mı?
- Meyar əsasında qruplar qiymətləndirilir.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Təqdimetmə	Tapşırıq vaxtında yerinə yetirilib	Əməkdaşlıq	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Ümumiləşdirmə və nəticə mərhələsini siz suallarla apara bilərsiniz. Bunun üçün sinfə sinfin səviyyəsinə və qrupların verdiyi cavablara uyğun suallar verilməlidir.

- Sultan I Səlim və Sultan I Süleymanın fəaliyyətində hansı oxşarlıqlar var?
 - Osmanlı-Səfəvi müharibələrinin islam dünyasına təsirini müəyyənləşdirin.
 - “Şərq məsələsi”nin reallaşacağı zaman mənfi fəsadlarını şərh edin.
- Beləliklə, qrup işlərinin nəticələri ümumiləşdirilir. Tədqiqat sualına cavab tapılır.

Yaradıcı tətbiqetmə:

Bu mərhələdə şagirdlərə aşağıdakı tapşırığı verə bilərsiniz.

- XVI–XVII əsrlərdə Osmanlı imperiyası və Səfəvilər dövlətində gedən siyasi proseslərin oxşar və fərqli cəhətlərini özündə əks etdirən cədvəl tərtib edin.

Ev tapşırığı: Sultan Süleyman Qanununin fəaliyyətinə dair referat hazırlayın.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, qiymətləndirmə, referatlar hazırlama

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
XVI əsrdə Osmanlı dövlətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri izah etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə XVI əsrdə Osmanlı dövlətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri izah edir.	XVI əsrdə Osmanlı dövlətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri izah edir. Lakin bəzi səhvlər edir.	XVI əsrdə Osmanlı dövlətində və Azərbaycanda baş verən hadisə, proses və təzahürlər arasında əlaqələri izah edir.
XVI–XVIII əsrlərdə Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə XVI–XVIII əsrlərdə Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.	Xırda səhvlərlə XVI–XVIII əsrlərdə Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.	XVI–XVIII əsrlərdə Osmanlı dövlətinin sosial-iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirir.
Sultan Süleyman Qanununin fəaliyyətinə dair referat hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Sultan Süleyman Qanununin fəaliyyətinə dair referat hazırlayarkən köməkdən istifadə edir.	Sultan Süleyman Qanununin fəaliyyətinə dair referat hazırlayır. Lakin bəzi səhvlər edir.	Sultan Süleyman Qanununin fəaliyyətinə dair referat hazırlayır.

Yuxarıda qeyd olunan meyarlar əsasında formativ qiymətləndirməni həyata keçirin. Bu zaman qiymətləndirmək üçün əvvəlcədən nəzarətə götürdüyünüz bir neçə şagirdi formativ qiymətləndirə bilərsiniz.

Mövzu

25

Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiya

Alt standartlar:

1.1.3. Ölkələrdə baş verən oxşar mədəni hadisə və prosesləri baş verdiyi tarixi zamanla əlaqədə dəyərləndirir.

2.1.2. Dünya ölkələrində baş verən geosiyasi dəyişiklikləri müxtəlif formalarda (xəritə, sxem, cədvəllər) təqdim edir.

3.1.2. Geosiyasi dəyişikliklərin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

Təlim məqsədi:

1. Çin və Hindistana Avropa ölkələrinin təşkil etdiyi ekspedisiyaları tarixi şəraitlə əlaqədə dəyərləndirir.

2. Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiyada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəllər formasında təqdim edir.

3. Geosiyasi dəyişikliklərin Çin, Hindistan, Mərkəzi Asiyanın sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.

İnteqrasiya: Az.d. 1.2.2., 4.1.4., İnf. 2.2.4., Az.t. 1.3.1.

Təlim forması: kollektiv və qruplarla iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, anlayışın çıxarılması, müzakirə

Resurslar: kompüter, proyektor, Çin və Hindistanın XVI–XVIII əsrlərə aid xəritəsi, şəkillər, filipçart, marker, yapışdırıcı lent, iş vərəqləri, dərslik və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motivasiya üçün şagirdlərə beyin həmləsi edə bilərsiniz. Bu zaman şagirdlərin hafizəsinə söykənə, yəni dərslərin əvvəlki paraqraflarına və ya ötən illərdə keçilən mövzulardan suallar verə bilər və onları dərsə motivə edə bilərsiniz.

Motivasiya üçün anlayışın çıxarılması üsulundan da istifadə edə bilərsiniz. Bu zaman siz şagirdlərə aşağıdakı cümlələrlə müraciət edə bilərsiniz:

- Bu iki dövlət dünyanın ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən biri olub;
- Monqol hücumlarına məruz qalıblar;
- Asiyada yerləşirlər;
- Hazırda əhalisinin sayına görə dünyanın birinci və ikinci dövlətləridir.

Çin və Hindistan cavabları alındıqdan sonra siz bir-iki cümlə ilə şagirdlərin diqqətini Çin və Hindistanın XVI–XVIII əsrlərinə yönəldin. Bunu etməklə siz dərsin motivasiyasını qura bilərsiniz.

Tədqiqat sualı: *Qədim sivilizasiya mərkəzlərindən olan Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiyanın XVI–XVIII əsrlərdə inkişafı necə gedirdi?*

Tədqiqatın aparılması: Tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün şagirdlərə qrup işi vermək olar. Bu zaman qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları verə bilərsiniz.

I qrup. Min sülaləsi necə süqut etdi? Çinin özünütəcrid siyasətini dəyərləndirin.

II qrup. Mancurların Çində möhkəmlənməsini şərh edin.

III qrup. Böyük Moğol dövlətinin yaranmasını, ictimai-iqtisadi münasibətlərini araşdırın.

IV qrup. Əkbər şahın hakimiyyəti dövrünü dövlətin “qızıl əsri” adlandırılması fikrini əsaslandırın. Hindistanın ingilislər tərəfindən işğalını şərh edin.

V qrup. Böyük Moğol dövlətinin süqut etmə səbəbləri hansılar idi? Mərkəzi Asiyanın XVI–XVIII əsrlər tarixini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi:

Qrup işi bitdikdən sonra şagirdlər iş vərəqlərini lövhədən asıb, müəyyən edilmiş zaman ərzində cavabları hazırlayaraq məlumatın mübadiləsini həyata keçirməlidirlər. Daha sonra isə məlumatın müzakirəsi reallaşdırılır. Bu zaman qrupların hazırladığı cavablar diqqətlə dinlənməli, müzakirə olunub əlavələr edilməlidir. Bu zaman şagirdlərə əlavə sual və tapşırıqlar verə bilərsiniz.

– Çinin özünütəcrid siyasəti hansı mənfi fəsadlara yol açdı?

– Böyük Moğol dövlətinin yaranmasına kömək edən amillər hansılar idi?

– Çin və Hindistan dövlətlərinə avropalıların müdaxiləsini müqayisə edin.

– Torpaq sahibliyinin dəyişdirilməsinin dayandırılmasını dəyərləndirin.

Qrupların işi meyarlar əsasında qiymətləndirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra qrup işlərinin nəticələri ümumiləşdirilir. Əlavə suallar verilir:

– Mancurların Çində möhkəmlənməsinə şərait yaradan amillər hansılardır?

– Böyük Moğol dövlətinin yaranması səbəbləri hansılardır?

– İngilislərin Çinə və Hindistana müdaxiləsinə yol açan səbəblər hansılardır? və s.

Cavablar alınandan sonra müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldir. Tədqiqat sualına cavab tapılır.

Yaradıcı tətbiqetmə: Çin və Hindistanın dövlətçilik tarixlərini zaman oxunda göstərin.

Çinin işğal etdiyi əraziləri kontur xəritədə işarələyin.

XVI–XVIII əsrlərdə Hindistana edilən hücumları cədvəl formasında qurun.

Ev tapşırığı:

1. Əkbər şahın fəaliyyətinə dair referat hazırlayın.

2. Öyrəndiyiniz mövzulara bir də nəzər salın və dünya dövlətlərində olan “qızıl əsr” dövrlərinin müqayisəli cədvəllərini qurun.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, təqdimetmə, şərhətmə

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Çin və Hindistana Avropa ölkələrinin təşkil etdiyi ekspedisiyanı tarixi şəraitlə əlaqədə dəyərləndirməkdə çətinlik çəkir.	Suallar vasitəsi ilə Çin və Hindistana Avropa ölkələrinin təşkil etdiyi ekspedisiyanı tarixi şəraitlə əlaqədə dəyərləndirir.	Bəzi səhvlərlə Çin və Hindistana Avropa ölkələrinin təşkil etdiyi ekspedisiyanı tarixi şəraitlə əlaqədə dəyərləndirir.	Çin və Hindistana Avropa ölkələrinin təşkil etdiyi ekspedisiyanı tarixi şəraitlə əlaqədə dəyərləndirir.

Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiyada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəllər formasında təqdim etməkdə çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiyada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəllər formasında təqdim edir.	Bəzi faktlarda səhvlərlə Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiyada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəllər formasında təqdim edir.	Çin, Hindistan və Mərkəzi Asiyada baş verən geosiyasi dəyişiklikləri cədvəllər formasında təqdim edir.
Geosiyasi dəyişikliklərin Çin, Hindistan, Mərkəzi Asiyanın sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edərkən faktlarda çoxlu səhvlər edir.	Geosiyasi dəyişikliklərin Çin, Hindistan, Mərkəzi Asiyanın sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edərkən fikrini çatdırmaqda çətinlik çəkir.	Geosiyasi dəyişikliklərin Çin, Hindistan, Mərkəzi Asiyanın sosial-iqtisadi həyatına təsirini şərh edir.	Geosiyasi dəyişikliklərin Çin, Hindistan, Mərkəzi Asiyanın sosial-iqtisadi həyatına təsirini faktlar göstərməklə şərh edir.

Mövzu

26

Mədəniyyət

Alt standartlar:

5.1.1. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.

5.1.2. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

5.1.3. Aqrar (ənənəvi) və sənaye cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı referat və məruzələr hazırlayır.

Təlim məqsədi:

1. Müxtəlif ölkələrdə aqrar və sənaye sahələrini mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.

2. Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.

3. Sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı məruzələr hazırlayır.

İnteqrasiya: Əd. 3.1.2., Az.d. 1.2.3., Az.t. 5.1.2., 5.1.3.

Təlim forması: kollektiv və fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, ardıcıl suallar

Resurslar: dərslik, CD disk, proyektor, kompüter, səsgücləndirici, şəkillər, portretlər, filipçart, marker, yapışdırıcı lent və s.

Dərsin mərhələləri

Motivasiya. Motsartın və ya Baxın əsərlərindən birini səsləndirin və şagirdlərə: – Bu musiqi parçası sizə hansı təsiri bağışladı, bu musiqi əsəri haqqında nə düşünürsünüz? sualları ilə müraciət edin. Verilmiş cavabları sistemləşdirib əlavə sualların köməyi ilə şagirdi dərsə motivə edə bilərsiniz.

Mövcud dərsə motivasiyanın qoyulmasının digər yolu beyin həmləsi üsulu ilə mümkündür. Bunun üçün də şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edilir:

– Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan və ya xüsusi önəm daşıyan maddi mədəniyyət nümunələri, sizcə, harada saxlanılır?

– Sizcə, quldarlıq dövründə və ya erkən orta əsrlərdə dövlət muzeyləri var idimi?

– Dövlət muzeylərinin daha sonrakı dövrlərdə yaranmasının səbəbi nə ola bilərdi?

Verilən cavabları sistemləşdirib onları keçiləcək dərsə əlaqələndirdikdən sonra tədqiqat sualı elan olunur.

Tədqiqat sualı: *XVII–XVIII əsrlərdə dünya mədəniyyəti necə inkişaf edirdi?*

Tədqiqatın aparılması: XVII–XVIII əsrlərdə dünya mədəniyyəti necə inkişaf edirdi adlı tədqiqat sualına cavab tapmaq üçün dərsin ardıcıl suallar üsulu ilə keçilməsi məqsədəuyğundur. Bu zaman mətni abzaslara bölərək hər abzası bir şagirdə ucadan oxudursunuz. Sınıf onu diqqətlə dinləyir. Şagirdlərdən digərinə yoldaşı abzası oxuyub bitdikdən sonra ona verəcək sual fikirləşməyi tapşırırsınız. Abzasın oxunması bitdikdən sonra sual verəcək şagird mətni oxuyana oxuduğu abzasdan bir və ya bir neçə sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir.

Ardıcıl suallar üsulu ilə dərsin keçilməsi dərsin **tədqiqatın aparılması** mərhələsi **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi ilə birləşdirilmiş olur. Bu da sizə dərsin yaradıcı təbiiqetmə mərhələsində əlavə suallar verməyə imkan yaradar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması: Müzakirə başa çatdıqdan sonra nəticələr ümumiləşdirilir. Siz aşağıdakı yönləndirici sual və tapşırıqlar vasitəsilə tədqiqat sualına cavab ala bilərsiniz.

– Siyasi hadisələrin mədəniyyətin inkişafına hansı təsirləri olmuşdur?

– Sizcə, Afrika və Asiyanın qiymətli əsərləri nə üçün Avropanın məşhur muzeylərində sərgilənir?

– Sizcə, nə üçün XVII–XVIII əsrlərdə tərəqqiyə meyil göstərən hökmdarlar dənizçilik və gəmiqayırma ilə bağlı təhsil ocaqlarını açmağa çalışırdılar?

– Sizcə, Tac Mahal məqbərəsi hansı xüsusiyyətlərinə görə islam memarlıq nümunələrini xatırladır?

– Qərbi Avropada XVII–XVIII əsrlərdə elmin inkişafının səbəblərini müəyyənləşdirin.

– XVIII əsr Osmanlı və Rusiya təhsil sistemlərinin oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyən edin.

– Sosial-iqtisadi vəziyyətin mədəniyyətə təsirini dövrə aid nümunələrlə əsaslandırın.

Yaradıcı təbiiqetmə: Muzeylərin dövlət və xalq üçün əhəmiyyəti barədə məruzələr hazırlayın.

Ev tapşırığı: I Pyotrun Avropa səyahətinin təsiri altında Rusiyanın mədəni həyatına daxil edilmiş yeniliklər haqqında məlumat toplayın və təqdim edin.

Qiymətləndirmə meyarları: *izah etmə, əsaslandırma, məruzə hazırlama*

Şagirdlərin qiymətləndirilməsini yuxarıda yazılmış meyarlar üzrə aparmalısınız. Sonuncu meyarı dərstdə reallaşdırmaq mümkün olmadığı üçün şagirdlərə bu meyarla uyğun evə tapşırıq verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üçün də siz şagirdlərin bu meyarla qiymətləndirilməsini onlar ev tapşırığını sizə təhvil verən zaman apara bilərsiniz.

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah etməkdə çətinlik çəkir.	Sualların köməyi ilə müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini izah edir.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələrinin mədəniyyətlərin inkişafına təsirini faktlar göstərməklə izah edir.
Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırmaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.	Bəzi səhvlərlə müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.	Müxtəlif ölkələrdə aqrar (ənənəvi) və sənaye sahələri cəmiyyətlərinin mədəniyyətlərarası əlaqələrə təsirini əsaslandırır.
Sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı məruzələr hazırlamaqda çətinlik çəkir.	Müəllimin köməyi ilə sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı məruzələr hazırlayır.	Bəzi səhvlərlə sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı məruzələr hazırlayır.	Sənaye cəhətdən müxtəlif formada inkişaf edən cəmiyyətlərin mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə təsiri ilə bağlı məruzələr hazırlayır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası.//“Azərbaycan məktəbi”, 2013, № 5
2. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası.// Kurikulum, 2009, № 2 Abbasov Ə. Kurikulum islahatının əsas istiqamətləri. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2011
3. Abbasov Ə. Qiymətləndirmə keyfiyyətin idarə olunma vasitəsidir. “Təhsil Problemləri” qəzeti, 11–20 iyun, 2009
4. Abbasov Ə. Yeni kurikulumların səciyyəvi xüsusiyyətləri. “Kurikulum” jurnalı, 2008, №-1
5. Ağayev Ə. Öyrədən öyrənən əməkdaşlığı interaktiv vasitə kimi. “Təhsil” jurnalı. 2016, №-16
6. Ağayev S. Tarixin tədrisində interaktiv təlim metodunun tətbiqi təcrübəsindən. Bakı, 2009
7. Bəylərov E. Formativ qiymətləndirmə. “Kurikulum” jurnalı, 2011, №3
8. Bəylərov E. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsində yeni yanaşmalara dair. “Kurikulum” jurnalı, 2011, №2
9. Cavadov İ. Şagird nailiyyətlərinin monitoringi və qiymətləndirilməsi: müasir yanaşmalar. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2014, №4
10. Cavadov İ. Şagirdlərin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsinə dair. “Kurikulum” jurnalı, 2012, №2
11. Cavadov İ. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2014, 30 may
12. Əhmədov A. Ümumi təhsil sistemində kurikulum islahatı: real nəticələrə doğru. “Kurikulum” jurnalı, 2008, №1
13. Əhmədov A., Şərifov T., Abbasov Ə. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi. “Kurikulum” jurnalı, 2008, №1
14. Əliyeva K. Yekun (summativ) qiymətləndirmənin təşkili üsulları. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2011, №5
15. Əliyeva T. Yeni qiymətləndirmə təhsildə inkişaf deməkdir. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2013, 5 aprel
16. Əlizadə Ə. Yeni pedoqoji təfəkkür. Bakı, 2001
17. Əsədova M. Diaqnostik qiymətləndirmənin əsas mahiyyəti və ədəbiyyat dərslərində ondan istifadə. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2012, 28 sentyabr
18. Əsgərov R., Qurbanov M. “Qiymətləndirmə vasitələri”. “Təhsil problemləri” qəzeti, 2014, 1 yanvar
19. Əsgərov R., Qurbanov M. Qiymətləndirmə prosesi. “Təhsil problemləri” qəzeti, 2015, 24–30 noyabr
20. Əsgərov Ş. Qiymətləndirmənin yeni kriteriyası, şagird-müəllim nisbəti prosesi. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2012, №2
21. Hacıyeva T. İbtidai təhsil pilləsində qiymətləndirmənin aparılması barədə. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2010, 29 oktyabr
22. Hacıyeva T. Monitoring, qiymətləndirmə və təhsilin keyfiyyəti. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2011, 18 mart
23. Hüseynov E. Fəal interaktiv təlimin üstünlükləri. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti. 2016, 15 oktyabr
24. Hüseynov R. Azərbaycan tarixi tədrisinin bəzi məsələlərinə dair. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2010, №1.
25. Hüseynova R. Formativ qiymətləndirmə sahəsində mövcud olan bəzi problemlər və onların aradan qaldırılması yolları. “Azərbaycan məktəbi” jurnalı, 2013, №4
26. İnteraktiv təlim ensiklopediyası. Bakı, 2010
27. Mehrabov A.O., Cavadov İ.A. Ümumtəhsil məktəblərində monitoring və qiymətləndirmə. Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutu. – Bakı : “Azmaşkom-Tex” Ltd. MMC, 2007. – 184 s.

28. Məlikov R., Nəcəfli T. Tarixin interaktiv təlimi. Bakı, 2002
29. Paşayev T. Pedaqoji fəaliyyətin qiymətləndirilməsi. Bakı, 2011
30. Qəniyeva N. Təlimdə səviyyəyə görə qiymətləndirmə. "Təhsil problemləri" qəzeti, 2015, 8 mart
31. Təhsil Qanunu. Bakı, 2009
32. TGC. Təlim və İnkişaf Mərkəzi. Tarix fənni üzrə paylama materialı. Bakı, 2013
33. Ümumi təhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılmasına dair müvəqqəti təlimat. "Təhsil problemləri" qəzeti, 2013, 08–15 sentyabr
34. Ümumtəhsil məktəblərində məktəbdaxili qiymətləndirmənin aparılması qaydaları. "Kurikulum" jurnalı, 2009, №4
35. Veysova Z. Fəal interaktiv təlim: Müəllimlər üçün vəsait. UNECEF, 2007

Rus dilində

36. Анатолий Г. Приемы педагогической техники. Москва, 2013
37. Алексашкина Л.Н., Боголюбов Л.Н., Ворожейкина Н.И. Учебные стандарты школ России (государственные общеобразовательные стандарты начального общего, основного общего и среднего (полного) общего образования). Книга первая. М.: «Прометей», 1998 г.
38. Амонашвили Ш.А. Воспитательная и образовательная функция оценки учения школьников: Экспериментально-педагогическое исследование. М.: «Педагогика», 1984. 296 с.
39. Амонашвили Ш.А. Основы гуманной педагогики. Книга четвертая. Об оценках. М.: «Амирта-Русь», 2012
40. Безрукова В.С. Педагогика. Ростов-на-Дону, 2013
41. Величко В.В., Карпиевич Е.Ф., Кирилук Л.Г. Инновационные методы обучения в гражданском образовании. Минск, 2001
42. Вяземский Е.Е. Историческое образование в современной России. Справочно-методическое пособие для учителей. М., 2002
43. Крикунова Т.К. Практическая педагогика. М., 2001
44. Никулина Н.Ю. Методика преподавания истории в средней школе. Учебное пособие, М., 2000
45. Радугин А.А. Психология и педагогика., М., 2001

İngilis dilində

46. Linda S. Levistik, Keith C. Barton. Doing history, New York, 2011
47. Borich G.D. Effective teaching methods/Upper Saddle River, 1996.
48. Chris Husbands. What is History Teaching? Bristol, USA, 1996
49. Devine, Thomas G. Teaching student skills. Boston, 1997.
50. History-social science framework for California Public schools. Education with Criteria for Instructional materials. Sacramento. 2005
51. History 7-11 developing primary teaching skills. London, 1997

İnternet resursları

- 53 . www.wikipedia.org
- 54 . www.tarix.info
- 55 . www.kayzen.az
- 56 . www.edu.gov.az
- 57 . www.kurikulum.az
- 58 . www.musabiqe.gov.az
- 59 . www.derslik.edu.gov.az

ÜMUMİ TARİX 10

*Ümumtəhsil məktəblərinin 10-cu sinfi üçün
Ümumi tarix fənni üzrə dərsliyin*

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Elnur Hüseynov**
Niyaməddin Quliyev

Buraxılışa məsul	Sevil İsmayılova
Baş redaktor	Gültəkin Cəfərova
Üz qabığının dizaynı	Zaur Abbasov
Səhifələyici	Nurlan Nəhmətov
Texniki redaktor	Fəridə Səmədova
Texniki direktor	Xəqani Fərzaliyev
Nəşriyyat direktoru	Kəmalə Qarayeva

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin qrif nömrəsi:
2017-104

© **Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi – 2017**

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi. Fiziki çap vərəqi 8. Formatı 70x100 ¹/₁₆.
Səhifə sayı 128. Ofset kağızı. Jurnal qarnituru. Ofset çapı.
Tiraj 7000. Pulsuz. Bakı – 2017.

“Şərq-Qərb” ASC
AZ1123, Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.

Pulsuz